

ODESA **ВІСНИК**
NATIONAL UNIVERSITY **ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО**
HERALD **УНІВЕРСИТЕТУ**
Volume 19. Issue 2 (21). 2014 Том 19. Випуск 2 (21). 2014
SERIES **СЕРІЯ**
SOCIOLOGY **СОЦІОЛОГІЯ**
AND I ПОЛІТИЧНІ
POLITICS **НАУКИ**

ISSN 2304-1439

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
Odesa I. I. Mechnikov National University

VISNYK
ODESKOHO
NATIONALNOHO
UNIVERSYTETU

(Odesa National University Herald)

Series: Sociology and Politics

Scientific journal

Published four times a year

Series founded in July 2006

Volume 19. Issue 2 (21). 2014

Odesa
«Astroprint»
2014

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ВІСНИК ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: Соціологія і політичні науки

Науковий журнал

Виходить 4 рази на рік

Серія заснована у липні 2006 р.

Том 19. Випуск 2 (21). 2014

Одеса
«Астропрінт»
2014

Засновник: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Редакційна колегія журналу:

I. M. Коваль, д-р політ. наук (*головний редактор*), **О. В. Запорожченко** (*заступник головного редактора*), **В. О. Іваниця** (*заступник головного редактора*), **Е. А. Стрельцов** (*заступник головного редактора*), **С. М. Андріївський**, **Ю. Ф. Ваксман**, **Л. М. Голубенко**, **Л. М. Дунаєва**, **В. В. Заморов**, **В. В. Глєбов**, **В. Є. Круглов**, **В. Г. Кушнір**, **В. В. Менчук**, **О. В. Смінтина**, **В. І. Труба**, **О. В. Тюрін**, **Є. А. Черкез**, **Є. М. Черноіваненко**

Редакційна колегія серії:

I. M. Коваль, д-р політ. наук (*науковий редактор*); **О. Р. Личковська**, канд. соціол. наук (*відповідальний секретар*); **О. І. Брусиловська**, д-р політ. наук; **Е. А. Гансьова**, д-р істор. наук; **О. В. Крапивін**, д-р істор. наук; **Б. Г. Нагорний**, д-р соціол. наук; **С. М. Наумкіна**, д-р політ. наук; **В. М. Оніщук**, д-р соціол. наук; **Н. О. Победа**, д-р філос. наук; **В. І. Подшивалкіна**, д-р соціол. наук; **О. В. Потехін**, д-р істор. наук

Editorial board of the journal:

I. M. Koval (*Editor-in-Chief*), **O. V. Zaporozhchenko** (*Deputy Editor-in-Chief*), **V. O. Ivanytsia** (*Deputy Editor-in-Chief*), **E. L. Streletsov** (*Deputy Editor-in-Chief*), **S. M. Andrievsky**, **Yu. F. Vaksman**, **V. V. Glebov**, **L. M. Golubenko**, **L. M. Dunaeva**, **V. V. Zamorov**, **V. E. Kruglov**, **V. G. Kushnir**, **V. V. Menchuk**, **O. V. Smyntyna**, **V. I. Truba**, **O. V. Tyurin**, **E. A. Cherkez**, **E. M. Chernoivanenko**

Editorial board of the series:

I. M. Koval (*Redactor-in-Chief*), **O. R. Lychkovska** (*Executive Secretary*), **O. I. Brusylovska**, **E. A. Gansova**, **O. V. Krapivin**, **B. G. Nagornyi**, **S. M. Naumkina**, **V. M. Onischuk**, **N. O. Pobeda**, **V. I. Podshyvalkina**, **A. V. Potekhin**

З 2012 року (з 17 тому)

«Вісник ОНУ. Серія: Соціологія і політичні науки»
має власну подвійну нумерацію

ЗМІСТ

СОЦІОЛОГІЯ

СОЦІАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ СУСПІЛЬСТВ, ЩО ТРАНСФОРМУЮТЬСЯ: ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ

Хуткій Д. А.

Причины формирования мнений населения Украины
о региональных geopolитических союзах 9

Олійник О. В., Ятченко В. Ф.

Принцип «єдність через розмаїття»: переваги і вади 20

Яценко М. А.

Активність територіальної спільноти як умова функціонування
місцевого самоврядування 27

Шпакова В. Г.

Туристические практики: изменение картины обыденности
и трансформации социального пространства 36

Лычковская О. Р.

Социальные медиа как факторы кооперации и дезинтеграции
социально-культурного пространства Украины 44

Shvydkaya V., Marchuk I.

Indigenous peoples of Ukraine 54

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УКРАЇНА І СВІТ

МІЖНАРОДНИЙ ВІМІР ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Синовець П. А.

Роль России в украинском кризисе 2014 года: анализ
и перспективы сдерживания 63

Бритенкова Т. Д.

Политика Европейского Союза в области нераспространения
ядерного оружия 73

Максименко І. В.

Український чинник зовнішньої політики Європейського Союзу
відносно держав Східного партнерства: виклики 2014 року 78

Косолапова Н. В.

Присоединение Индии и Пакистана к ДНЯО: укрепление
или нарушение сложившегося режима нераспространения? 88

Чумак Д.

Міжнародні інструменти у покращенні ядерної захищеності 94

Чебан О. Я.

Причини підписання Женевської ядерної угоди з Іраном
у листопаді 2013 р.: теоретичний аспект 104

Лозова В. В.	
Ядерные программы Индии и Пакистана: «эффект домино»	
или трансформация режима нераспространения?	114
Серая О. В.	
Концепции воссоединения Республики Корея и Корейской	
Народно-Демократической Республики: реальность или утопия?	123
Браїло А. В.	
Роль глобальных та региональных гравців у визначені переможця	
у лівійському конфлікті	131
Макарова Е. С.	
Внешнеполитическая идеология Турецкой Республики с приходом	
к власти Партии справедливости и развития (с 2002 г.)	137
Колесник Я. А.	
Роль Турецкой Республики в политической жизни Болгарии	
на современном этапе: партийно-политический контекст	143
Чумак К. О.	
Відносини США з країнами Латинської Америки	
у 2001–2013 рр.	152
Мельник Т. А.	
Основные характеристики и тенденции международного	
терроризма	157
НАУКОВЕ ЖИТТЯ	165

СОЦІОЛОГІЯ

СОЦІАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ СУСПІЛЬСТВ, ЩО ТРАНСФОРМУЮТЬСЯ: ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 316.334.3

Д. А. Хуткий

кандидат социологических наук,
представитель по развитию международных исследований
Киевский международный институт социологии
Волошская 8/5, г. Киев, 04070, Украина
тел.: (044) 5017514, e-mail: khutkyy@gmail.com

ПРИЧИНЫ ФОРМИРОВАНИЯ МНЕНИЙ НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ О РЕГИОНАЛЬНЫХ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИХ СОЮЗАХ

В статье¹ осуществлен причинно-следственный анализ формирования мнений населения Украины относительно региональных геополитических союзов — Европейского Союза и Таможенного союза на основе данных общенациональных репрезентативных социологических опросов. Выяснено, что на отношение к этим союзам влияют этнонациональные идентичности, жизненный опыт, идеологические взгляды и мнения о об этих союзах.

Ключевые слова: общественное мнение, Европейский Союз, Таможенный союз.

Украина находится в поле геополитического притяжения Европейского Союза и России, которые предлагают различные по своим возможностям и взаимоисключающие региональные геополитические проекты — Европейский Союз (далее — ЕС) и Таможенный союз (далее — ТС). Причем для результативного сотрудничества с приоритетным партнером желательна легитимация определенного внешнеполитического курса, иначе после выборов со сменой законодательной и исполнительной власти возможна внешнеполитическая переориентация. Именно понимание причин формирования различных мнений населения о региональных геополитических союзах создаст возможность более эффективно взаимодействовать с общественностью для широкой дискуссии и достижения более информированной и консолидированной позиции.

Таким образом, **социальная проблема** состоит в противоречии между необходимостью выбора последовательной внешней региональной интеграционной политики и различными мнениями населения Украины касательно региональных геополитических союзов в зависимости от ряда причин.

Соответствующая **научная проблема** — это противоречие между необходимостью понимания причин предпочтаемой модели регионального сотрудничества и отсутствием целостного научного понимания причин различных мнений населения Украины о региональных геополитических союзах.

Научных публикаций, которые освещают причины различных ориентаций на геополитические союзы, опираясь, на количественные данные препре-

¹ Статья основана на результатах исследования, выполненного в рамках индивидуального гранта CASE по программе «Социальные трансформации в Пограничье (Беларусь, Украина, Молдова)».

зентативных общенациональных опросов, относительно мало. По Украине наиболее основательным исследованием по этой проблематике, основанным на количественном анализе данных, является работа В. Е. Хмелько [8], посвященная выяснению отношения к ЕС, ТС и НАТО. Тем не менее, существует необходимость проверить существующие выводы на основе более новых данных, что и осуществлено в этой статье.

На постсоветском пространстве был инициирован целый ряд региональных межгосударственных проектов, в частности: продвигаемые Российской Федерацией проекты Евразийского экономического сообщества (ЕврАзЭС), Союзного государства России и Беларуси, Единого таможенного пространства, Организации договора о коллективной безопасности (ОДКБ), и Единого экономического пространства (ЕЭП), а также их альтернативы, среди которых созданная в 1997 г. организация ГУАМ (Грузия, Украина, Азербайджан и Молдова) и другие проекты [5, с. 176]. Однако для Украины наиболее масштабными по степени воздействия на экономику и политику, а также индикативными в плане geopolитической ориентации являются ЕС и ТС, что отражено в том, что в массовых опросах интересуются мнениями населения преимущественно о них, поэтому далее под региональными geopolитическими союзами будут подразумеваться ЕС и ТС.

Таким образом, **объектом исследования** является население Украины, а **предметом исследования** — причины формирования различных мнений населения Украины относительно региональных geopolитических союзов ЕС и ТС.

Соответственно, **цель исследования** — определить причины формирования различных мнений населения Украины относительно региональных geopolитических союзов ЕС и ТС.

Исследование базируется на **концептуальной модели**, в соответствии с которой результирующее мнение общества определяется как личностными, так и социальными факторами, которые зависят как от исторической памяти, так и от интерпретаций современных событий.

Исследовательские гипотезы состоят в том, что соответствующие мнения формируются под влиянием: *этнонациональных идентичностей*, которые тесно связаны с языком общения, и через демографические распределения могут быть связаны с макрорегионом проживания, величиной и типом населенного пункта; и *опыта жизни в наднациональных образованиях*, в частности, СССР, что будет отражено в возрасте; а также *идеологических убеждений*, которые, в свою очередь, могут определяться уровнем образования, быть связанными с уровнем финансового положения, по-разному распределены между гендерами и отображаться в партийных предпочтениях; а также *других содержательных причин*, таких как самооценка уровня осведомленности и восприятие преимуществ и недостатков союзов.

Для определения причин возникновения различных мнений целесообразно применить **эпистемологию постпозитивизма**, в соответствии с которой причины формирования мнений населения предполагают поиск и объяснение закономерностей.

Для поиска условно объективных закономерностей применена **количественная методология**, а эмпирическую базу составили релевантные массивы данных общенациональных репрезентативных для взрослого населения старше 18 лет социологических опросов, проведенные **методом формализованного личного интервью**.

Эмпирическую базу анализа составляют социологические опросы, проведенные Киевским международным институтом социологии (далее — КМИС) в 2012–2013 годах, в которых используются валидные для данного исследования вопросы.

Опрос КМИС 2012 года: проводился в сентябре 2012 года; объем выборки — 2043 интервью; статистическая погрешность выборки (с вероятностью 0,95 и при дизайн-эффекте 1,5) не превышает 3,3 % для показателей, близких к 50 %, 2,8 % — для показателей, близких к 25 %, 2,0 % — для показателей, близких к 10 %, 1,4 % — для показателей, близких к 5 %.

Опрос КМИС 2013 года: проводился 13–23 сентября 2013 года; объем выборки — 2044 интервью; статистическая погрешность выборки (с вероятностью 0,95 и при дизайн-эффекте 1,5) не превышает 3,3 % для показателей, близких к 50 %, 2,8 % — для показателей, близких к 25 %, 2,0 % — для показателей, близких к 10 %, 1,4 % — для показателей, близких к 5 %.

Поскольку данные опросы являются репрезентативными для всего взрослого населения Украины, используют одинаковую методологию и вопросы, искомые закономерности связей социально-демографических характеристик с geopolитическими ориентациями с методологической точки зрения являются сопоставимыми.

Данные из омнибусов КМИС за 2012 и 2013 года предоставлены автору Открытым банком данных КМИС для научных целей в виде массивов данных и текстов анкет.

Дополнительно используются данные: КМИС из публикации В. Е. Хмелько, Центра Разумкова (ЦР) и Фонда «Демократические инициативы им. Илька Кучерива» (далее — ФДИ) — репрезентативные общенациональные опросы взрослого населения старше 18 лет объемом выборки более 2000 респондентов.

Исследование КМИС проведено в 2005 году, объем выборки — 2017 интервью, теоретическая погрешность выборки (без учета дизайн-эффекта) не превышает 2,3 % с вероятностью 0,95 [6].

Исследование ЦР проведено с 12 по 16 апреля 2013 года, объем выборки — 2010 интервью, теоретическая погрешность выборки (без учета дизайн-эффекта) не превышает 2,3 % с вероятностью 0,95 [6].

Исследование ФДИ совместно с ЦР проведено с 17 по 22 мая 2013 года, объем выборки — 2010 интервью, теоретическая погрешность выборки (без учета дизайн-эффекта) не превышает 2,3 % с вероятностью 0,95 [7].

Также привлечены данные репрезентативного всеукраинского опроса взрослого населения старше 18 лет, проведенного «Research & Branding Group» в рамках проекта «Интеграционный барометр ЕАБР» в 2013

году — полевые работы длились с 05.04.2013 по 15.04.2013, объем выборки составил 2074 интервью [2, с. 17].

Методами анализа данных выступили сравнительный анализ одномерных и двумерных распределений, а также средних арифметических. В этой статье все утверждения об одномерных распределениях рассчитаны на уровне значимости 0,05. Гипотезы о значимости разницы процентов проверялись по X^2 -критерию, а гипотезы о значимости разницы средних — на основе однонаправленного анализа ANOVA. В целом наиболее общим методом исследования является **мета-анализ** данных указанных опросов общественного мнения.

Стоит подчеркнуть, что, строго говоря, использованные методы не могут однозначно подтвердить причинно-следственную связь, а только наличие взаимосвязи. Однако теоретические предпосылки вместе со статистическими закономерностями дают основания предполагать именно причинно-следственную связь. Весьма маловероятно, а относительно некоторых фактически невозможно, чтобы геополитические ориентации определяли социально-демографические параметры; по сути, только в отношении содержательных вопросов партийных предпочтений, оценки осведомленности и мнения о последствия регионального сотрудничества вероятно взаимовлияние переменных.

Анализ данных, по нашему мнению, логично проводить в определенной последовательности. В соответствии с выдвинутыми гипотезами предполагаемые факторы следует рассматривать в такой последовательности: этнонациональная идентичность, язык общения, макрорегион, тип населенного пункта, возраст, пол, уровень образования, уровень финансового положения, партийные предпочтения, другие содержательные причины.

Относительно *этнонациональной идентичности* прежде всего стоит учесть подтвержденный С. Хуткой и Д. Хутким в качественном исследовании феномен, что этнонациональное самочувствие может влиять на политические взгляды [9, с. 49]. Как утверждает В. Е. Хмелько, «именно для... этнических русских присоединение Украины к союзу России и Беларуси представляется гораздо более приемлемой альтернативой, чем евроатлантическая интеграция» [8, с. 87].

В частности, по данным КМИС, в 2012–2013 годах произошло уменьшение доли склонных к вступлению в Союз России и Беларуси (далее — СРБ), причем наибольшее уменьшение сторонников наблюдается среди тех, кто считает себя «и украинцем, и русским, но больше украинцем» — разница 18,9 %, а также «и украинцем, и русским, но больше русским» — разница 22,3 %, причем в 2013 году только среди тех, кто определяет себя «только украинцем», стало больше противников, чем сторонников такой интеграции — 40,8 % против 31,5 % соответственно. Очевидно, что наиболее склонны к изменению мнений биэтноры — люди с двойной этничностью, в данном случае — русско-украинцы.

И в 2012 и в 2013 годах в опросах КМИС доли сторонников вступления в ЕС превышают доли противников среди тех, кто считает себя «и украинцем, и русским, но больше украинцем» и «только украинцем»: в 2013 году

их было 31,6 % и 51,3 % соответственно. Напротив, противников вступления в ЕС больше, чем сторонников, среди тех, кто самоопределяет себя «в одинаковой мере и украинцем, и русским», «и украинцем, и русским, но больше русским», «только русским»: в 2013 году их было 51,2 %, 44,9 %, 52,8 % соответственно. Интересно, что в 2013 году среди всех этнических категорий было больше всего неопределившихся насчет вступления в ЕС и СРБ среди тех, кто считает себя «и украинцем, и русским, но больше украинцем» — 24 % и 31,4 % соответственно. Именно эта идентичность приносит наибольшую неопределенность в geopolитическую дилемму выбора.

По данным КМИС за сентябрь 2013 года, в случае необходимости однозначного выбора между ЕС и ТС, определившие себя как «только украинцы» больше ориентируются на ЕС — 49,4 %, тогда как все остальные — больше на ТС: определяющие себя «и украинцем, и русским, но больше украинцем» — 38,6 %, «в одинаковой мере и украинцем, и русским» — 62,3 %, «и украинцем, и русским, но больше русским» — 51,5 %, «только русским» — 63,9 %. Больше всего неопределившихся среди называющих себя «только украинцем» — 14,1 %, «и украинцем, и русским, но больше украинцем» — 18,5 %.

Следовательно, моноэтнические украинцы по самоопределению более склонны выбирать ЕС; моноэтнические русские, русско-украинские биэтноры с большей русской этничностью и равнозначные русско-украинские биэтноры более склонны ориентироваться на ТС; а русско-украинские биэтноры с большей украинской этничностью имеют разделившиеся мнения и большую часть неопределившихся.

Язык общения, сильно связанный с этничностью, тоже предположительно влияет на geopolитические ориентации. Как было открыто В. Е. Хмелько, для русскоязычных граждан присоединение Украины к СРБ более приемлемо, чем присоединение к ЕС, а для украиноязычных — к ЕС [8, с. 77, 87].

Различия в зависимости от языка даже более явственны, чем от этничности. Так, в опросе КМИС в сентябре 2013 года среди тех, для кого более удобно было говорить на украинском, было больше противников, чем сторонников вступления в СРБ — 47,8 %, тогда как для тех, кому удобнее говорить на русском — больше сторонников — 57,1 %. Почти поровну разделились мнения тех, кто утверждает, что одинаково удобно, но чаще разговаривает на украинском. Наоборот, в вопросе о вступлении в ЕС среди тех, для кого более удобно было говорить на украинском, было больше сторонников, чем противников вступления в ЕС — 47,8 %, тогда как для тех, кому удобнее говорить на русском — больше противников 42,8 %. Аналогично, почти одинаковые пропорции сторонников и противников среди тех, кто утверждает, что одинаково удобно, но чаще разговаривает на украинском. И совсем показательны распределения мнений при вопросе об однозначном выборе ЕС или ТС: среди тех, кому удобнее говорить на украинском — большая часть, 56,8 %, выступают за вступление в ЕС; среди тех, кому удобнее говорить на русском — большая часть, 52 %, выступают за вступление в ТС; и приблизительно поровну разделились мнения тех,

кому одинаково удобно, но чаще разговаривает на украинском, а также тех, кому одинаково удобно, но чаще разговаривает на русском.

Таким образом, украиноязычные больше ориентируются на вступление в ЕС, русскоязычные — на вступление в ТС, а среди тех, кому одинаково удобно говорить на украинском и на русском, но отдают предпочтение одному из языков — мнения разделились почти поровну.

Учитывая то, что различные этносы распределены на территории Украины неравномерно, проживание в определенном макрорегионе¹ также гипотетически влияет на geopolитические ориентации.

Как демонстрирует В. Е. Хмелько, численность сторонников вступления Украины в Евросоюз статистически значимо превышает численность его противников среди жителей Западного и Центрального регионов (на 38 % и 8 % соответственно), тогда как больше противников вступления Украины в Евросоюз среди жителей Восточного и Южного регионов (на 44 % и 26 % соответственно) [8, с. 77]. В другой кластеризации макрорегионов (ФДИ) получены похожие региональные различия: вступление в ЕС более всего поддерживают на Западе (72 % населения региона) и в Центре Украины (49 %); на Востоке и Юге Украины традиционно преобладают сторонники вступления в Таможенный союз (50 % и 39,5 % соответственно); больше всего неопределившихся с ответом — на Востоке Украины — 15,5 % [7].

Анализ опросов КМИС в 2012 и 2013 году показал, что в Восточном и Южном макрорегионах больше сторонников присоединения к СРБ — 62,5 % и 49,7 % соответственно, а в Западном — больше противников такого присоединения — 58,6 %. Характерно, что в Центральном макрорегионе за один год ситуация изменилась на противоположную: от преобладания сторонников присоединения к СРБ — 48,6 % в 2012 году к преобладанию сторонников присоединения к ЕС в 2013 году — 41,9 %. В вопросе присоединения к ЕС ситуация немного отлична: в Западном и Центральном макрорегионах в обоих годах больше сторонников, чем противников присоединения к ЕС — 74,8 % и 46,4 % в 2013 году соответственно; в Восточном макрорегионе также стабильно больше противников, чем сторонников такого присоединения — 46,5 % в 2013 году. Однако в Южном макрорегионе произошли существенные изменения: если в 2012 году пропорции сторонников и противников были приблизительно равны, то в 2013 году сторонников присоединения к ЕС стало больше, чем противников — 36,8 %. Если же ставить респондентов перед однозначным выбором регионального союза, то по данным КМИС подтверждаются противоположные geopolитические ориентации: «сторонники вступления в Евросоюз преоб-

¹ Поскольку основу анализа составляют данные КМИС, в статье мы используем кластеризацию в макрорегионы В. Е. Хмелька: «Западный регион — Волынская, Ровненская, Львовская, Ивано-Франковская, Тернопольская, Хмельницкая, Закарпатская и Черновицкая области; Центральный — Житомирская, Винницкая, Кировоградская, Черкасская, Полтавская, Сумская, Черниговская, Киевская области и город Киев; Южный — Днепропетровская, Одесская, Николаевская, Херсонская, Запорожская области и АР Крым; Восточный — Харьковская, Донецкая и Луганская области» [8, с. 77].

ладают над сторонниками вступления в Таможенный союз в Западном и Центральном регионах (73 % против 13 % и 45 % против 25 %), а сторонники вступления в Таможенный союз преобладают над сторонниками вступления в Евросоюз — в Южном и Восточном регионах (46 % против 26 % и 57 % против 18 %)» [4].

Таким образом, с учетом динамики последних изменений мнений, сторонники вступления в ЕС преобладают в Западном и Центральном макрорегионах, а сторонники вступления в ТС — в Восточном и Южном макрорегионах.

Тип населенного пункта предположительно также влияет на мнения граждан относительно желаемых региональных союзов. Так, В. Е. Хмелько отмечает, что численность сторонников вступления Украины в Евросоюз статистически значимо превышает численность его противников среди сельского населения [8, с. 77].

Анализ данных опросов КМИС показывает существенные изменения с 2012 по 2013 год: если в 2012 году и среди городского, и среди сельского населения было больше сторонников вступления и в ЕС и в СРБ (если задавать вопрос о каждом союзе отдельно) то в 2013 году именно среди сельского населения доля противников ненамного, но перевесила долю сторонников присоединения к СРБ. В результате существенного снижения поддержки присоединения к СРБ за один год, в 2013 году городское и сельское население занимают различные позиции: большая часть сельского населения — 44,1 % поддерживают вступление именно в ЕС, а мнения городского населения разделились почти поровну — 38,8 % за вступление в ЕС, а 37,8 % — за вступление в ТС. Следовательно, большая часть сельского населения поддерживают вступление в ЕС, а мнения городского населения разделились почти поровну между ЕС и ТС.

Закономерно, что *возраст* влияет на восприятие желаемых региональных союзов. В частности, исследование ФДИ показало, что в отношении к желаемому интеграционному направлению Украины присутствуют значительные возрастные различия: среди молодежи (18–29 лет) очевидно преобладает преимущественно ориентация на вступление в ЕС — 54 %, и меньше всего сторонников вступления в Таможенный союз — 19 %; в то же время среди граждан возрастом 60 лет и старше преобладает поддержка вступления в Таможенный союз с Россией, Беларусью и Казахстаном (45 %) и меньше всего тех, кто поддерживает вступление в ЕС (30 %) [7]. В соответствии с нашим анализом, действительно, сторонники вступления в ЕС моложе сторонников вступления в ТС. Более детальный анализ опроса в сентябре 2013 года КМИС выявил, что при выборе между двумя союзами за вступление в Европейский Союз более склонны голосовать представители молодежи (в возрастных группах 18–29 и 30–39 лет — 48,6 % и 45,1 % соответственно) и средней возрастной группы (40–49 лет — 42,1 %), а за вступление в Таможенный союз — представители старших возрастных групп (50–59 лет — 39,2 %, 60–69 лет — 42,8 % и 70 лет и старше — 48,3 %) [4]. Таким образом, люди молодого и среднего возраста в большей степени выступают за вступление в ЕС, а пожилого возраста — в ТС.

Гендерные отличия во мнениях также возможны. Как выявилось, если задавать вопросы о вступлении в ЕС и СРБ отдельно, то и мужчины и женщины поддерживают вступление и в ЕС и в СРБ, но мужчины немного больше поддерживают вступление в ЕС, а женщины — в СРБ. Если же ставить респондентов перед однозначным выбором, то, по данным КМИС, среди женщин приблизительные части населения поддерживают вступление в ЕС — 37,6 % и в ТС — 36 %, а среди мужчин больше поддерживают вступление в ЕС — 44,1 %, чем в ТС — 33,7 %. Оказывается, мнения женщин разделились почти поровну, а среди мужчин преобладает ориентация на ЕС.

Уровень образования также предположительно влияет на отношение к региональным geopolитическим союзам. Как было выявлено в исследовании ИБ ЕАБР 2013, чем выше уровень образования, тем сильнее ориентация на ЕС в 3 сферах: 1) желаемое усиление экономического сотрудничества в виде притока инвестиций и прихода бизнеса; 2) желаемое сотрудничество в области науки и техники; 3) покупка товаров [2, с. 91]. Логично предположить, что похожие закономерности будут обнаружены и в других опросах.

Действительно, анализ данных опроса КМИС и в 2012 и в 2013 годах подтвердил, что респонденты с более высоким уровнем образования склонны высказываться за вступление в ЕС, а с более низким — высказываться против, не принимать участия в голосовании или не определиться с ответом. В отношении вступления в СРБ ситуация противоположна: в 2013 году за вступление опрошенные с меньшим уровнем образования высказались за СРБ или не определились, а с более высоким уровнем образования — выступили против такого вступления или намерены не принимать участия в голосовании. В гипотетической ситуации однозначного выбора в 2013 году люди с более низким уровнем образования склонны голосовать за вступление в ТС, а люди с более высоким уровнем образования — за вступление в ЕС.

Вероятно, респонденты с лучшим финансовым положением не так сильно ощущают конкуренцию со стороны населения ЕС и более склонны усматривать выгоды в более тесном взаимодействии с этим союзом; напротив, респонденты с худшим финансовым положением в целом могут ощущать себя комфортнее в ТС.

В опросах КМИС в 2012 году статистически значимые различия по уровню финансового положения были обнаружены только среди сторонников и противников вступления в Союз России и Беларуси: менее зажиточные респонденты склонны выступать за вступление в этот союз, а более зажиточные — против; эта же закономерность подтвердилась и в 2013 году. В 2013 году были выявлены дополнительные отличия: за вступление в ЕС высказываются люди с более высоким уровнем финансового положения, а против, не хотят участвовать или не определились — с более низким; при постановке четкого вопроса о выборе между ЕС и Союзом России и Беларуси опрошенные с более высоким уровнем финансового положения выразили стремление проголосовать за вступление в ЕС, а с более низким

уровнем финансового положения — за вступление в ТС, не склонны принимать участие в голосовании или не определились.

Относительно *партийных предпочтений* логично предположить, что сторонники партий, которые в своей риторике являются более украиноязычными и ориентированы на интеграцию с ЕС, также склонны выступать за вступление в ЕС, а сторонники более русскоязычных партий, ориентированных на интеграцию с ТС и особенно с Россией, преимущественно одобряют вступление в ТС. Это подтверждается данными ФДИ: больше всего вступление в ЕС поддерживают избиратели ВО «Свобода» (71 %), партии «УДАР» (69,5 %) и ВО «Батьківщина» (64 %), а вступление в Таможенный союз как основное интеграционное направление больше всего поддерживают избиратели КПУ (79,5 %) и Партии регионов (57 %) [7].

Осведомленность позитивно влияет на отношение к вступлению в ЕС. По данным В. Е. Хмелько, «люди, считающие себя более осведомленными о Евросоюзе, с большей вероятностью готовы поддержать вступление Украины в это объединение, чем те, кто считает себя в этом менее осведомленным» [8, с. 74].

Также в литературе указаны *другие содержательные причины*, которые влияют на отношение к ориентации на ЕС и ТС. Далее приведены некоторые выводы по результатам анализа документов — результатов социологических исследований за 2011–2012 годы авторами исследования осведомленности целевых групп. Если говорить об отрицательном отношении к союзам, то их можно отнести на счет экономических и политических резонов, только специфически различных. «Граждане признают существование проблем в украино-российских отношениях: энергетическая зависимость — 45 %; недоверие политического руководства друг к другу — 32 %; экономическая зависимость — 24 %. Сомнения в успехе интеграции с ТС вызывают кризисные явления в России (29,2 %) и разница во внешнеполитических курсах Украины и России» [3, с. 8]. «К числу факторов, которые влияют на уровень неуверенности в успехе интеграции с ЕС, принадлежат: финансовый кризис в ЕС — 31,9 %; обострение экономического соперничества между ЕС и РФ — 25,4 %; сомнения, что это приведет к прогрессу в экономике Украины — 21 %; опасения, что ЕС будет навязывать собственные позиции третьим странам — 17,9 %» [3, с. 8–9]. В плане позитивного отношения общими темами являются преимущественно экономические соображения, тогда как остальные мотивации различны. «В отношениях с ЕС граждане обращают внимание на экономические вопросы: торговли — 77 %; экономического развития — 76 %; регионального сотрудничества — 71 %; миграции — 60 %» [3, с. 9]. «Главное внимание в отношениях с Российской Федерацией граждане акцентируют на совпадении экономических (38 %), политических (26 %) интересов в воли политических лидеров (21 %)» [3, с. 9].

По более новым данным ЦР, практически по всем параметрам, кроме уровня цен, позитивные оценки превышают негативные для договора об Ассоциации с ЕС по сравнению с ТС; разница между позитивными и негативными оценками подписания договора об Ассоциации с ЕС и с ТС сущес-

ственна: развития экономики — 37,7 %, уровня демократии — 45 %, уровня образования, науки, технологий — 43,4 %, инфраструктуры — 41,8 %, качества продуктов — 29 %, эффективности органов власти — 32,8 %, доходов населения — 19,8 %, уровня коррупции — 25,2 %, уровня безработицы — 12,9 %, состояния окружающей среды — 17,6 %, социального расслоения — 6,6 % [6].

Таким образом, наблюдается определенная историческая динамика в изменении характера влияния причин на отношение к ЕС и ТС. В 2011–2012 годах экономические и политические соображения обусловливали негативное отношение и к ЕС, и к ТС; в то же время экономические причины были связаны и с позитивным отношением к ЕС и ТС, однако присутствовали и различия — миграционные мотивации более способствуют ориентации на ЕС, а политические — на ТС. В 2013 году только предположительно более высокий уровень цен определял более позитивное отношение к ТС, чем к ЕС, а по ряду экономических, политических и социальных показателей — более позитивное отношение к ЕС, чем к ТС.

Для получения релевантных **выводов** в них будут учитываться только причины ориентации на ЕС и на ТС как ключевых и сопоставимых региональных geopolитических союзов.

Среди населения Украины в большей степени ориентируются на ЕС: моноэтнические украинцы, украиноязычные граждане, жители Западного и Центрального макрорегионов, сельское население, представители молодежи и средней возрастной категории, мужчины, респонденты с более высоким уровнем образования, с более высоким уровнем финансового положения, сторонники партий, которые в своей риторике являются более украиноязычными и ориентированы на интеграцию с ЕС, люди, считающие себя более осведомленными о ЕС, оценивающие позитивные экономические, политические и социальные аспекты европейской интеграции.

При этом более ориентированы на ТС: моноэтнические русские, русско-украинские биэтноры с большей русской этничностью и равнозначные русско-украинские биэтноры, русскоязычные, жители Восточного и Южного макрорегионов, представители старших возрастных категорий, сторонники более русскоязычных партий, ориентированных на интеграцию с ТС и особенно с Россией, те, кто видит позитивные экономические и политические стороны интеграции с ТС.

Таким образом, этнонациональные идентичности, жизненный опыт, идеологические взгляды и мнения о союзах влияют на отношение к ЕС и к ТС.

Список использованной литературы

1. Интеграционный барометр ЕАБР 2012. — Санкт-Петербург: ЦИИ ЕАБР, 2012. — 80 с.
2. Интеграционный барометр ЕАБР 2013. — Санкт-Петербург: ЦИИ ЕАБР, 2013. — 102 с.
3. Договор об ассоциации ЕС — Украина: исследование осведомленности целевых групп и стратегия коммуникационной кампании [Электронный ресурс]. — К.: KEY Communications, 2013. — 33 с. — Режим доступа: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/190128/Scoping_Study_Final_Report_Web_Ua.pdf. — Название с экрана.

4. Каким путем идти Украине — к какому союзу присоединяться? [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=196&page=1>. — Название с экрана.
5. Моцок В. Новая волна демократизации в Восточной Европе: почему демократии объединяются? / Виталий Моцок // Перекрестки. — 2008. — № 1. — С. 175–197.
6. Ожидания влияния Договора об Ассоциации с ЕС и присоединения к Таможенному Союзу Беларуси, Казахстана и России на разные аспекты жизни [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://razumkov.org.ua/ukr/poll/poll.php?poll_id=892. — Название с экрана.
7. Отношение общественности к европейской интеграции Украины [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.dif.org.ua/ua/polls/2013-year/mlfgblfbllgmkl.htm>. — Название с экрана.
8. Хмелько В. Отношение граждан Украины к ее вступлению в Евросоюз и НАТО и их оценки своей осведомленности относительно этих организаций / Валерий Хмелько // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2006. — № 1. — С. 71–87.
9. Хуткая С. В. Национальное самочувствие населения Украины: актуальное состояние, основные причины и следствия. Результаты социологического исследования / С. В. Хуткая, Д. О. Хуткий. — К.: Университетское издательство «Пульсары», 2014. — 76 с.

Стаття поступила в редакцію 02.09.2014

Д. О. Хуткий

Київський міжнародний інститут соціології
8/5 Волоська, м. Київ, 04070, Україна

ПРИЧИНИ ФОРМУВАННЯ ПОГЛЯДІВ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ПРО РЕГІОНАЛЬНІ ГЕОПОЛІТИЧНІ СОЮЗИ

Резюме

У статті виконано причинно-наслідковий аналіз формування думок населення України стосовно регіональних геополітичних союзів — Європейського Союзу і Митного союзу на основі даних загальнонаціональних репрезентативних соціологічних опитувань. Виявлено, що етнонаціональні ідентичності, життєвий досвід, ідеологічні погляди і думки про союзи впливають на ставлення до цих союзів.

Ключові слова: громадська думка, Європейський Союз, Митний союз.

D. Khutkyy

Kiev International Institute of Sociology
8/5 Voloska, Kyiv, 04070, Ukraine

CAUSES OF FORMATION OF OPINIONS OF POPULATION OF UKRAINE ABOUT REGIONAL GEOPOLITICAL UNIONS

Summary

A cause-and-effect analysis of formation of opinions of population of Ukraine regarding regional geopolitical unions — European Union and Customs Union — grounded on the data of nation-wide representative sociological surveys has been conducted. It was found out that ethnonational identities, life experience, ideological views, and opinions about the unions influence attitudes towards these unions.

Key words: public opinion, European Union, Customs Union.

УДК 316.4.063.3

О. В. Олійник

к. соц. н., доцент

кафедра соціології Національного авіаційного університету

к. 8.707, пр. Комарова, 1, м. Київ, 03058, Україна

тел.: (066)288 80 78, e-mail: ooliynik@mail.ru

В. Ф. Ятченко

д. філос. н., проф.

кафедра історії та політології Національного університету біоресурсів

і природокористування України

к. 56, корп.1, вул. Героїв Оборони, 21, м. Київ, 03041, Україна

тел.: (066) 288 42 75, e-mail: yatchich@mail.ua

ПРИНЦИП «ЄДНІСТЬ ЧЕРЕЗ РОЗМАЙТЯ»: ПЕРЕВАГИ І ВАДИ

Стаття присвячена розгляду принципу «єдність через розмаїття», аналізові його внутрішніх суперечностей. Виділені можливі позитивні та негативні соціальні наслідки його впровадження — як у розвинених демократичних країнах, так і в українському соціумі. Серед них — як демократизація, розвиток соціального самоуправління, посилення відкритості суспільства, так і соціальні конфлікти, викликані поблажливим ставленням до новоутворень, що несуть в собі деструктивні ідеї.

Ключові слова: принцип «єдність через розмаїття», толерантність, толерування, демократичні процеси, соціальні організації.

Успішні економічні, правові, духовно-ідеологічні стосунки і взаємопорозуміння між різними соціальними групами, регіональними структурами фундують надійну запоруку динамізації сучасного українського суспільства, завершення консолідації сучасної української нації. Водночас характер цих відносин є їй однією з найгостріших проблем нинішнього українського суспільства.

Так, за даними Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» «значна частина населення (32 %) вважає, що між західними і східними регіонами України існують глибокі політичні протиріччя, мовні та культурні відмінності, економічні диспропорції, що у перспективі вони можуть роз'єднатися і — або створити свої держави, або увійти до складу різних інших держав. Найбільше так вважають на Донбасі (58 %) та на Півдні (48 %), найменше така думка властива Центру (20 %) та Заходу (20 %). Причому на Донбасі ця думка про істотні протиріччя між регіонами особливо поширенна серед людей старшого віку — так думають 66 % людей, яким за 55 років, і 49 % — віком до 30 років» (Загальнонаціональне опитування населення України було проведено для ГС «Громадська варта» за участі Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» з 16 по 30 березня 2014 р. у 24 областях, АР Крим та м. Києві за квотною вибіркою, репрезентативною за статтю, віком, освітою, регіонами і типами поселень. Похибка вибірки не перевищує 2,3 %) [1].

Одним із найпоширеніших гасел, яким оперують сьогодні і вчені, і суспільні діячі, намагаючись вказати ефективні шляхи розв'язання проблеми протистояння різних регіонів України, стає вислів «єдність у розмаїтті». Часто йому навіть надають статусу принципу. На даному етапі дослідження це цілком припустимо, і задля зручності ми в цій статті теж будемо називати це гасло принципом, цілком усвідомлюючи відносність такого статусу.

«Єдність у розмаїтті» є й одним із задекларованих гасел Європейського Союзу («Unity in diversity»), відбиваючи прагнення до збереження мультикультуралізму як однієї із зasad існування ЄС. Він же використовується й для характеристики спрямованості практичних дій урядових структур України на пошуки шляхів поєднання історично зумовлених розбіжностей у баченні перспектив подальшого розвитку нашої держави.

Так, наприклад, нещодавнє перше установче засідання Ради міжнаціональної злагоди при Кабінеті Міністрів України відбулося, як зазначив на брифінгу віце-прем'єр-міністр О. Сич, в атмосфері «єдність у розмаїтті»: «Саму атмосферу сьогоднішнього засідання можна передати словами «єдність у розмаїтті». Ці два слова не можуть звучати у нез'єднанні. Єдність без розмаїття — це диктаторський підхід. Розмаїття без єдності — це сепаратистський підхід. Поєднання розмаїття національних культур, мов, самобутностей, традицій в одній єдиній державі є умовою миру і добробуту, який потрібен всім», — наголосив віце-прем'єр-міністр» [2].

В цій статті ми спробуємо проаналізувати сутність принципу «єдність через розмаїття», визначити позитивні та негативні наслідки його впровадження, а також розглянути явище толерантності з точки зору можливих небезпек, що вона в собі несе.

Цей принцип в своїй тотальності бездоганно спрацьовує в уже сталих суспільствах, наприклад, у таких, в яких демократія вже не є проблемою чи одним із ймовірних варіантів подальшого розвитку, а є вже доконаним фактом, цінністю, що стала традиційною і не піддається сумніву як така. Він також є стабілізуючим чинником у тих суспільствах, де антидержавні ідеї однозначно засуджуються і не підтримуються суспільством. Він зміцнює відкритість суспільства, зміцнює засади демократії у ньому. Тому в країнах Західної Європи, США з 80-х років ХХ століття набувають популярності рухи на захист меншин, тобто захист носіїв інших, відмінних від переважаючих в соціумі настанов, прав, цінностей і правових норм. Так виникають рухи за права національних, релігійних, расових, сексуальних меншин, за права жінок і т. д.

Але в нестабільних, молодих з точки зору розвитку демократії суспільствах цей принцип виявляє себе досить неоднозначно, різноспрямовано, може провокувати наслідки як позитивного, так і негативного змісту.

До суспільств такого типу належить і сучасна Україна. Тож і вказане вище застереження притаманне українському суспільству повною мірою. Як приклад суперечливого характеру цієї морально-ідеологічної установки («єдність через розмаїття») може слугувати поява у 1990–2010 рр. нових соціальних груп в українському соціумі, частина з яких сприяла динамі-

зації суспільних відносин, їх відкритості, посиленню демократичних процесів: виникнення численних волонтерських, екологічних та інших громадських рухів, які вибудовують свою діяльність на різних ідеологічних, а інколи й світоглядних засадах. До того ж ці рухи виявляють себе як у формі легітимних постійно діючих організацій, так і у вигляді окремих громадських акцій (наприклад, волонтерські рухи на підтримку Майдану, бійців АТО, біженців із зони конфлікту). Із розвитком соціальних мереж і спрощенням комунікаційно-інформаційного обміну такі рухи виявили свою потужність та ефективність.

Такого штибу різноманітність сприяє становленню в Україні громадянського суспільства, оскільки ці рухи беруть безпосередню участь в управлінні суспільними процесами, фактично здійснюючи соціальне самоуправління. В такий спосіб впровадження принципу «єдність через розмаїття» в Україні, зокрема, сприяє викоріненню залишків тоталітаризму — як в методах державного управління, так і в свідомості пересічного загалу.

Але, з іншого боку, в умовах української дійсності механічне застосування цього принципу, як виявилось, здатне нести в собі гальванізацію соціальних дисонансів і навіть загроз. Під гаслом підтримання плуралізму переконань, збереження розмаїття історично набутих симпатій, антипатій, аспірацій політичного й ідеологічного характеру, під прикриттям вимоги поважати розмаїтість політичних поглядів нерідко фактично стимулювалась толерація антидержавницьких, антиукраїнських переконань, і навіть поява громадських структур, що вибудовували свою діяльність на цих позиціях (за приклад можуть слугувати ряд політичних партій та релігійних організацій в Криму, як-то організації «Крим с Россией», Народний фронт «Севастополь — Крим — Россия», ціла низка політичних організацій в релігійній обговорці в різних областях України і т. п.). Окремі з цих груп виникли як синтез пострадянської психології й піддатливості новітній російській пропаганді. Саме завдяки такому поєднанню переважно на Сході й Півдні України з'являється нова в історії України досить таки численна група прихильників демократії, гетерогенна та суперечлива всередині себе, яка охоплює людей різних національностей, з різним віковим та освітнім статусом. Ці люди відкидають ідею повернення України до режиму, подібного до радянського, вони — прихильники демократії, але... з «антибандерівськими фобіями», з панічним іrrаціональним страхом перед «насильницькою українізацією», «бандеризацією» влади, забороною російської мови на Сході і Півдні.

Одним з найважливіших, сутнісних елементів принципу «єдність в розмаїтті» постає феномен *толерантності*. Зупинимось на цьому детальніше.

В житті виявлення толерантності може наповнюватися дуже різними змістами. В буденній свідомості толерантність асоціюється з людяністю, що безперечно є бажаною якістю в людських стосунках. Але феноменологія толерантності — окрема і складна тема, тому в цій статті ми не будемо вдаватись до розлогого викладу сутності цього феномену, різних тлумачень дослідниками його змісту. Ми лише спробуємо означити в рамках поставленої в нашій статті проблеми сутність внутрішніх суперечностей цього

явища. Примітно, що навіть саме проголошення цього принципу, на думку сучасного польського філософа й соціолога Лешека Колаковського [3], несе в собі внутрішню суперечність: внаслідок прославляння цієї зasadникої рівності (як певного універсалізму, що утримується від оціночних суджень), європейці прославляють також і винятковість та нетолерантність кожної (зокрема, іншої) культури, тобто, самим актом прославляння, прославляють те, від чого щойно самі відмовилися. Європейці виробили право проголошувати їх захищати ідеї толерантності, але не наполягають на їхній «нейтральності», тобто свободі від нормативних засновок. «Незважаючи на те, чи пишаємося ми належністю до цивілізації абсолютно вищої від усіх інших, чи навпаки, прославляємо благородного дикуна, чи, врешті, проголошуємо, що «всі культури рівні», ми все одно займаємо певну позицію, висловлююмо погляд щодо цінностей — і уникнути цього аж ніяк не можемо. «Це, втім, не означає, що байдуже, яку позицію я займу, — адже займаючи ту чи ту, я засуджу або відкидаю інші, отож неможливо, щоб я бодай implicite не став на жодну...» [3, с. 207–208].

Українські філософи й соціологи теж в цілому поділяють таку думку. Ось, наприклад, сучасний український дослідник Юрій Іщенко [4] пропонує виділити такі деструктивні прояви толерантності:

1. Байдужість («моя хата з краю, я нічого не знаю»).
2. Підлість (якщо терпимість виявляється до злочинних дій).
3. Безпринципність (нейтральне ставлення до всіх думок внаслідок відсутності власних переконань).
4. Індиферентність (позиція, відповідно до якої все варте й ніщо не варте того, щоб зобов'язувати нас).
5. Поблажливість, зверхність. «Якщо я дотримуюсь деякої системи поглядів, навіть не тільки тому, що це моя система, а й тому, що вважаю її такою, що переважає інші системи, скажімо, через свою більшу «істинність», «справедливість», кращий спосіб розв'язання практичних проблем, то моя стриманість й визнання «іншої правди» набуває небезпечної форми поблажливості, мовляв, «nehай буде». Прямим наслідком такого «толерування» виступає зверхність. З іншого боку, небезпека виростає тут з того, що навіть якщо моя поблажливість не є зарозумілою й не межує зі зневажливістю, то все ж я неявно мислю свої переконання як гадку серед інших гадок, що за відсутності нетолерування моїх переконань з боку нетолерантної людини може вести до своєрідної ерозії або «зношенні» переконання, релятивізованого у такий спосіб. Захисним психологічним механізмом проти такого розгойдування моєї ідентичності виступає внутрішня готовність культивування ортодоксії у вигляді «вірності принципам», а що ще небезпечніше — тупий фанатизм, ксенофобія, шовінізм, за якими намагається приховатись зверхня толерантність, а насправді — войовнича нетерпимість» [4, с. 204–205].

Небезпеку можуть нести в собі також вияви стриманості, терпимості у випадках повного нерозуміння й несприйняття, що врешті-решт руйнусе самоідентичність особистості. «Ситуація практичного толерування — це ситуація «нерівної рівності». Якщо наші погляди, смаки, думки збігають-

ся, то толерувати не доводиться. Не потрібно й доводити необхідність толерантності, коли її зміст редукують до рівності у розумінні «давайте жити дружно». Потреба в толерантності виникає в умовах розбіжності, нетотожності, нерівності думок, смаків, поглядів і способів їх маніфестації. Толерантність виростає на межі, з певного усвідомлення цієї межі (тілесної, душевної, духовної), відтак, і сама має межі. Поза межами толерантність втрачає свій смысл. Відповідно, небезпеки толерантності виростають саме через нехтування певними межами» [4, с. 208–209]. Толерантність, виявляючись як стриманість до «інакших», одночасно ж виставляє і певні «кордони особистості»: «Живіть як хочете, але не втручайтесь у мій особистий простір».

Іншими словами, визначення дії принципу толерантності вимагає встановлення певних меж. Тобто, коли принципи і норми безпеки людини чи держави, основні права і свободи підпадають під напад з боку сил, що намагаються зруйнувати особистісну і культурну ідентичність індивідів і спільнот, або навіть держави, що ґрунтуються на загальновизнаних цінностях і нормах моралі та права, цілком виправданою є *нетолерантність*.

Як результат вияву нетолерантності в результаті зростання сепаратизму, військової загрози, антидержавницьких настроїв і дій на Сході України, соціологічні опитування зафіксували різке збільшення респондентів, які підтримують ідею членства України в НАТО, хоч це докорінно суперечить переконанням цілого ряду соціальних груп українського суспільства, особливо на Сході й Півдні України. Всього за два місяці кількість прибічників зросла з 34 % у травні 2014 р. до 41 % у червні 2014 р. [5]. За даними того самого опитування за повернення Україні статусу ядерної держави висловилося 43 %, які склали більшість серед тих, хто відповів на запитання (проти цієї ідеї 37 % і ще 20 % не визначилися). Зросла популярність радикально налаштованих партій та рухів.

Абсолютна більшість населення України — 72 % — вважає, що існують серйозні загрози для України, протилежної думки дотримується лише 7,5 %. Причому це передчуття загроз характерне для усіх регіонів України. Трьома найбільшими загрозами громадянами вважають: захоплення України або частини території іншими державами (48 %), розпад України на кілька частин (43 %) та економічний занепад (42 %). При цьому у Західному регіоні більше, ніж в інших, побоюються захоплення українських територій (63 %), на Сході — економічного занепаду (58 %), а на Донбасі — втрати керованості державою, хаосу (31 %) [1].

Як бачимо, принцип «єдність через розмаїття» є дуже складним і має в собі внутрішні суперечності. Тому він потребує подальшого серйозного філософського, психологічного та соціологічного аналізу на рівні наукових досліджень, а на управлінському — врахування не тільки позитивних наслідків, але й усіх можливих небезпек і загроз.

Список використаної літератури

1. Чи властиві українцям настрої сепаратизму — загальнонаціональне опитування за даними Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва». — Режим доступу до прес-релізу: http://dif.org.ua/ua/polls/2014_polls/chi-vlastivi-ukraincjam-nastroi-separatizmu_.htm
2. Сич О. «Рада злагоди» працюватиме на єдність України в розмаїтті // Укрінформ, електронне видання, 19 серпня 2014 р. / Сич О. — Режим доступу: http://www.ukrinform.ua/ukr/news/rada_zlagodi_pratsyuvatime_na_e_dnist_ukraiini_v_rozmaiitti_sich_1963923
3. Колаковський Л. У пошуках варвара / Лешек Колаковський // 12 польських есеїв; під ред. О. Гнатюк, М. Рябчука. — К., 2001. — С. 199–224.
4. Іщенко Ю. Небезпеки толерантності: рух від людської якості до громадського визнання / Юрій Іщенко // Філософсько-антропологічні читання: Європейські цінності та українські реалії (до 80-ліття О. І. Яценка): Зб. наук. праць. Філософські діалоги'2012. — К., 2012. — С. 201–209.
5. Ставлення громадян до вступу в НАТО й інших питань безпеки — загальнонаціональне опитування за даними Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва». — Режим доступу: http://dif.org.ua/ua/polls/2014_polls/stavlen-bezpeki_.htm

Стаття надійшла до редакції 15.10.2014

О. В. Олейник

кафедра соціології НАУ

к. 8.707, пр. Комарова, 1, г. Київ, 03058, Україна

В. Ф. Ятченко

кафедра історії і політології НУБіП України

к. 56, корп. 1, ул. Героев Оборони, 21, г. Київ, 03041, Україна

ПРИНЦИП «ЕДИНСТВО В РАЗНООБРАЗИИ»: ДОСТОИНСТВА И НЕДОСТАТКИ

Резюме

Статья посвящена рассмотрению принципа «единство в разнообразии», анализу его внутренних противоречий. Выделены позитивные и негативные последствия его внедрения — как в развитых демократических странах, так и в украинском социуме. Среди них — как демократизация, развитие социального самоуправления, усиление открытости общества, так и социальные конфликты, вызванные синхронительным отношением к структурам и взглядам, которые несут в себе деструктивные идеи.

Ключевые слова: принцип «единство в разнообразии», толерантность, толерирование, демократические процессы, социальные организации.

O. Oliynyk

Department of sociology, National Aviation university
off. 8.707 Komarov pr., 1, Kiyiv, 03058, Ukraine

V. Yatchenko

Department of history and politology, National university
of Life and Environmental Sciences of Ukraine
off. 56, build. 1, Heroiv Oborony st., 21, Kiyiv, 03041, Ukraine

**THE PRINCIPLE «UNITY IN DIVERSITY»: THE ADVANTAGES
AND DISADVANTAGES.**

Summary

This article is devoted to the principle «Unity in diversity», the analysis of its internal contradictions and limits of its applicability in a particular political, ideological, religious, etc. situation in the community. It is cautioned against an abstract interpretation of the essence of this principle and mechanical approach to its use as a guiding paradigm in the political, cultural and ideological activities.

The article highlights the positive and negative effects of the introduction of the principle «Unity in diversity» — as in the developed democratic countries, and in Ukrainian society. Highlights in the article collision caused condescending attitude to the views and actions that carry anti-social, anti-national and anti-state ideas.

Key words: the principle «Unity in diversity», tolerance, toleration, democratic processes, social organization.

УДК 316.334.3:352

М. А. Яценко

к. соціол. н., доцент

кафедра соціальних теорій НУ «ОЮА»

к. 404, вул. Піонерська 2, м. Одеса, 65009, Україна

тел.: +380930462915, e-mail: yatsenkonick@gmail.com

АКТИВНІСТЬ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ СПІЛЬНОТИ ЯК УМОВА ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Стаття має на меті показати сутність місцевої спільноти як суб'єкта місцевого самоврядування. Розкриваються питання формування і умов оптимізації діяльності територіальних спільнот. Також у роботі досліджуються питання ознак, притаманних територіальним громадам, активності територіальних спільнот, основних видів їх поведінки.

Ключові слова: місцеве самоврядування, територіальна спільнота, соціальні ініціативи.

Конституційно закріплене визнання та підтримка місцевого самоврядування — характерна риса кожної держави, яка хоче стати демократичною і правою, побудувати досконале громадянське суспільство за безперечної участі своїх громадян. Але розуміння сутності місцевого самоврядування досі не є чітко визначенім, що не дає можливості використовувати повною мірою його потенціал та переваги.

Метою даної статті є визначення сутності і ролі територіальної громади у функціонуванні місцевого самоврядування.

Сутності місцевого самоврядування присвячено велику кількість публікацій і видань закордонних та вітчизняних вчених. Це, зокрема, праці Л. Дж. Шарпа, У. Х. Уіквора, Л. Фелдмена, Б. Андресюка, В. Кампо, В. Кравченко та ін. Однак результати здійснення місцевого самоврядування не віправдовують суспільних очікувань і сподівань. З огляду на це необхідно визначити чинники, які впливають на ефективність функціонування місцевого самоврядування.

Самоорганізація мешканців як одна з форм реалізації права громадян на місцеве самоврядування означає активну участь населення у місцевому житті. Зовнішньо формальним вираженням самоврядування мешканців певних населених пунктів виступають територіальні громади — первинні суб'єкти публічної влади на місцевому рівні.

Ця участь буде найбільш продуктивною за умов її реалізації через різноманітні громадські структури. Основним напрямком організації місцевого самоврядування у сучасних умовах повинен стати процес природного формування так званого «неструктурованого соціуму» [1, с. 36], який є своєрідним посередником між особистістю та інституціоналізованими структурами, який відрізняється гармонійним поєднанням цінностей індивідуалізму і колективізму, високим ступенем спроможності до самоорга-

нізації і солідарності. Саме місцева спільнота як природна форма взаємодії громадян і первісний суб'єкт самоврядування відносин повинна виступати проміжною ланкою між особистістю і публічно-владними інститутами.

На думку багатьох фахівців у даній сфері, поняття територіальної громади — центральне у теорії місцевого самоврядування, оскільки воно визначає суб'єкт місцевого самоврядування за дуже важливою ознакою — наявністю загального (спільногого) інтересу у вирішенні питань місцевого значення. Саме цією системоутворюючою ознакою дане поняття відрізняється від поняття «населення території», яке більше відображає територіально-поселенські фактори, ніж фактори соціальні, які пов'язані зі спільністю інтересів і спроможністю разом здійснювати спільні дії з метою реалізації даних інтересів і вирішення спільних проблем.

Активність місцевих співтовариств формувалась історично. У якості її передумови вступали: громадська взаємодопомога і солідарність, які ґрунтуються на традиційних цінностях і віруваннях, а також первісні форми місцевого самоврядування. Таким чином, місцеве співтовариство — це певний щабель суспільного розвитку населення муніципального утворення.

Актуалізація ідеї громади у сучасних умовах пов'язана з кризою державності і тенденціями децентралізації управління економічною і соціальною сферами, які посилюються. У сфері соціального обслуговування діяльність державних органів є дуже забюрократизованою і малоефективною. Цьому протиставляється організація діяльності на рівні співтовариств. Цей підхід вважається більш прийнятним в умовах суспільства, яке складно організоване і динамічно змінюється, де важливі сторони життедіяльності людини реалізуються не у великих політичних і соціальних організаціях, а на більш прихованому індивідуальному рівні або в малих групах.

Одна з перших спроб наукового осмислення категорії «спільноти» належить Аристотелю. Головний акцент філософ робив на територіальній близькості і безпосередньому спілкуванні між членами суспільства. У англійську мову слово «community» («спільнота») прийшло з латинської мови у XIV столітті. Спочатку воно використовується для позначення людей, які проживають на одній території. З початку XVII століття відбувається поступове розширення значення цього слова і воно починає означати не тільки людей, які об'єднані географічною близькістю, але і людей, які мають багато спільногого.

Поступово термін «співтовариство» все більше відмежовується за своїм значенням від поняття «суспільство» (society). Різке розділення даних понять відбулось у XIX столітті, що було пов'язано зі змінами у сфері технологій. На початку століття більшість людей мешкала на своїй землі у місцевих громадах, які виробляли основні товари своїми руками. Наприкінці XIX століття відбувся перехід від локального мешкання і натуранального господарства на своїй землі до мешкання у містах і фабричного виробництва. Одним з перших у питанні вивчення відмінностей між «суспільством» і «спільнотою» був німецький соціолог Фердинанд Тьонніс. Він називав «Гемайншафт» соціальне утворення, близьке за способом жит-

тя до сільської громади, проте поняттям «Гезельшафт» об'єднав соціальні особливості розвинутого промислового, міського суспільства [2].

Починаючи з XIX століття термін «спільнота» у західній літературі означав більшою мірою «надію і бажання створити більш тісні, близькі і гармонійні зв'язки між людьми». Однак до початку XX століття поняття «спільнота» розглядалось лише у обмеженій кількості літератури. До 1910 року була невелика кількість соціологічної літератури, яка вивчала це поняття. Тільки у 1915 році з'явилось чітке визначення співтовариства. Воно було сформульоване американським дослідником С. Дж. Галліном, який розглядав спільноту «як торгівельний простір, який існує навколо сільського поселення». З цього моменту почався етап інтенсивної дискусії про сутність територіальної громади, з'явились різноманітні конкуруючі між собою визначення і поняття.

На наш погляд, територіальна спільнота як первісний суб'єкт місцевого самоврядування є стійким утворенням людей, об'єднаних єдністю простору, господарського побуту, соціально-економічних інтересів, історії та культури. Територіальна спільнота являє собою сукупність стійких соціальних зв'язків і відносин між людьми, що виникають у процесі їх спільнотного проживання на певній локальній території і спільнотного використання її природо-економічних, соціальних ресурсів і умов. Вона відрізняється відносним просторовим відокремленням, перевагою «силових полів» внутрішніх зв'язків над зовнішніми, а також самодостатністю внутрішнього життя у рамках локальної території, що забезпечує соціальне відтворення населення. Основні функції територіальної спільноти спрямовані на задоволення потреб суспільства у визначених благах і послугах, на здійснення господарського і соціального освоєння території, забезпечення нормальних умов життєдіяльності і відтворення територіальних груп населення. Ці функції реалізуються у процесі взаємодії між групами і середовищем мешкання, включаючи місцеву систему управління, а також між територіальними спільнотами різних рівнів ієрархії (село, селище, місто, район, область).

Територіальній спільноті притаманні такі основні види поведінки:

1. Демографічна, пов'язана з біологічним відтворенням населення визначені якості (шлюбно-сімейна поведінка, народжуваність, користування послугами органів здоров'я).

2. Міграційно-мобільна, пов'язана з переміщенням населення у просторі (постійна, сезонна, зворотна і маятникова міграція, зміна сфер, засобів і місць праці).

3. Природокористувальна і природоохоронна, спрямована на використання і збереження природного середовища.

4. Середовище-перетворювальна, котра проявляється в участі населення у формуванні і зміцненні штучного середовища (господарське, культурно-побутове, шляхове, індивідуальне будівництво, впорядкування території).

5. Територіально-управлінська поведінка, яка включає різні види соціальної активності у сфері самоврядування територією, а також діяльність місцевих органів управління в сфері регулювання територіальних

відносин і територіального розвитку, здійснення соціальної політики на муніципальному рівні.

Саме останній вид поведінки територіальної спільноти становить інтерес для соціологічного дослідження соціальних проблем місцевого самоврядування.

Аналіз зарубіжної спеціальної літератури дає змогу виділити принаймні п'ять підходів до вивчення спільнот [3]. Так, якісний підхід описує спільноту як місце мешкання. Розглядаються, наприклад, питання якості життя (забезпеченість житлом та його якістю, стан шкіл, якість освіти тощо), соціальний мікроклімат. Екологічний підхід передбачає вивчення спільноти як певної спільноти у природно-географічному просторі (просторове розміщення, вплив природних факторів на характер діяльності та зворотний вплив, взаємозв'язки всередині спільноти та з іншими спільнотами тощо). Етнографічний підхід передбачає вивчення спільноти як певного способу життя, при цьому акцент робиться на описуванні загальних культурних характеристик, культурного простору, а не тільки демографічних, економічних або географічних параметрів. Соціологічний підхід розглядає спільноту як соціальну систему та описує соціальні відносини, типові для певних груп та більш великих соціальних утворень як усередині спільноти, так і у відносинах із зовнішнім середовищем. Економічний підхід вивчає взаємозв'язки різних секторів економіки, домогосподарств і підприємств, описує професійний склад населення та робочі місця, розглядає джерела, розподіл та динаміку доходів, вивчає ресурси (природні, фінансові, людські, управлінські тощо), які має спільнота [4, с. 71].

Сутнісні характеристики місцевої спільноти, на думку І. І. Мелехіної, можуть бути представлені сукупністю наступних ознак: 1) прив'язаність місцевої спільноти до території природного проживання людей, чим детерміновано первинність самовизначення з наступним оформленням юридичного статусу; 2) членство в місцевому співтоваристві, яке засноване на спільноті інтересів, що характеризує місцеве співтовариство як соціальну спільність; 3) самоврядність місцевих співтовариств, яка є формоутворюючою основовою владовідносин; 4) здатність місцевого співтовариства до структурування та утворення внутрішньоорганізаційних управляючих структур; 5) соціальне функціонування на базі колективних форм діяльності для життєзабезпечення спільноти інтересів; 6) впорядкованість відносин у місцевому співтоваристві на основі правових та інших соціальних норм, яка дає змогу визначати їх як суб'єктів права, здатність бути суб'єктом комплексних правовідносин; 7) обумовленість діяльності місцевих співтовариств не лише індивідуалізуючими, а й об'єднуючими факторами, стійкістю інтересів, зв'язків і форм соціальної практики; 8) первинність територіальної громади у відношенні до об'єднань, які формуються націями, народом, державними структурами, що забезпечує діалектичний зв'язок з громадянським суспільством і державою; 9) здійснення членами місцевого співтовариства своєї психологічної ідентифікації з ним (формування та прояв відчуття співтовариства) [5, с. 9].

Професор М. О. Баймуратов, аналізуючи вітчизняне законодавство про місцеве самоврядування, виділяє такі характерні ознаки територіальних громад: 1) територіальна, яка пов'язується з «дислокацією» місцевого самоврядування на рівні села, селища, міста, як територіальної основи муниципальної демократії; 2) інтегративна, за якою територіальна громада виникає на основі об'єднання всіх жителів, які мешкають на певній території, незалежно від того, чи є вони громадянами даної держави, тобто членами територіальної громади можуть бути громадяни даної держави, а також іноземні громадяни, особи без громадянства, які постійно мешкають на певній території. Також, на думку цього автора, можливе включення до територіальної громади біженців і переміщених осіб; 3) інтелектуальна, зумовлена наявністю у жителів спільних інтересів, які мають специфічний характер і виявляються у вигляді широкого спектра системних індивідуально-територіальних зв'язків; 4) майнова, яка випливає з права цих спільнот мати спільну комунальну власність; 5) фіскальна, зумовлена тим, що члени територіальної громади є платниками місцевих податків і зборів [6].

У теперішній час існує велика кількість типологій місцевих співтовариств, однак найбільш часто використовувано є класифікація, яка запропонована провідним фахівцем у даній сфері Малколмом Пейном. За його класифікацією розрізняють два види спільнот:

1. Територіальні спільноти, які засновані на просторовій близькості індивідів, яка визначає необхідність частих контактів між ними, а також на певному соціально-психологічному юродстві, яке виходить з спільноти соціального устрою і стилю життя.

2. Спільноти, які виникли на основі спільних інтересів, що торкаються різноманітних сфер життедіяльності, або ті, які формуються на базі знаущих соціальних факторів, члени яких навіть за умов відсутності територіальної близькості відчувають певну межу, яка відділяє їх від інших груп та співтовариств.

Узагальнюючи все вищезазначене, можна відмітити, що поняття «спільнота» передбачає певне природне утворення, яке є результатом безлічі індивідуальних і міжгрупових контактів, які здійснюються у певних межах соціального життя. У той же час спільнота — це ідеальна конструкція, яка втілює уявлення людей про певний образ спільного життя, тому вона завжди передбачає певну самоідентифікацію, тому як вона з'являється там, де люди сприймають і відчувають себе особливим чином пов'язаними з іншими людьми. Саме ці якості надають співтовариству той потенціал соціальної активності, який дозволяє йому протистояти тенденціям знесоблення і відчуження, які є характерними для сучасних суспільств [7, с. 35].

В іноземній літературі більшість вчених виділяють такі ознаки соціального утворення, яке можна вважати територіальною громадою:

- 1) населення/спільність людей (історична, культурна тощо);
- 2) місце (територія), іншими словами, простір у певних межах (географічних, адміністративних, економічних, інформаційних тощо);

3) соціальна взаємодія (сусідські відносини, загальні правила і норми поведінки, загальні владні структури, громадські послуги, організації, взаємозв'язок у виробничій діяльності тощо);

4) почуття (відчуття) співтовариства (спільноти)/психологічна ідентифікація із співтовариством (спільність цінностей, почуття принадлежності, почуття співпричетності до подій у суспільстві, почуття відповідальності перед співтовариством тощо).

З наведених характеристик необхідно акцентувати увагу на останній, а саме на психологічному відчутті спільноти/почуття сусідства, тому як ступінь розвиненості цієї якості вирішальним чином впливає на інтегрованість і життєздатність громади, її можливість вирішувати важливі для людей проблеми. Почуття співтовариства впливає на психологічний клімат у ньому і благополуччя його членів.

Американські дослідники місцевих співтовариств Д. Макміллан та Д. Чавис називають чотири фактори чи складових почуття співтовариства:

1. Перша складова почуття співтовариства — членство, тобто почуття принадлежності та емоційної безпеки. Це почуття передбачає визнання певних меж, які допомагають відрізняти «свого» від «чужого».

2. Друга складова — вплив, тобто можливість відчувати себе вільним, відчуваючи при цьому почуття єдності з співтовариством і прихильності його цінностям й інтересам.

3. Третя складова — інтегрованість і здійсненність особистих бажань людини, тобто почуття єдності з іншими людьми, яке базується на цінностях відповідних інтересам як співтовариства, так і індивіда. Це пов'язано з позитивною підтримкою поведінки людини, її статусом, оцінкою її успіхів і спроможностей.

4. Четверта складова — емоційний зв'язок, який поділяється, тобто відчуття спільноті долі, включаючи ступінь і характер взаємодії членів співтовариства [8, с. 66–68].

Почуття співтовариства впливає на політичну, економічну, соціальну та інші сфери життя людини. При цьому існування даного соціального утворення неможливе без конкретних дій, які здійснюють члени співтовариства. Кожна з таких дій втілює завдання та очікування співтовариства, тим самим рухаючи його до поставлених цілей.

Спроможність співтовариства реалізовувати власні зусилля задля задоволення спільніх або індивідуальних соціальних потреб його членів на основі взаємодопомоги і взаємопідтримки може розглядатись як соціальна відповідальність. Різноманітні і більшою мірою неінституціоналізовані форми активності співтовариства, які спрямовані на покращення соціальних умов життєдіяльності його членів, отримали назву «соціальні ініціативи» і є важливою формою взаємодії суб'єктів влади у системі місцевого самоврядування.

Дослідники даної проблеми виділяють декілька типів місцевих ініціатив соціального характеру, які відрізняються одна від одної ступенем спонтанності або формалізованості:

1. Повсякденна активність у її чисто спонтанних формах, яка забезпечує стабільний мікросоціальний клімат у співтоваристві — «місцеве життя».

2. Соціальні ініціативи, які зароджуються спонтанно, але мають більш організований характер — «дії всередині спільноти».

3. Соціальні ініціативи, які мають на меті розвиток співтовариства і активізацію різноманітних сторін місцевого життя, що набувають форму соціальних програм і передбачають більш серйозну організацію дій, залучення фахівців та зовнішніх ресурсів.

4. Найбільш формалізований вид соціальних ініціатив, який позначається як місцева політика і включає комплекс різноманітних соціальних програм, спрямованих на досягнення певних суспільно значущих цілей за допомогою залучення місцевого населення. Реалізація таких довгострокових програм потребує наявності спеціальних формалізованих структур, які управляють і організують дані види діяльності — «місцеві служби».

Ступінь формалізації соціальних ініціатив місцевого спільноти багато в чому залежить від їх характеру, масштабів і тривалості реалізації. У випадку, коли ініціативи носять разовий чи короткострочковий характер і не передбачають складної організації дій і кооперації зусиль учасників, їх реалізація, зазвичай, не потребує створення формалізованих структур, які регламентують правила, і обмежуються спонтанними засобами взаємодії. У тому випадку, коли соціальні ініціативи співтовариства носять більш глобальний характер, коли вони охоплюють не тільки коло безпосередніх учасників, але і більш широку частину співтовариства, а їх реалізація передбачає тривалість, повторюваність процесів і складність організації дій, може знадобитися формалізація і більш офіційна регламентація діяльності. У такому випадку всередині співтовариства можуть створюватись спеціалізовані формалізовані структури — місцеві служби, агентства, громадські організації, які будуть забезпечувати реалізацію будь-яких соціальних ініціатив, аж до органів місцевого самоврядування, які здійснюють місцеву політику, спрямовану на покращення якості життя всього населення відповідної території на принципах самоорганізації, самофінансування і самовідповідальності [9].

Слід відмітити, що проблематика місцевих громад отримала найбільшу розробку у закордонних соціально-політичних дослідженнях. Це пов'язано з їх активною роллю в житті соціуму. Західний досвід функціонування місцевих співтовариств є дуже цікавим для сучасної України. Однак можливість його використання в сучасних українських умовах стикається з перешкодами, оскільки «природа політичної системи в цілому є найбільш варійований і проблематичний аспект місцевого самоврядування. Це також найбільш складна сфера щодо використання уроків інших націй. Технічні проблеми — такі як менеджмент, управління фінансами і особливості роботи тих чи інших служб — більш легкі галузі для за-позичення чужого досвіду. Але вони не знаходяться в основі місцевого самоврядування як демократичного інституту. Це потребує критичного проникнення в моделі політичної поведінки і відносин, які ми зазвичай сприймаємо як даність» [10].

В сучасній Україні процес формування локальних спільнот протікає доволі суперечливо. Це пов'язано з відчуженням людей від сучасного

суспільно-політичного життя, відмінностями в орієнтаціях і цінностях, соціальною роз'єднаністю і відсутністю довіри між окремими соціальними групами. Аналіз характерних якісних рис територіальних громад дає нам можливість дослідити соціальну природу цих спільнот. Вважаємо, що територіальна громада є тим самоврядним соціальним осередком, формування та оптимальне функціонування якого стане передумовою побудови громадянського суспільства та правової держави в Україні.

Список використаної літератури

1. Новинская М. И. Коммунитарная парадигма: модификация левой идеи в западной политической культуре [Текст] / М. Новинская // Мировая экономика и международные отношения. — 2000. — № 4. — С. 36–45.
2. Теннис Ф. Общность и общество / Ф. Теннис; пер. с нем. А. Н. Малинкина// Социологический журнал. — 1998. — № 3–4. — С. 207–227.
3. Schaffer R. Community Economics. Economic Structure and Change in Smaller Communities. — Iowa: Iowa State University Press, Ames, IA, 1989.
4. Филиппов Ю. В. Нужна ли нам еще одна профессия? (Развитие местных сообществ: теория и практика) / Ю. В. Филиппов // Вестник Московского ун-та. Сер. 6. Экономика. — 1996. — № 4. — С. 65–71.
5. Мелехина И. И. Местное сообщество: Теоретико-правовой анализ: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / И. И. Мелехина. — Краснодар, 2003. — 27 с.
6. Баймуратов М. О. Територіальна громада в політичній системі і системі місцевого самоурядування України / М. О. Баймуратов // Муніципальний рух: новий етап розвитку: Матеріали VII Всеукраїнських муніципальних слухань. — К., 2002. — С. 368–370.
7. Пейн М. Сообщество как основа социальной политики и социального действия// Взаимосвязь социальной работы и социальной политики/ Под ред. Ш. Рамон. — М.: Аспект Пресс, 1997. — 256 с.
8. Филиппов Ю. Развитие местных сообществ — путь в будущее России / Филиппов Ю., Гассий В. // Муниципальная власть. — 2004. — № 6. — С. 64–72.
9. Константинова Л. В. Местное сообщество как субъект социальной политики / Л. В. Константинова // Местное самоуправление в системе публичной власти: российский и мировой опыт: сборник научных трудов. — Саратов: Поволжская академия государственной службы им. П. А. Столыпина, 2004. — С.175–178.
10. Norton A. What European Democracies Might Learn From The West' in Local Government in Eastern Europe // Establishing Democracy at the Crossroads / ed. Andrew Coulson. — Aldershot, UK: Edward Elgar, 1995. — P. 279.

Стаття надійшла до редакції 07.10.2014

Н. А. Яценко

кафедра социальных теорий НУ «ОЮА»
к. 404, Пионерская, 2, г. Одесса, 65009, Украина

АКТИВНОСТЬ ТЕРРИТОРИАЛЬНОГО СООБЩЕСТВА КАК УСЛОВИЕ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ

Резюме

Статья имеет целью показать сущность местного сообщества как субъекта местного самоуправления. Раскрываются вопросы формирования и условий оптимизации деятельности территориальных сообществ. Также в работе исследуются вопросы признаков, присущих территориальным сообществам, активности территориальных сообществ, основных видов их поведения.

Ключевые слова: местное самоуправление, территориальное сообщество, социальные инициативы.

N. Yatsenko

Department of Social Theories, National University «Odessa Law Academy»
k. 404, Pionerska, 2, Odessa, 65009, Ukraine

ACTIVITY TERRITORIAL COMMUNITY AS A CONDITION OF OPERATION OF LOCAL SELF-GOVERNMENT

Summary

The article aims to show the essence of the local community as the subject of local self-government. Revealed the formation and optimization of the conditions of the territorial communities. Also, in this paper we study questions features inherent in the territorial communities, the activity of the territorial communities, the main types of behavior.

Key words: local self-government, territorial community, social initiatives.

УДК 316.43:284.18.012

В. Г. Шпакова

аспирант кафедры социологии

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

к. 40, Французский бул., 24/26, Одесса, 65058, Украина

тел.: (066)2027210, e-mail: camila2112@mail.ru

**ТУРИСТИЧЕСКИЕ ПРАКТИКИ: ИЗМЕНЕНИЕ КАРТИНЫ
ОБЫДЕННОСТИ И ТРАНСФОРМАЦИИ СОЦИАЛЬНОГО
ПРОСТРАНСТВА**

Туризм выступает как важнейший инструмент трансформации социального пространства. В процессе освоения разнообразных социальных пространств и мест туристы преодолевают ограничения действующих в сообществе культурных образцов и становятся агентами трансляций, производства, распределения, освоения инновационной социокультурной информации другой местности. Туристические практики способствуют также выходу за пределы обыденности, расширению субъектом традиций своих жизненных горизонтов и познанию мира.

Ключевые слова: туристическое пространство, повседневность, странствование, миграция, социальная мобильность.

Социальное пространство формирует у субъекта определенные образцы поведения, способы взаимоотношений с другими, конструируя представление субъекта о пространстве, его структуру и собственное место в этой структуре. Формирование у субъекта информации о пространстве и феномены, которые его характеризуют, в значительной степени определяются характером её нахождения и обработки. Пространство доступно субъекту в созерцании и представлении. Зимон высказал мнение о том, что «пространство не только среда, где субъект «чувственно» видит предметы своих высказываний, но и существует в пространстве с другими субъектами, таким образом способен на истинные высказывания» [1, с. 48–49]. Субъекты мыслят о вещи-в-пространстве, будучи сами вещами-в-пространстве. Пространство является условием существования множества объектов и множества субъектов. Субъект определяется тем, что он есть и как наблюдатель, и как аналитик, и как участник повседневного жизненного мира, охваченный сетями взаимодействий. Вопрос о субъекте в пространстве не сводится к связи истины реальности и индивида и должен обсуждаться в рамках функционирования когерентного дискурса. Индивид может быть носителем разнообразных дискурсов и, таким образом, речь идет о многообразии субъектов, функционирующих в различных дискурсивных практиках и режимах. Повседневность субъекта не сводится к его сознанию или бессознательному, его идеям и ощущениям. Повседневность — это плоскость, на границе которой сталкиваются и пересекаются идеи и ощущения, переживания и желания. Эти сплетения творят события, которые подобно син-

гулярным точкам в математике обозначают моменты изгиба или излома линий развития.

Повседневность это не только мысли, чувства и желания индивидов, это, прежде всего, порядок, закрепленный институтами. Пространственность повседневности формирует, прежде всего, нужный тип телесности, а также нормы и правила действия, которые могут показаться теоретику нестрогими, а моралисту беспринципными, и которыми субъект вынужден пользоваться в жизни. Усвоение этих правил, как считал Витгенштейн, похоже на дрессировку, то есть происходит, минуя обоснование. Повседневное поведение основывается не столько на критической рефлексии, сколько на подражании правилам. На уровне повседневного восприятия пространство интуитивно понимается субъектом как место, в котором возможно движение, разнообразное положение и взаиморасположение объектов, отношения близости- дальности, понятие направления, как арена событий и действий, универсально содержащая все места.

В социологической теории основным предметом изучения взаимодействия между пространством и обществом — пространственными социальными взаимоотношениями — возникает совокупность представлений о том, что общество наблюдает тот простор, который оно сконструировало в конкретный исторический момент в ходе своей жизнедеятельности. То, как отдельный индивид воспринимает пространство, преимущественно определяется тем, каким это восприятие сложилось в данном обществе в данное время, хоть и существуют аспекты сугубо специфического индивидуального восприятия, которое может конфликтовать с представлением социума. Источником этого конфликта является физическая определенность человека и его места в пространстве. Человек как субъект исходно определен в пространстве фактом своего тела, причем именно так, что его расположение в одной точке пространства исключает нахождение в этой точке других объектов в сфере пространства, занятого телом индивида, может стимулировать его противодействие или выход из этой сферы.

Пространство является непосредственным участником социальных взаимодействий, в которых человеческая телесность имеет свое значение. Образ жизни субъектов определяется свойствами пространства, но и деятельность каждого субъекта вносит изменения в его свойства.

Для Канта пространство является априорной формой чувственности, он понимает пространство антропоцентрично: «только с точки зрения человека можем говорить о пространстве, о протяженности. Если отвлечься от субъективного условия... то представление о пространстве не означает ровно ничего» [2, с. 132–133]. В чувственном восприятии пространства не обойти телесности субъекта. Ощущение пространства является своего рода присущим субъекту ощущению бытия.

М. Мерло-Понти так пишет о пространстве: «пространство — это не место (реальное или логическое), в котором расположены вещи; оно характеризует только возможную последовательность их расположения. Это означает, что мы должны мыслить о пространстве как об универсальной силе, определяющей возможность соединения вещей, а не его источнике,

и представлять его как их вместилище или как абстрактную характеристику, которой вещи обладают в своей совокупности. Соответственно, либо я нахожусь среди вещей, не рефлексируя, и отношусь к пространству как к месту, в котором они расположены; или я рефлексирую, схватывая пространство, и только в этот момент осознаю связи, выраженные в данном слове, представляя затем, что они опосредованы субъектом, который отслеживает и подтверждает их...» [3, с. 28]. Он выделяет ряд особенностей восприятия пространства, которые связаны с субъектом, его воспринимающим. Пространство для Мерло-Понти означает, прежде всего, определенное обладание миром при помощи тела, определенное влияние субъекта на мир. «Все направляет нас к органическим отношениям между субъектом и пространством, к этому воздействию субъекта на собственный мир, который и является началом пространства» [3, с. 323]. Пространство и вообще восприятие уменьшают для субъекта, пишет он, факт его рождения, постоянную роль его телесности, общения с миром. Пространство держится на человеческой фактичности, «он не объект, не связывая акт субъекта; его нельзя ни наблюдать, поскольку пространство уже предполагается в любом наблюдении, ни видеть таким, что происходит должны добавить какие конституированные операции, поскольку для пространства характерно быть уже конституированным, именно так он может чудесным образом предоставлять зрелищу его пространственные определители, никогда не показываясь сам по себе» [3, с. 327].

С пространственной организацией связаны все сферы деятельности социального субъекта по получению разного рода информации, и результатом этого процесса является расширение рамок жизненного пространства. Главным условием получения информации является движение, ведь оно задает цели уже на уровне непроизвольного восприятия. Когда субъект перемещается, то объекты, которые он воспринимает, открываются своими латентными сторонами. Что движет людей в пространстве и каков социокультурный смысл этого движения? Различные факторы определяют и различный характер перемещения отдельного субъекта и групп субъектов. Понимание освоения пространства — это процесс осмысливания его результативности и значимости в жизни человека. Освоению пространства способствуют такие пространственные перемещения, как прогулки, миграции, туристические путешествия, экскурсии, походы и паломничества. Целенаправленные перемещения измеряют мир, расширяют сознание, меняют установки и поведение человека. Пространственная подвижность является формой проявления социальной мобильности, которая, в свою очередь, является формой проявления социального пространства. При этом подвижность в физическом пространстве или способствует, или препятствует процессам социальной мобильности. Свобода движения субъекта имеет своим источником как движение, так и пространство. Если речь идет о свободе передвижения в пространстве, то значение приобретает и характер самого пространства, а не просто протяженность, что дает возможность перемещения, но и поверхность перемещения. Сам по себе широкий простор может возникать сдерживающей силой, ловушкой, местом плена. Свободу передвижения, пере-

мешения в пространстве, немало социологов, начиная с классиков, считали первичным и необходимым условием формирования общества как такового. Более того, общество, если его рассматривать не как статическую, замкнутую, уравновешенную систему, но как длительный и переменный процесс, воспринимается также как движение от одних форм организации совместной деятельности и взаимозависимости, совместной жизни к другим, более дифференцированным, иным образом организованных.

Перемещение в пространстве, таким образом, является одним из первых видов активности: элементарное, базовое социальное действие, а равно и взаимодействие, предусматривающее взаимную ориентацию субъектов в пространстве относительно друг друга. Основным сроком, определяющим перемещение, является миграция — термин отражает все виды движения людей, имеющих общественную значимость, означает процесс переселения или перемещения людей, пересекающих границы тех или иных территорий, со сменой места жительства навсегда или на определенный срок. Миграции — один из важных факторов формирования образов территорий, физического пространства, его характер или тип, определяющий конфигурацию, свойства и структуру образов территории. Особенно интересной с точки зрения формирования образа территории есть такой тип миграции, как путешествие.

Путешествие можно отнести к добровольной, организованной или неорганизованной, маятниковой миграции. Путешествия отождествляют с туризмом, такое понимание базируется на этимологии этого термина: прогулка, путешествие. Путешествие, туризм является популярной формой организации отдыха, проведения досуга, познания родного края, окружающей среды, знакомства с историей, культурой и традициями определённой страны. Главная характеристика туристической деятельности — странствования, прежде всего связана с процессом перемещения в физическом пространстве. Туризм и странствования тождественны лишь на первый взгляд. Туризм в отдельных случаях, в элитарных формах достигает уровня путешествия. Но в своих превосходящих формах туризм и путешествие противоположные. Путешествие — включение в немногие места ради постижения, если не всех мест, то многих, тогда как туризм — исключение в преобладающем большинстве мест ради получения удовольствия от совсем немногих мест. Путешествуют в терминологически точном смысле единицы, тогда как туризмом заняты сотни миллионов людей. Обычный массовый, особенно организованный туризм не способствует, а наоборот, препятствует диалогу мест, его инфраструктура стандартизирует места, разрушая их специфику. Согласно Н. Реймерсу туризм — это любое путешествие с целью отдыха и знакомства с новыми регионами и объектами. А О. Байдик предоставляет следующее объяснение этого термина: туризм это форма массового путешествия и отдыха с целью ознакомления с окружающей средой характеризующееся экологически-образовательной и другими функциями. Туризм как специфический тип деятельности направленный на удовлетворение комплекса потребностей — перемещение, познания и самопознания, служит становлению субъекта как в биологич-

ском так и социальном и духовном смыслах. Но что побуждает субъекта к путешествиям? Ведь чтобы куда-то отправиться, надо прежде почувствовать отсутствие чего-то, потребность искать то жизненное пространство, где можно удовлетворить свои потребности. Особенность туризма с этой точки зрения заключается в том, что всегда представляет собой путешествие, ограниченное во времени. Туризм не связан с удовлетворением потребности субъекта навсегда изменить свою жизненную среду, в то же время, как указывает Д. Замятин, специфическая установка путешественника на движение, на восприятие географического пространства в динамике, необходимость постоянно дистанцироваться от объектов, сменяющих друг друга, восприятия приводит к формированию динамического образа территории созначительным визуальным компонентом. В путевом образе территории большую роль «реактивных» элементов играет ситуация, когда ландшафт вызывает у путешественника реакцию, связанную с его фундаментальными социокультурными представлениями. Основная специфика географических образов путешествий — это их тесное взаимодействие с образами территорий, через которые проходят маршруты путешествия [4, с. 215].

Путешествие осуществляется в место, отличное от привычного места обитания родного, близкого пространства. Чтобы пространственное перемещение определилось как путешествие, должно состояться возвращение. Странствования как возвращение к близкому пространству означает, что присвоение чужого пространства не было целью. Причем субъект самостоятельно решает степень и размер пространства как своего и чужого. Странствование — тип опыта измерения пространства. Путешествие — это перемещение пространства с целью выхода за пределы обыденности, наличного бытия для познания себя и мира другой повседневности. Пространственные перемещения способствуют расширению субъектом традиций своих жизненных горизонтов, познанию мира.

К. Пшеславский, классик польской социологии туризма, предлагает широкую дефиницию туризма как единства явлений пространственной подвижности, связанной с добровольным времененным изменением места пребывания, ритма и среды обитания, а также с вхождением в личный контакт с посещаемой средой. Он считал туризм составной частью процесса пространственной подвижности человека, подвижности горизонтальной в противовес подвижности вертикальной. Передвигаясь в пространстве, субъект одно временно передвигается во времени, находясь в исторических местностях, созерцая достопримечательности и знакомясь с легендарными ситуациями, вошедшими в сокровищницу мировой культуры. Турист погружается в глубины веков и тысячелетий. Путешествие локализовано во времени, оно является прорывом повседневности, субъекта, изменением картины обыденности. Привычность перемещений и наличие знакомых знаков в незнакомых местах повышают сходство между поведением дома и вне дома, обращает внимание Дж. Урри. Возникает туристическое пространство в котором особенность окружающей среды теряется.

В структуре постижения пространства путешественник начинает обладать странствующим или туристическим опытом, который нередко предпо-

лагает наличие некоего элитарного романтического волнения, основанного на восторге красотой, что требует наличия определенного культурного капитала, позволяющего туриstu или путешественнику сравнить пейзаж наблюданной информации от изображений историков, географов, путешественников, поэтов. Романтические впечатления несут на себе отпечаток постмодернизма, поскольку именно этот тип эстетического опыта, как правило, основывается не на непосредственной перцепции действительности, а на прецепции их представления, особенно художественного, а в наше время фотографического, что заставляет увлекаться не видом, а его идеализированным представлением, что позволяет людям подглядывать за стилем жизни других людей, переходить границы различных сфер, которые воспринимаются как олицетворение определенных ценностей, как высокая или низкая культура, художественность, хороший вкус или его отсутствие.

Особым вниманием или стимулом к пространственным перемещениям пользуются достопримечательности — места или объекты на местах, обладающие вниманием и заинтересованностью со стороны субъектов. Обычно это уникальные природные или рукотворные места или объекты, имеющие значение, как символы, так и свидетельства. Субъекты готовы пойти на пространственные перемещения или посетить определенную значимую для них местность, увидеть лично объект культурного наследства или уникального природного ландшафта. Это экскурсии, походы или паломничества. Следствием подобных пространственных перемещений является личное удостоверение истинности наличия пространственных объектов и осознание себя как свидетеля реальности существования данных объектов. Проявлением подобного поведения является стремление субъектов-путешественников оставить после себя засвидетельствования того, что они были в том или ином месте, а также желание сфотографироваться на фоне достопримечательности или на фоне того или иного места.

Фотоаппарат для путешественников является инструментом фиксации и трансляции запечатленных образов на различные временные и пространственные отрезки. Практики фотографирования сопровождают пространственные перемещения субъектов-путешественников. Путешествующие практики актуализируют проблему производства туристических мест и достопримечательностей. В процессе путешествующих практик представляются значимые для субъекта социокультурные ценности как компонент конструирования идентичности. С. Зонтаг отметила, что «собирать фотографии — то же самое, что коллекционировать время. Фотография — это экспансия, символический захват пространства и времени» [5, с. 3]. Условно вызванные физическое и виртуальное соприсутствие, включенность в случайное соприсутствие, способы перемещения и степень равенства в доступе к этим способам, ограничения на близость и возникновения мобильных культур, в которых передвижения неизбежны и несомненны — все эти явления Урри считает критически важными для современной социологии и достойными специального изучения.

При этом анализ того, зачем люди путешествуют и путешествуют ли они в данный конкретный момент, должен задействовать сложный набор

социальных практик, включая старые и недавно появившиеся технологии, восстанавливающие понятия близости и расстояния, близости и удаленности, статики и движения тела [6, с. 9]. Таким образом, происходило ознакомление с культурами местности и путешественников.

В период средневековья и ренессанса путешествия теряют познавательную функцию по сравнению с античностью, взамен они приобретают характер антропологического измерения и предстают одним из многочисленных проявлений человеческой свободы. Новое время, в отличие от античности, когда путешествия к мудрецам или путешествия самих мудрецов характеризовали стиль жизни этих людей и особый способ передачи знаний, путешествия приобретают новые функции и новую окраску, они становятся организованной формой получения и расширения образования. В понимании мыслителей Нового времени путешествия являются необходимым элементом активной социальной жизни. В XIX в. мотивы путешествий является необходимым элементом активной социальной жизни. Начиная с XX века путешествие становится объектом исследования не только философии, но и других наук: экономических, социологических, культурологических. Пространственные перемещения выступают как инструмент трансформации социального пространства. В процессе освоения различных социальных пространств и мест субъекты преодолевают ограничения действующих в сообществе культурных образцов и становятся агентами трансляции производства распределения, освоения инновационной социокультурной информации.

Миграция, перемещения в пространстве субъектов не только не нарушают закономерности истории как таковой, но и сами подчинены определенным общим социальным законом, от которых зависят как причины и ход миграций, так и их результаты и последствия. Р. Парк рассматривал передвижения в пространстве как основу природно-социального процесса, в котором физическое пространство и социальные отношения взаимообусловлены. Соотношение личной свободы субъекта со свободой передвижения как определённой формой и условием следующих за ней других форм свободы — экономической, политической и духовной, было сформулировано Парком и стало основой его социальной экологии. Он высказал идею того, что фундаментальной свободой, необходимой для существования любой формы жизни является, во-первых, свобода передвижения, которая позволяет субъекту осваивать и видеть мир, во-вторых — это свобода конкуренции за место в экономике и, в-третьих, свобода конкуренции, место и статус в социальной иерархии и свобода самовыражения, где основным её ограничением являются традиции и нормы морали. Так что в основе разнообразного свободного проявления субъекта является его освобождение от местных локальных традиций, что приведет в конечном итоге к формированию нового типа свободного субъекта — человека мобильного.

Список использованной литературы

1. Филиппов А. Ф. Социология пространства / Александр Фридрихович Филиппов. — СПб.: Владимир Даль, 2008. — 285 с.
2. Кант И. Сочинения // Иммануил Кант: в 6 т. — М., 1964. — Т. 3. — 799 с.
3. Мерло-Понти М. Феноменология восприятия / Морис Мерло-Понти. — М: Ювента, Наука, 1999. — 608 с.
4. Замятин Д. Н. Метагеография: Пространство образов и образы пространства / Д. Н. Замятин. — М.: Аграф, 2004. — 512 с. — (Серия «Кабинет визуальной антропологии»).
5. Sontag S. On Photography / S. Sontag. — New York: DaCapoPress, 1977.
6. Urry J. Mobility and proximity / J. Urry // Sociology. — London: Sage, 2002.

Статья поступила в редакцию 15.10.2014

В. Г. Шпакова

кафедра соціології Одесського національного університету імені І. І. Мечникова
к. 40, Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ТУРИСТИЧНІ ПРАКТИКИ: ЗМІНА КАРТИНИ БУДЕННОСТІ І ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ

Резюме

Туризм виступає як найважливіший інструмент трансформації соціального простору. В процесі освоєння різноманітних соціальних просторів і місць туристи досягають обмеження, діють у співтоваристві культурних зразків і стають агентами трансляції, виробництва, розподілу, освоєння інноваційної соціокультурної інформації іншої місцевості. Туристичні практики також сприяють виходу за межі буденності, розширенню суб'єктом традицій своїх життєвих горизонтів і пізнання світу.

Ключові слова: туристичний простір, повсякденність, мандрування, міграція, соціальна мобільність.

V. G. Shpakova

Sociology Department of the Institute of Social Sciences
Odessa I. I. Mechnikov National University
24/26 Frantsuzky Bulvar, room 40, Odessa, 65058, Ukraine

TOURIST PRACTICE: CHANGING PATTERNS OF COMMONNESS AND TRANSFORMATION OF SOCIAL SPACE

Summary

Tourism serves as an important instrument of transformation of social space. In the process of mastering a variety of social spaces and places, tourists overcome limitations of existing community cultural patterns and become agents of translation, production, distribution, development of innovative socio-cultural information from the other areas. Tourist practices also contribute to the output out of the ordinary, extension, subject to the traditions of their life horizons and knowledge of the world.

Key words: tourist space, everyday life, travel, migration, social mobility.

УДК 316.77

О. Р. Лычковская

канд. соц. наук, доц. кафедры социологии Института социальных наук

Одесского национального университета им. И. И. Мечникова

к. 40, Французский бул., 24/26, г. Одесса, 65058, Украина

Тел.: +38 (0482) 68-60-92

E-mail: lychkovska@mail.ru

**СОЦИАЛЬНЫЕ МЕДИА КАК ФАКТОРЫ КООПЕРАЦИИ
И ДЕЗИНТЕГРАЦИИ СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО ПРОСТРАНСТВА
УКРАИНЫ**

Главная идея, которую мы хотели бы раскрыть в нашем исследовании, это идея необходимости обретения социальной и культурной кооперации внутри Украины вопреки всем политическим расхождениям, которая при любых обстоятельствах способствует интеграции Украины в социально-политическое пространство современных европейских государств. Именно в таком контексте мы анализируем возможности и ограничения современных социальных медиа, прежде всего социальных сетей, в процессах конструирования и реконструкции публичного пространства Украины.

Ключевые слова: социальная и культурная кооперация, социальные медиа, дезинтеграция, социальные сети, публичное пространство Украины

Рассматривая феномен «кооперации», мы предлагаем обратиться к достаточно эвристичным идеям, которые высказал американский исследователь Р. Сеннетт в своей книге «Вместе. К этике кооперации» [1], и понимать ее как «чуткость по отношению к другому», как способность «слушать дискурс», который реализуется в социальных практиках людей в формах «повседневной дипломатии», а также в разнообразных сообществах. И хотя склонность к кооперации до определенной степени присутствует в наших генах, тем не менее, она зачастую присутствует латентно и в неразвитом состоянии в нашем повседневном поведении и требует дополнительной активизации. Р. Сеннетт рассматривает кооперацию как своего рода искусство, которое требует от людей, владеющих им, понимать друг друга и, действуя сообща, отвечать друг за друга. Но, безусловно, надо понимать, что путь этот тернист, изобилует трудностями и амбивалентностями и зачастую может не только привести к искомой интеграции, но и иметь разрушительные последствия. Таким образом, чтобы научиться кооперировать с другими, мы должны иметь опыт и понимание тех пределов, с которыми неизбежно столкнутся наши желания и прихоти в случае неумения или же невозможности согласовать их с нуждами другого.

И все же, каким образом кооперация достижима? Один из оригинальных способов, проанализированных Р. Сеннеттом, это «повседневная дипломатия» — «способ, позволяющий людям посмотреть в лицо тем вещам, которые они не понимают, с которыми они не могут построить взаимо-

отношения или же находятся в состоянии конфликта» [1, р. 287]. Речь идет о практиках создания разнообразных формальных и неформальных сообществ, члены которых в рабочих ситуациях или же ситуациях повседневности используют механизм, аналогичный тому, который используется при изготовлении или же починке предметов в мастерской или студии. Они затрачивают минимальные усилия, но при этом создают социальное пространство при помощи кодифицированных действий и осуществляют искуснейшие восстановления, reparations, признающие, впрочем, возможность травматизации [1, р. 287].

Сегодняшняя повседневная дипломатия восстанавливает и воссоздает разговоры-диалоги, результатом которых становится квалифицированное управление конфликтом. Р. Сеннетт упоминает в этой связи 3 типа традиционных сообществ, имевших место в XX веке: добровольные объединения, основанные на вере (религиозные или же харизматические сообщества), объединения людей, имеющих склонность к «естественному» существованию и простоте (кибуцы или же другие группы, делающие акцент на естественной жизни) и, наконец, сообщества, строящиеся на максимальной социабельности или же получении удовольствия (любые формы неформальных сообществ). Следует сказать, что все эти три формы, выделенные Р. Сеннеттом, нашли свое естественное продолжение в форме виртуальных сообществ и социальных сетей, на позитивной функции некоторых из которых мы остановимся ниже.

Современное общество строится большей частью на слабых социальных связях, основанных на периодических телесных перемещениях, что как раз и присуще социальным сетям, связывающим современных людей, и напротив, следует говорить о том, что и социальные сети поддерживаются через периодические встречи и коммуникации посредством медиа- и информационных технологий. Социальные сети, в узком понимании данного термина, являются важнейшим и неотъемлемым элементом социальных медиа, под которыми следует понимать ансамбль новых форм совместной коммуникации производителей контента с его потребителями, то есть совместной продукции контента самими пользователями конечного продукта, когда каждый читатель/подписчик блога, например, может выполнять функции комментатора, репортера, фотокорреспондента или редактора данного сервиса и наоборот [2, с. 31]. Социальные медиа как набор онлайновых технологий, таким образом, позволяют пользователям общаться между собой в форме передачи мнений, опыта, знаний, новостей, а также фото, видео и музыки, кроме того, они, в отличие от традиционных медиа, апеллируют к принадлежности человека к некоторому on-line или же off-line сообществу.

Отсюда вытекают 3 важнейших свойства социальных медиа, являющихся одновременно их преимуществами. **Первое:** социальные медиа деинституционализированы, что дает возможность пользователям создавать и видоизменять контент по своему усмотрению, а также делиться им с другими пользователями [3, р. 27–34]. В то же время деинституционализация всегда частична, поскольку главные Интернет-ресурсы сосредоточены

в руках нескольких крупных Интернет-игроков [4]. **Второе:** потребитель рассматривается одновременно как производитель контента и как его распространитель. Так, Bruns [5] предлагает использовать термин «produser», состоящий из двух английских слов — «producer» и «user», чтобы подчеркнуть гибридное положение пользователя. **Третье:** коммуникация в социальных медиа всегда интерактивная и сетевая, что обуславливает как позитивные, так и негативные последствия. Первые означают возможность создания многочисленных типов коммуникативных практик: **«неодновременную коммуникацию одного-с-одним»**, **«одновременную коммуникацию одного-с-одним»**, **«неодновременную коммуникацию одного-со-многими»**, **«одновременную коммуникацию одного-со-многими»**, **«неодновременную коммуникацию многих-со-многими»** и, наконец, **«одновременную коммуникацию многих-со-многими»** [2, с. 31]. Вторые обусловлены включенностью пользователей в разные сетевые ресурсы, таким образом, Интернет-пользователь становится одновременно и влиятельным создателем продукции, и объектом скрытых или же открытых коммерческих интересов крупных Интернет-корпораций.

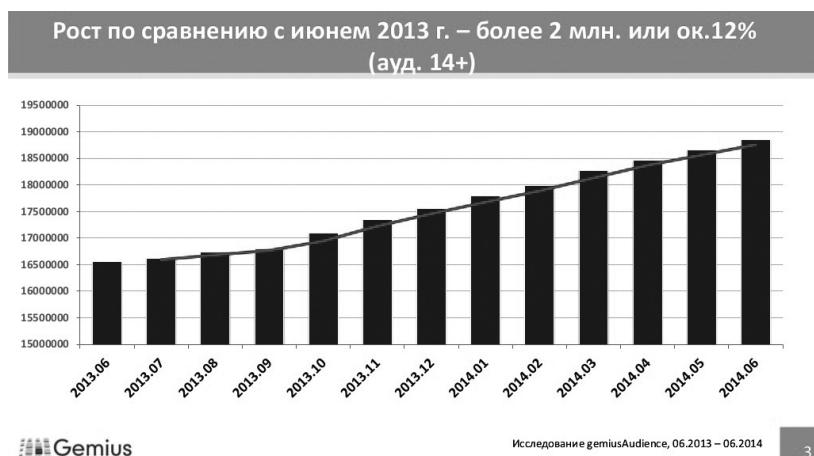
В результате политических событий, получивших название «революция достоинства», которые развернулись в Украине с конца ноября 2013 г. по конец февраля 2014 г., был отмечен рост интернет-трафика на Facebook и Twitter, а также на сайтах служб новостей и необщественных телевизионных станций. Своими позициями поступились такие местные игроки, как Вконтакте и Одноклассники, а также веб-страницы общественных телевизионных станций, — показывает исследование компании Gemius [6].

Еще в ноябре 2013 года Украина была страной, где Facebook не пользовался особой популярностью среди интернет-пользователей. В то время Facebook.com посещали всего трое пользователей из 10 (28,5 % аудитории). По этому показателю Украина опередила только Беларусь, где доля таких посетителей составляет менее 20 % (а именно 19 %). Ночь 21 ноября 2013 была началом акции протеста на Киевском Майдане, вскоре переросшей в известный нам Евромайдан — волну демонстраций, которые сотрясли почти всю Украину, затронув и социальные медиа. Так каким же образом политические волнения повлияли на интернет-трафик страны?

В октябре 2013 года исследования показали, что на Facebook.com заходило только 29 % украинских интернет-пользователей, что почти в два раза меньше по сравнению с показателем посещения VK.com (61 %). Однако в январе 2014 года индекс посещений вырос до 32 %. Популярность Twitter тоже возросла — данным сервисом микроблогинга в январе 2014 года пользовались более 13 % интернет-аудитории. До начала протестов, в октябре 2013 года данным сервисом интересовались всего 10 % украинских пользователей. В то время, когда международные сервисы набирали популярность, крупнейшая социальная сеть в Украине — Вконтакте — немного сдала свои позиции (особенно под конец 2013 года). В октябре прошлого года, то есть до начала акции протеста, VK.com посетили более 61 % интернет-аудитории (61,27 %), а вот в декабре 2013 года данный показатель снизился почти до 58 %. Однако после январских событий на Майдан-

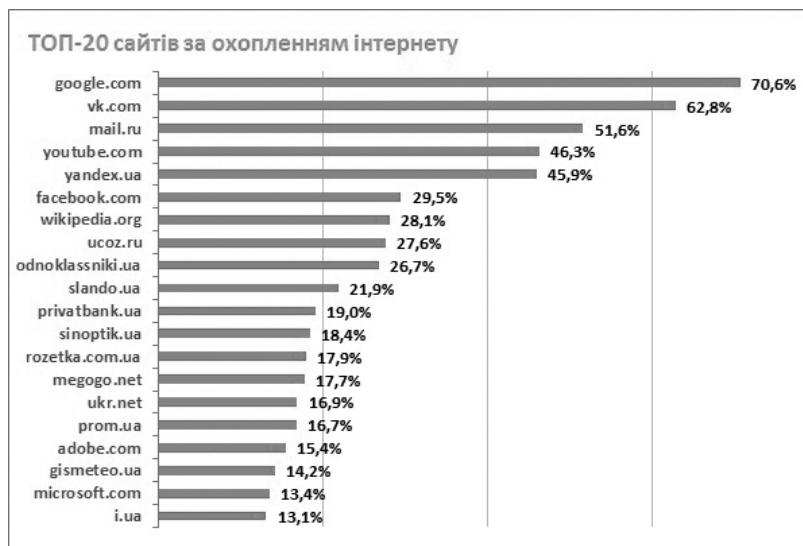
не сайт все же вернулся на прежние позиции, и более того — показал лучший результат посещаемости в 62 %. Что касается сайта [odnoklassniki.ua](#), то здесь события на Майдане не оказали на него никакого заметного влияния. Ежедневный анализ активности интернет-пользователей на протяжении ноября, декабря и января показывает, что в ходе событий на Евромайдане время, проведенное пользователями в соцсетях, увеличилось. Это хорошо заметно при анализе трафика сервиса Twitter (39 минут, проведенные в октябре 2013 года, против 1 часа 26 минут за январь 2014 года). То же касается и новостных сервисов. В январе 2014 года, приблизительно 51 % интернет-пользователей заходили на данные веб-сайты, что почти на 5 % больше, чем до начала акций протестов (46 %). Наблюдая за последними новостями, пользователи потратили 3 часа и 3 минуты, что тоже почти в два раза больше, чем время, потраченное в октябре — 1 час и 31 минута. Украинские онлайн-телеканалы также вышли из забвения. Еще недавно, в октябре и ноябре 2013 года, популярность данных сервисов была очень слабой. В декабре 2013 года, например, только 10 % со всех интернет-пользователей посещали веб-сайты некоторых ведущих ТВ-станций. А вот в январе 2014 года данный показатель явно вырос, и составил порядка 15 %. В то же время популярность веб-сайтов общественного телевиденья все время падала. В октябре 2013 года их посетили около 14 % интернет-пользователей, тогда как в январе следующего года показатель был меньше 12 %.

Следующая ниже диаграмма [7] наглядно демонстрирует, что за последний год число пользователей Интернета в возрасте от 14 лет выросло более чем на 2 млн или на 12 %, что составило к июню 2014 г. свыше 18,8 млн человек. Также мы видим [7], что подавляющее большинство можно отнести к регулярным пользователям, которые заходят в Интернет каждый день — 87,4 %, и лишь каждый десятый (11 %) прибегает к Интернету несколько раз в неделю, и практически несущественна, менее 1 %, доля тех, кто пользуется Интернетом несколько раз в неделю или же несколько раз в месяц.

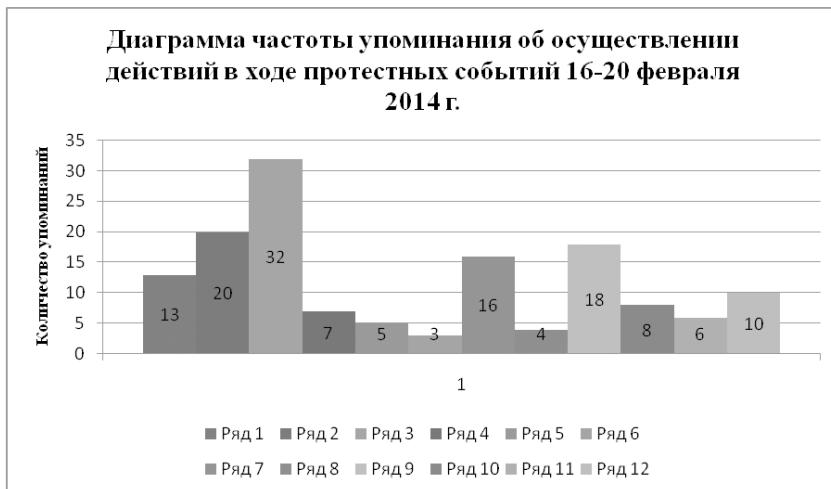

Исследование 20 топ-сайтов Уанета [7] продемонстрировало, что в пятерку лидеров, наряду с вездесущими «поисковиками» **Google.com (70,6%)** и **Yandex.ua (45,9%)**, также вошли социальные медиа — социальная сеть **Vk.com (62,8%)** и видеосервис **Youtube.com (46,3%)**, достаточно лидирующее место продолжает занимать и информационно-развлекательный портал, содержащий как новостные и информационно-развлекательные разделы, так и почтовую программу и социальную сеть Мой Мир — это **Mail.Ru (51,6%)**. Значительно уступает по популярности подобный украинский портал **Ukr.net (16,9%)**. Что касается наиболее популярной международной социальной сети **Facebook.com (29,5%)**, то хотя она почти в три раза и уступает в рейтинге русскоязычному аналогу ВКонтаке, тем не менее как интеллектуальный и мобилизационный ресурс, она обладает гораздо большим потенциалом.

Подтверждением высказанного выше тезиса стали данные исследования, осуществленного в 2014 г. бакалавром социологии Викторией Круковой «Социальные сети как средство самоорганизации в период протестных движений зимы — весны 2013–2014 гг. в Украине» (научный руководитель исследования к. соц. наук, доц. Романенко С. В.) [8], с первичными данными которого автор любезно позволила нам ознакомиться. База исследования была собрана с 16 по 20 февраля 2014 года, в период наибольшей активизации Майдана. С помощью контент-анализа были проанализированы самые многочисленные интернет-сообщества, возникшие в период Майдана, в социальной сети «Facebook». В ходе исследования В. Круковой было установлено, что для самоорганизации и координации своих действий активисты создали в сети Facebook 48 сообществ.

На страницах этих сообществ пользователи выкладывали актуальную информацию, необходимую для удовлетворения возникающих потребностей Майдана, для спасения жизни и здоровья участников протестов. Следует отметить, что наиболее частой была **координация волонтерских действий**, таких как организация медицинской помощи, сбора средств и необходимых вещей, помощи жителями Киева в предоставлении мест для пострадавших, в целом организация волонтеров для оказания помощи. В рамках данного проекта делились информацией о больницах, в которые не следует везти раненых на Майдане, высвечивалась информация для доноров крови: куда им нужно прийти и что иметь при себе. Также на страницах сообществ добровольную помощь предлагали доноры крови, владельцы автомобильного транспорта, частные предприниматели, люди, которые могли предоставить жилье для участников Майдана, врачи и т. п. При помощи социальных сетей возникала также возможность поиска пропавших людей. **Вторым элементом самоорганизации была собственно мобилизация**. При помощи коммуникации в Facebook осуществлялась организация забастовок, маршей, митингов, мобилизация в регионах, координировалась охрана порядка в Киеве для предотвращения акций мародерства. Люди размещали информацию о времени и месте проведения данных акций. Также в сети была представлена информация и обсуждались все движения силовиков и так называемых «титушек», сведения о месте их нахождения и появления на улицах Киева. Также в постах размещалась информация о сооружении баррикад, о месте их расположения и необходимости материалов, для их укрепления. **Третим важнейшим элементом контента сообществ в данный период времени стал pragматически-полезный и предупреждающий**. При помощи Интернет-ресурса люди узнавали информацию о пробках в Киеве, о прекращении работы столичного метрополитена, об организации блок-постов на подъездах к Киеву и т. п. **И, наконец, нельзя не отметить наличие моральной поддержки всех активистов и волонтеров**. Так, с целью поднятия морального духа и веры в свои силы на страницах размещалась информация об акциях поддержки украинцев в других странах мира.

- Ряд 1 — призывы к мобилизации в регионах;
Ряд 2 — организация медицинской помощи;
Ряд 3 — сбор средств и необходимых вещей;
Ряд 4 — добровольная помощь врачей;
Ряд 5 — добровольная помощь людей с автомобилями;
Ряд 6 — добровольная помощь доноров крови;
Ряд 7 — добровольная помощь волонтеров в больницах;
Ряд 8 — информация о больницах, которые принимают раненых;
Ряд 9 — предупреждения о местонахождении «титушек»;
Ряд 10 — предупреждения о местонахождении «Беркута»;
Ряд 11 — информация о возможных путях проезда в Киев;
Ряд 12 — призывы прибывать на Майдан.

Итак, проведенное исследование позволило обнаружить достаточно высокий самоорганизационный потенциал, присущий украинскому обществу. Для уточнения и подтверждения данной тенденции, а также для подтверждения идеи о том, что **сами по себе социальные медиа не создают гражданскую и социальную активность, но выступают лишь катализатором и каналом оформления и направления уже существующих ориентаций и готовностей**, нами были проанализированы данные репрезентативного социологического исследования населения г. Одессы, осуществленного в конце декабря 2013 — начале января 2014 г. (метод анкетного опроса, техника «лицом-к-лицу», объем выборочной совокупности 840 чел., предельная ошибка не превышает 3,6 %), который позволяет подтвердить и развить далее **некоторые тенденции**, о которых уже говорилось выше.

Так, в период, когда только начали разворачиваться революционные события и когда популярность социальных сетей и микроблогов только начала расти, а их контент и направленность изменяться, уже около половины жителей г. Одессы (45 %) были готовы лично принимать участие в решении наиболее важных для города проблем, к которым они отнесли: плохое состояние автодорог (54 %), загрязненность города (52 %), недостаточ-

статочно квалифицированные услуги здравоохранения (47 %), недостаточность рабочих мест (37 %), сложная криминальная ситуация (34 %), и еще 5 % высказали готовность вкладывать деньги в решение этих проблем. В случае конфликтных ситуаций при решении данных проблем население г. Одессы склонно доверять только себе и ближайшему кругу своих друзей и близких — 54 %, улучшению своего материального положения и экономической безопасности могут способствовать только они сами — так полагает 74 % одесситов и также 17 % и 14 %, соответственно рассчитывают на правительство и Президента страны. Также около 44 % одесситов выражают доверие к различным местным коммерческим организациям в вопросах решения локальных проблем. Подтверждением высокого уровня самоорганизации также может служить ориентация одесситов на личное общение (50 %) в поиске информации, также сюда можно было бы добавить 29 %, пользующихся разными социальными сетями, кто на сегодняшний день выступают активными агентами социальной активности и социального участия. Свидетельством хорошего делового климата является наличие 43 % тех, кто приветствует развитие в городе деятельности иностранных инвесторов.

Подводя некоторый итог, хотелось бы отметить, **во-первых**, тенденцию, которая была характерна для массового сознания как нашего региона, так и большей части Украины, — это высокий самоорганизационный потенциал населения, то есть умение и готовность находить способы и пути самостоятельного выживания в сложных условиях, наличие высокого уровня деловой активности, а также желание и умение защищать себя, своих близких, свои права. При этом традиционно наблюдается недоверие к институциональным структурам и в то же время наличие тесных сетей неформальных контактов, помогающих выживать и «решать проблемы». Подобная тенденция, безусловно, сама по себе не свидетельствует о развитости гражданского общества, однако позволяет говорить о наличии достаточных ресурсов и высокой готовности к созданию неформальных и негосударственных организаций и объединений, причем созданию их в рамках индивидуальной инициативы и без какой-либо институционализации. **Во-вторых**, речь идет, прежде всего, о разных неформальных объединениях гражданских активистов, которые присутствуют со времен Майдана как в социальных сетях, так и в реальном социальном пространстве города.

И, наконец, подводя итог всему сказанному, хотелось бы в общих чертах обозначить **еволюцию социальных медиа как средства самоорганизации, интеграции и одновременно как площадки дезинтеграции украинского информационного и публичного пространства**.

• **Ноябрь 2013 — февраль 2014:** социальные медиа — прекрасный и эффективный способ и механизм гражданской мобилизации в период всей «революции достоинства», источник единения, площадка и мастерская для создания нового «братства»;

• **Март — май 2014:** усиление информационной войны начинает превращать социальные медиа, используя все те же механизмы мобилизации, в «стартовую площадку» для манифестации истерии, панических настроений

ний, поисков внешних врагов, проекции внутренних проблем на внешнее окружение, что создает «великолепную» базу для дальнейшего расширения социальной дезинтеграции средствами социальных медиа.

• **Июнь — октябрь 2014:** возвращение социальным медиа и, прежде всего, социальным сетям их привычной полифункциональности — как информационного источника и источника дифференциации, поисков собственной идентичности и нацистической демонстрации, что сопровождается уменьшением как мобилизационных тенденций, так и психологически защитных проявлений агрессии, а также усилением pragматической направленности в период предвыборной кампании.

Список использованной литературы

1. Sennett R. Ensemble. Pour une ÿthique de la coopýration / R. Sennett. — Paris: Albin Michel, 2014. — 382 p.
2. Лычковская О. Р. Блоги как медиа-практики участия и элементы социальных медиа в современной Украине / О. Р. Лычковская // Вісник Одеського національного університету. Серія «Соціологія та політичні науки». — Одеса: Астропrint, 2013. — Т. 18, вип. 1 (17). — С. 30–37.
3. Boyd D. (2008) Taken out of context: American teen sociality in networks publics [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.zephoria.org/thoughts/archives/2009/01/18/taken_out_of_co.html.
4. Castells M. Communication Power / M. Castells. — Oxford; New York: Oxford University Press, 2009.
5. Bruns A. Blogs, Wikipedia, Second Life, and Beyond: From Production to Produsage / A. Bruns. — New York: Peter Lang, 2008.
6. Как события Евромайдана отразились на Интернете? [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.gemius.ru/542/kak-sobytiya-evromajdana-otrazilis-na-internete.html>
7. Дмитренко О. Аудиторія українського інтернету сповільнила свій ріст — за рік зросла лише на 12 % [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://watcher.com.ua/2014/08/19/audytoriya-ukrayinskoho-internetu-spovilnya-sviy-rist-za-rik-zrosla-lyshe-na-12/>
8. Крукова В. Г. Влияние Интернета на процессы самоорганизации молодежи в современном обществе [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://ywp.niiopn.com/arkhiv/14-youth-world-politic-2014-1>

Статья поступила в редакцию 20.10.2014

О. Р. Личковська

кафедра соціології Інституту соціальних наук
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

**СОЦІАЛЬНІ МЕДІА ЯК ФАКТОРИ КООПЕРАЦІЇ
І ДЕЗІНТЕГРАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ
УКРАЇНИ**

Резюме

Головна ідея, яку ми намагаємося довести, це ідея необхідності набуття соціальної і культурної кооперації всередині України попри всі політичні розбіжності, що за будь-яких обставин, становлять соціально-політичний простір сучасних європейських держав. І в такому сенсі ми намагаємося розкрити можливості та обмеження сучасних соціальних медіа, насамперед соціальних мереж, в процесах конструювання і реконструкції публічного простору України.

Ключові слова: соціальна і культурна кооперація, Р. Сеннетт, соціальні медіа, дезінтеграція, соціальні мережі, публічний простір України.

O. R. Lychkovska

Sociology Department of Social Sciences Institute of Odessa Mechnikov National University

**SOCIAL MEDIA AS FACTORS OF COOPERATION
AND DESINTEGRATION OF UKRAINIAN SOCIAL
AND CULTURAL SPACE**

Summary

The main idea which we would like to open in our research, is idea of need of finding of social and cultural cooperation in Ukraine contrary to all political divergences which under any circumstances promotes integration of Ukraine into socio-political space of the modern European states. In such context we analyze opportunities and restrictions of social media, first of all social networks, in processes of designing and reconstruction of public space of Ukraine.

Key words: social and cultural cooperation, social media, disintegration, social networks, public space of Ukraine.

UDC 316

V. Shvydkaya, I. Marchuk

k. of pedagogical sciences, associate professor

Department of Sociology, Odessa National University

French Bul., 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

tel.: 8 (0482) 686092, e-mail: vlada.17@mail.ru

INDIGENOUS PEOPLES OF UKRAINE

The article has an aim to show the position of indigenous peoples of Ukraine. Consider the problem of determining the constitutional and legal status of indigenous peoples as a guarantee of their rights and analyze in what ways the rights of indigenous peoples protected in other countries. Define the characteristics of the processes of ethnic, political, cultural and legal development of certain ethnic groups, giving a legal opportunity to recognize these ethnic groups indigenous peoples.

Key words: Indigenous peoples of Ukraine, rights, legal status, protection.

The problem of indigenous peoples and protecting their rights belonging to a number of topical issues of the international community. This question became of particular importance in the twentieth century.

Problems arise minorities in many countries and are usually both domestic and interstate character. Within the state are directly related to the defense of human rights. Development in Ukraine a democratic state institutions and civil society as an objective necessitates the provision of legal status of indigenous peoples Ukraine as an integral part of the Ukrainian people and to create preconditions for their development. The problem of determining the constitutional and legal status of indigenous peoples as a guarantee of their rights and collective rights and freedoms of citizens of Ukraine, belonging to them, makes research in this area.

The objective is to study the characteristics of the processes of ethnic, political, cultural and legal development of certain ethnic groups, giving a legal opportunity to recognize these ethnic groups indigenous peoples.

The problems of determining the status of indigenous investigated Ukraine political scientists V. Vasil'chenko, Y. Zinchenko, SG Yefimovich, scientists, historians I. V. Achkinazi, F. I Pace, Y. Polkanov. Works of Russian scientists AH Abashidze, FR Ananidze. I. Andrychenko. IP Blyshchenko, NA Bogdanova and Western scholars — Bourinha 13., D. Webber, E.-l. Daes, I.-Kapotorti played an Important role in the study of indigenous peoples.

For example, A. H. Abashidze in the book «The protection of minorities in international and domestic law» comprehensively examines the legal protection of minority issues at the national, regional and universal levels, analyzes the activities of international organizations in the protection of minorities, such as the UN, OSCE, The Council of Europe and the CIS, reveal a rule-making powers for the protection of minorities.

The practical significance of the results of the dissertation is that R & D results obtained complement the theory of constitutional and legal status of ethnic groups; in the educational process of materials can be used in some disciplines studied.

Despite the cultural and ethnic diversity, often striking similarities discover problems, aspirations and the same expression displeasure various indigenous peoples, which is reflected in a similar presentation of these issues at international forums. Participation of communities and organizations indigenous peoples in conferences taking place within the United Nations helps to draw attention to this similarity.

There are many examples where indigenous peoples are making save its own identity, cultural heritage, is particularly interesting in this regard during the emergence of new countries in the wake of decolonization after World War II. Widely recognized is the fact that the policy assimilation and integration that seeks to fully incorporate these groups into the mainstream of development.

The work of NGOs on the one hand, and initiatives intergovernmental organizations on the other, were complementary. In 1977, in Geneva, the first international conference on the problems of non organization indigenous population. Following was another conference NGOs on issues of indigenous peoples and tenure (Geneva, 1981). These conferences, and special study of the United Nations, which at that time was close to completion, influenced the course of events, resulting in 1982 was created Work Group on Indigenous Populations of the United Nations.

At the United Nations and the International Labour Organisation recognizes that securing and protecting the rights of indigenous peoples is an important aspect of human rights issues and legal basis for the concern of the international community. The two organizations show greater activity in the development and implementation of rules aimed at ensuring respect for existing rights of indigenous peoples and giving them new rights.

The problem of the legal status of indigenous peoples emerged in international law and national constitutional above all, the right of individual countries after entering their member residence areas of indigenous peoples.

Within the UN Indigenous problem discussed since the early 80's. Twentieth century. Owing to the previous increase in the activity of international non-governmental organizations of the indigenous population. Ambiguous attitude of some multinational states into this problem and determine the theoretical difficulties that the UN has not adopted the Declaration of the Rights of Indigenous Peoples and did not create the definition of indigenous peoples, which would have legal force.

Within the UN Indigenous problem discussed since the early 80's. Twentieth century. Owing to the previous increase in the activity of international non-governmental organizations of the indigenous population. Ambiguous attitude of some multinational states into this problem and determine the theoretical difficulties that the UN has not adopted the Declaration of the Rights

of Indigenous Peoples and did not create the definition of indigenous peoples, which would have legal force.

The relevance of this issue for Ukraine as a unitary state with a multi-ethnic structure of the population escalates the uncertainty of the legal States of Crimean Tatars, Crimean few endangered ethnic groups — Krymchaks and Karaite.

The aim of the work is to clarify the constitutional and legal status of indigenous peoples as subjects of constitutional law and study the differences of their constitutional status to the status of national minorities and other ethnic groups.

At present there is no existing international legal instruments that would outline the status of indigenous peoples and could be ratified by Ukraine, the European law problem Alaskan mentions but does not solve.

Constitutional Law of Ukraine can perceive only general legal doctrine of international law that is used in the discussion of indigenous peoples. It provides a somewhat different legal status of national minorities and indigenous peoples and significant differences between indigenous peoples and nations in the international legal sense.

Analysis of the majority of the doctrinal definitions of indigenous peoples suggests conformity to the majority of criteria Crimean Tatars, Karaites and Krymchaks.

Compliance with these ethnic groups separate international requirements for signs of indigenous peoples may be the basis for the recognition of indigenous peoples Ukraine, but does not mean acquiring these ethnic groups rights, international law can recognize indigenous peoples.

The most developed and original is the appropriate legal institutions of USA, Canada and Russia. Indigenous peoples in these countries is completely or partially integrated into the modern national life, that this situation is true for Ukraine.

At present there is no existing international legal instruments that would outline the status of indigenous peoples and could be ratified by Ukraine, the European law problem Alaskan mentions but does not solve.

Constitutional Law of Ukraine can perceive only general legal doctrine of international law that is used in the discussion of indigenous peoples. It provides a somewhat different legal status of national minorities and indigenous peoples and significant differences between indigenous peoples and nations in the international legal sense.

Other ethnic Ukraine in accordance with the Constitution and the law of national minorities in Ukraine «status were considered as constitutional and legal entities and the appropriate collective rights were guaranteed. Unfortunately, the legal doctrine of Ukraine has so far generally accepted understanding of the status of indigenous peoples of Ukraine and the list of their collective rights, which we propose to call ethnic.

Among ethnic groups of Ukraine only Crimean Tatars, Karaites and Krymchaks have some reason to get the constitutional status of indigenous peoples of Ukraine. They are able to use the collective rights of the legal in-

stitution for its ethnic preservation and development. These ethnic groups were called in legal acts of the Crimean-Khanate, the Russian Empire, the Soviet Union and the Republic of Crimea as separate «nations »and were recognizedas indigenous people who had specific characteristics of the collective state-legal status.

But the question of indigenous peoples belonging to minorities in general, on the one hand, and to the nations in the international legal sense — on the other hand, is still controversial.This situation requires an urgent solution to the problem of constitutional and legalstatus of indigenous peoples.

The discussion in international bodies of human rights shows that despite the progress made, to do a lot more to settle unresolved problems associated with the need to combine the interests of indigenous peoples and national development objectives or development of a particular sector and public policy, provide the means for the existence and preservation of the peoples lifestyle. Worth mentioning the positive contribution that can make indigenous groups in environmental protection.

Many governments claim to understand the complexity of problems faced by indigenous people living on their territory, and they know the factors due to which they have become one of the most vulnerable ethnic communities. In some parts of the world continues uninterrupted dialogue. In other places between indigenous peoples and governments started and conducted direct negotiations to improve relations and provide protection for the rights of indigenous peoples.

In some countries, local and regional self-governing institutions organized and launched programs specifically designed for indigenous peoples. These measures are intended to improve the state in areas such as health, housing, employment and education, and also facilitate as far as possible, the preservation of traditional lifestyles and cultures. Violated many of the issues addressed in discussions of human rights of indigenous peoples.

The United Nations is more actively involved in the promotion and protection of the rights of indigenous peoples. Its role will grow even if the public usvidome the complexity of the main problems of the industry. Therefore, the United Nations seeks to increase public interest in the problems of indigenous peoples and their understanding of, and significant role played in this activity within the World Public Information Campaign on Human Rights.

Given that in the course of our research significant political changes that have not been given a proper assessment of the status of Crimea interpreted ambiguously, ratherarbitrary becomes the following definition: «Indigenous peoples Ukraine are Karaite, Crimean Tatar and Crimchaks as communities (ethnic groups) of Ukraine's Crimean Tatar, Karaite and Crimchaks nationality, experiencing ethnic self-consciousness and to communicating with each other.

References

1. Abashidze A. H., Ananidze F. R. The legal status of minorities and indigenous peoples / A. H. Abashidze, F. R. Ananidze // International legal analyze. — M., 1997. — P. 224.
2. Alfredson H. Minority rights: equality and non-discrimination / H. Alfredson, N. P. Yuhnëva, X. L. Crag // Leningrad Minority Rights Conference. — 1991. — P. 12–35.
3. Arutyunov S. Ethnicity objective reality / S. Arutyunov // Ethnographic Review. Ethnicity objective reality. 1995. — № 5. — P. 7–10.
4. Comparative characteristics of conventions № 107, № 169 International Labour Organization Access mode: <http://www.ilo.org/ilolex/russian/docs/conv107.htm>
5. Constitution of the Autonomous Republic of Crimea, adopted at the second session of Verhovnoyi ARC and approved by the Law of Ukraine on December 23, 1998 № 350-XIV. — <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=350-14>
6. Constitution of Ukraine adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine on 28 June 1996. — Lviv: For a free Ukraine, 1996.
7. Convention concerning Indigenous and Tribal Peoples, Tribal Peoples in Independent Countries [No. 169] 1 Adopted on 27 June 1989 by the General Conference of the International Labour Organisation at its seventy-sixth session. — Access mode: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/iol169.shtml
8. ILO Convention number 107 [electronic resource] // International Labour Organization official site.
9. Information Centre of the Crimean Tatars. — Access mode: <http://www.cidct.org.ua/uk/studii/7/11.html>
10. Law of Ukraine «On National Minorities in Ukraine» [electronic resource] // official website of the Verkhovna Rada of Ukraine. — Legislation.
11. Law of Ukraine: On National Minorities in Ukraine. — Access mode: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2494-12>
12. Scientific Library of dissertations and disserCat: Kuropyatnyk Marina Stepanovna/St. Petersburg/ 2006/. — Access mode: <http://www.dissercat.com/content/korennye-narody-v-protsesse-sotsiokulturnykh-izmenenii>
13. The United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples Adopted resolution 61/295 of the General Assembly on 13 September 2007. — Access mode: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/indigenous_rights.shtml
14. United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples [E-resource] // Official site of the United Nations. — Documents. Declaration.
15. Vasiliev T. A. Legal status of ethnic minorities in Western Europe / T. A. Vasiliev // State and law. — 1992. — № 8. — P.133–142.
16. Virtual J. I.. Selected works on sociology/ J. I. Virtual // The problem of minorities — M., 2005. — P. 152–177.

Стаття надійшла до редакції 05.10.2014

В. А. Швидка, І. П. Марчук

кафедра соціології ОНУ імені І. І. Мечникова

Французький бул. 24/26, м. Одеса, 65058, Україна

КОРІННІ НАРОДИ УКРАЇНИ

Резюме

Стаття має на меті показати становище корінних народів України. Розглянуто конституційно-правовий статус корінних народів як суб'єктів конституційного права та проаналізовано, яким чином права корінних народів охороняються в інших країнах. Визначено характеристики процесів етнічного, політичного, культурного та правового розвитку деяких етнічних груп, даючи правову можливість визнання їх корінними народами.

Ключові слова: корінні народи України, права, правовий статус, захист.

В. А. Швидкая, И. П. Марчук

кафедра социологии ОНУ имени И. И. Мечникова

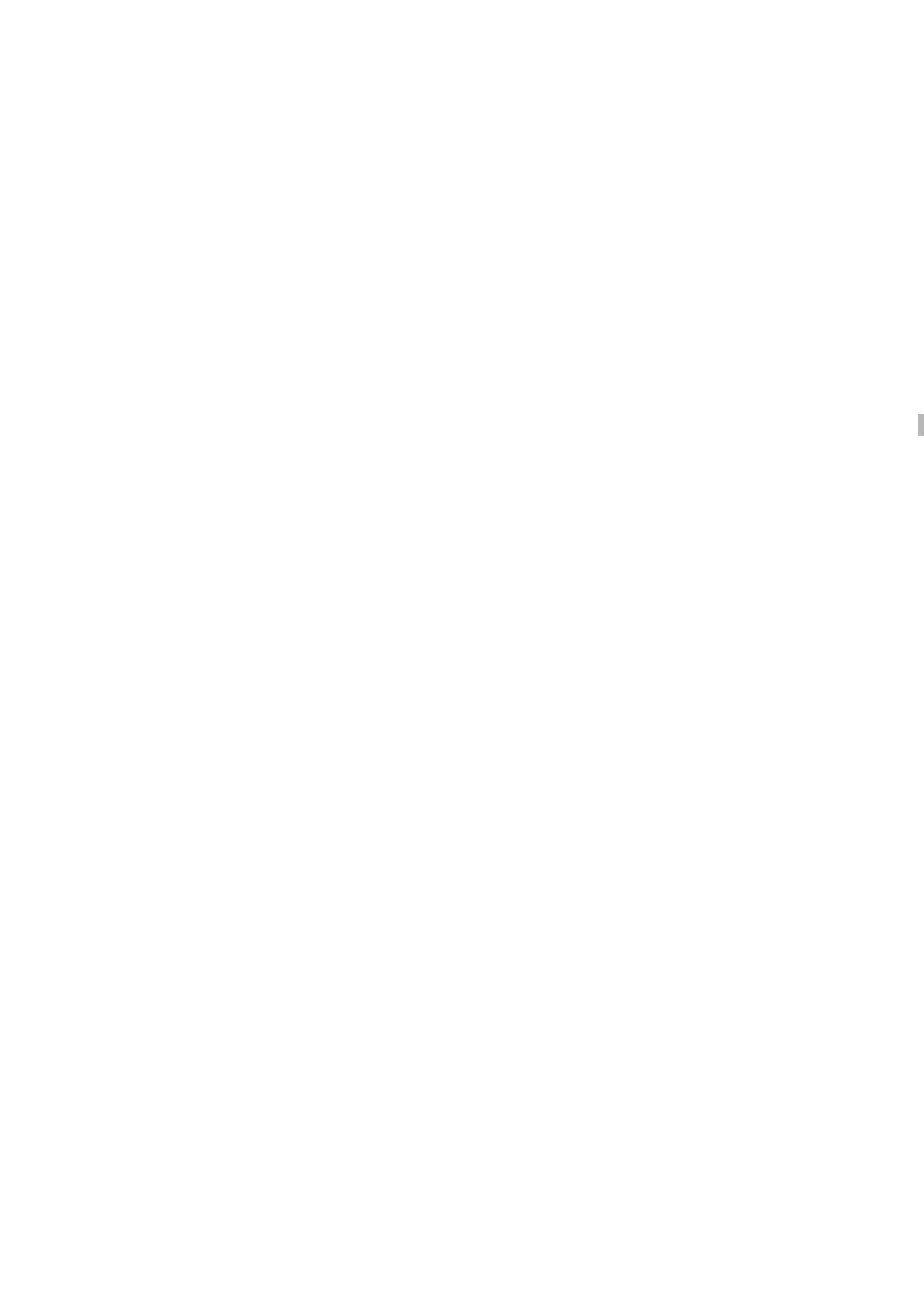
Французский бул. 24/26, м. Одесса, 65058, Украина

КОРЕННЫЕ НАРОДЫ УКРАИНЫ

Резюме

Статья призвана показать положение коренных народов Украины. Рассмотрен конституционно-правовой статус коренных народов как субъектов конституционного права и проанализировано, каким образом права коренных народов защищаются в других странах. Определены характеристики процессов этнического, политического, культурного и правового развития некоторых этнических групп, имея правовые основания признать эти этнические группы коренными народами.

Ключевые слова: коренные народы Украины, права, правовой статус, защита.

**ПОЛІТИЧНІ НАУКИ
УКРАЇНА І СВІТ
МІЖНАРОДНИЙ ВІМІР
ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ**

УДК 327.8.001[(470+571):(447)]

П. А. Синовец

кафедра международных отношений ИСН ОНУ им. И. И. Мечникова
к. 32, Французский б-р, 24/26 г. Одесса, 65058, Украина
тел.: (0482)63 32 59, e-mail: polashkas@gmail.com

РОЛЬ РОССИИ В УКРАИНСКОМ КРИЗИСЕ 2014 ГОДА: АНАЛИЗ И ПЕРСПЕКТИВЫ СДЕРЖИВАНИЯ

В статье анализируется участие Российской Федерации в украинском кризисе 2014 года, а также влияние последнего на практику ядерного сдерживания. В частности, основное внимание уделено анализу рациональности/предсказуемости российского лидера, а также его мотивации относительно Украины. Данное исследование осуществляется на основе отдельных элементов теории сдерживания, что позволяет глубже проанализировать указанные моменты и осуществить прогноз возможностей, а также предложить рекомендации относительно будущих действий Украины.

Ключевые слова: сдерживание, рациональность акторов, мотивация.

Одним из наиболее актуальных эпизодов 2014 года, без сомнения, является оценка роли Российской Федерации в украинском кризисе, в частности, как мотивации российского руководства, так и вытекающей возможности в дальнейшем влиять на российское поведение путём вводимых международным сообществом санкций, для чего отдельные элементы теории сдерживания представляют собой оптимальный инструмент.

На сегодняшний день и теория, и практика сдерживания явно недооцениваются, особенно в контексте общей теории влияния. С одной стороны, теория сдерживания предоставляет оптимальную методологию оценки поведения участников конфликта, с другой, события 2014 года продемонстрировали практическую актуальность ядерного сдерживания на доктринальном уровне и на сегодняшний день.

Таким образом, целью статьи является анализ участия России в украинском кризисе в контексте отдельных элементов теории сдерживания, а также в укреплении позиций ядерного сдерживания, как политики в современном мире.

Теория сдерживания активно исследовалась в американской политологии в течение всего периода «холодной войны», в частности, речь идёт о применении некоторых результатов исследований в области экономической теории, бихевиоризма, в частности концепций рациональности и ожидаемой полезности. Речь идёт о работах таких классических теоретиков сдерживания, как Т. Шеллинг [1], Б. Де Мескита [2], Д. Каннeman и Б. Тверски [3] и др. Данная традиция получила некоторую преемственность и у современных американских учёных, в частности, в работах В. Даниловича [4], Д. Пресса [5], и Ф. Загаре [6], а также в статье М. Джанссона [7], кото-

рый говорит о возможностях применения методологической базы сдерживания в разрешении конфликтов.

Куда слабее методология сдерживания в целях разрешения современных конфликтов рассмотрена в работах других иностранных исследователей. В данной области следует, однако, отметить работы российского исследователя Ю. Печатнова [8], связавшего понятия «теории проспектов» со стратегическим сдерживанием, а также армянского исследователя С. Минасяна [9], который рассматривает Карабахский конфликт в рамках классической теории сдерживания.

Переходя к нашему исследованию, целесообразным представляется рассмотрение следующих вопросов:

- а) сущность теории сдерживания в контексте предмета данного исследования;
- б) рациональность российского руководства и, соответственно, возможность влияния на его решения путём внешнего давления;
- в) мотивационная составляющая действий России относительно Украины, которая существенным образом поясняет предыдущий вопрос;
- г) перспективы и степень активного противодействия Запада вмешательству России в украинский кризис.

Итак, в данном контексте наиболее оптимальным определением сдерживания как элемента общей теории влияния представляется следующее: «ситуация, при которой одна из сторон угрожает другой возмездием в случае осуществления последней некоего нежелательного действия. В ситуации «основного» сдерживания объектом такого нежелательного действия является территория сдерживающего государства (в дальнейшем «защитника»), в то время как при «расширенном» сдерживании объектом становится третья сторона (в дальнейшем, «протеже») [4, р. 101].

При этом принято считать, что участники системы сдерживания рациональны, в смысле их адекватного восприятия угроз и соответствующей реакции на них.

В данном случае мы рассмотрим возмездие не в военном смысле, но как сумму экономических рычагов, которые в целях воздействия на поведение России пытается применить Запад, а точнее США и Европейский Союз. Поводом для введения санкций против Москвы стала аннексия украинского Крыма, а также дальнейшие действия России по дестабилизации ситуации на востоке Украины, в частности, поддержка террористических формирований ДНР и ЛНР, а также не признаваемая официальной Москвой отправка российских вооружённых контингентов для поддержки этих формирований. Соответственно, в роли «защитника» в данном случае выступает Запад, «протеже» — Украина, а «агрессора» — Россия.

С самого начала кризиса аннексия Крыма, а также дальнейшие действия России в Украине для многих поставили вопрос о вменяемости и рациональности российского лидера. Дестабилизируя восточные регионы Украины, Москва фактически ставит на кон возможность эффективного сотрудничества России с Европой и Америкой не только в области контроля над вооружениями, но и в экономике, политике, социальных вопросах.

Санкции, накладываемые на РФ, охватывающие финансовый, военный и энергетический сектор России, а также замораживающие инвестиционную политику Запада, не только существенно подрывают позиции рубля, но и ставят ряд препятствий на пути развития российской экономики. Даные меры, предпринятые Западом, представляют собой попытку сдержать действия РФ по поддержке дестабилизации восточных регионов Украины, равно как и финансовую поддержку Московской террористических формирований, действующих в этом регионе.

В ответ, несмотря на многократные заверения в своей заинтересованности в урегулировании конфликта, Россия не только продолжает, но и недвусмысленным образом наращивает степень военного вмешательства в украинские дела. Такой ход событий, и в частности, готовность пожертвовать благосостоянием собственной экономики во имя «украинского вопроса» нередко провоцирует обвинение российского руководства в иррационализме и неадекватности.

Показательной в данном ключе является характеристика канцлера Германии А. Меркель, данная российскому президенту после телефонного разговора с ним. В своей беседе с американским президентом Б. Обамой Меркель отметила, что, что Владимир Путин «утратил связь с реальностью» и «находится в другом мире» [10]. Данный комментарий вызвал панику во всём мире, поскольку лидер ядерной сверхдержавы, оценивающий реальность неадекватно, фактически не сдерживаем не только экономическими, но и никакими другими угрозами, и является опасным не только для непосредственного объекта агрессии, но и для всего мира. Вопрос о том, кто станет следующим объектом агрессии, вот уже несколько месяцев беспокоит не только традиционно уязвимые перед Россией страны Балтии, но и НАТО в целом.

Таким образом, рассмотренный на уровне теории вопрос о рациональности российского руководства представляет собой ценность не только для Украины, как объекта российского вмешательства, но и для государств НАТО.

В изучении данной проблемы целесообразным представляется выяснение научной сущности понятия «рациональность». По этому вопросу в науке не существует единого мнения, однако относительно урегулирования конфликтов наибольшее количество комментариев относительно понятия «рациональность» было сделано в рамках теории сдерживания. В частности, Сидней Верба определяет рациональность как «умение субъекта принимать объективные политические решения, основанные на чёткой беспристрастной оценке соотношения целей государства и средств их достижения, а также, внимательном изучении всех возможных путей решения проблемы и тщательном взвешивании всех «за» и «против» [11]. В данном случае присутствует некая идеализация понятия «рациональность», которая нередко ведёт к тому, что рациональный участник отождествляется с компьютером, способным на проведение чётких и беспристрастных оценок и, соответственно, в дальнейшем критерий оценивания ориентируется на модель, далёкую от реальности. Очевидно, что данное определение резо-

нирует с практическим поведением государств в конфликтных ситуациях и полностью противоречит нынешним действиям России относительно Украины.

В противовес приведенному выше определению ряд учёных предлагает более практическую интерпретацию рациональности, так называемую «инструментальную рациональность», где рациональный актор определяется как «при наличии двух альтернатив... выбирающий ту, которая влечёт за собой более предпочтительный результат» [12, р. 95]. В данной ситуации следует ответить на вопрос — какой результат более предпочтителен для президента Путина — сохранение стабильной российской экономики или же её достаточно медленное разрушение в условиях консолидации общества вокруг руководства государства и сохранение российского влияния в Украине. Следует отметить, что украинский кризис во многом сплотил российское общество, повысив рейтинги Путина до 90 %, и при этом позволил списать все экономические сложности государства на враждебные действия Запада.

Важным в этом смысле представляется уточнение понятия рациональности, предложенное Бюсом Буэно Де Мескита. Согласно мнению учёного, рациональным является «тот актор, который сравнивает варианты и применяет их согласно собственным предпочтениям» [2, р. 30]. Поведение Путина вполне соответствует такому определению, поскольку открыто демонстрирует предпочтения российского лидера. Основной ошибкой Запада, говорит Алексей Арбатов, стало непонимание того, что для России Украина значит куда больше, чем Литва или Грузия. «Для России Украина — это скорее внутренний вопрос» [13]. Указанный тезис демонстрирует полное отсутствие у российских политических элит восприятия Украины как независимого государства, агрессия против которого способна дорого обойтись российской экономике и общим позициям в мире.

Подобное поведение хорошо объясняется с точки зрения «теории проспектов» Д. Каннемана и А. Тверски. Авторы данной теории отмечают, что в конфликтных ситуациях стороны готовы пойти на неизбежные риски и понести существенные издержки, дабы предотвратить потери более в ценных и важных сферах [3, р. 266]. То есть риск экономического спада для Москвы был несопоставим с потенциальной утратой влияния на Украину. В процессе принятия решений потенциальный «агрессор» учитывает не только потенциальные риски и издержки совершения им действий, но и, что немаловажно, также и потенциальные последствия своего бездействия. В данном случае основным риском бездействия для России мог стать уход Украины в сферу геополитического влияния Запада, а именно ЕС и НАТО.

Кстати, по мнению Б. де Мескита, популярным заблуждением является отождествление понятия «рациональность» с «нормальностью». Действительно, если большинство нормальных людей рациональны, то не все рациональные люди отличаются нормальностью. В качестве примера приводя Гитлера, де Мескита отмечает, что тот был вполне рационален, хотя его действия и идеи отличались патологическими отклонениями. Рациональность, прежде всего, предполагает использование стратегии максимизации

собственных преимуществ. В данном случае речь идёт не о сущности преференций субъекта, но о том пути, который он использует для их достижения. Кроме того, Мескита отвергает тезис о том, что рациональность синонимична объективности, поскольку она, опять же, зависит от характера предпочтений и ценностей субъекта, которые никак не могут быть универсальными. Ещё одной ошибкой, по мнению учёного, является мысль о безошибочности предпочтений, прежде всего потому, что любой субъект может ошибаться. Рациональность предполагает, что её носитель делает то, что, по его мнению, является наилучшим в данном случае, и оно может существенно отличаться от того, что объективно лучше на самом деле [2, р. 32]. Таким образом, отождествление рациональности с объективностью является ошибкой, которая ведёт за собой искажённую оценку оппонента вместо того, чтобы адекватно определить причины и сущности его предпочтений и, соответственно, воздействовать на него уже исходя из последних.

В основе ответов на эти вопросы лежат такие факторы, как интересы и мотивация государства. Эти понятия нередко считают синонимичными, что не совсем верно. Если мотивация представляет собой совокупность фактов, детерминирующих поведение, то интересы, соответственно, являются одним, пусть и важнейшим её элементом. В числе прочих значительную роль играет цена, которую государство готово заплатить за достижение собственных целей.

Теория «ожидаемой полезности» проводит непосредственную связь между высокой ценой войны и стремлением разрешить спор дипломатическим путём. «Ожидаемая полезность» в данном случае рассчитывается как некая резюмирующая соотношения затрат и приобретений, полученных в результате войны [2]. Соответственно, агрессора реально сдержать в том случае, если стоимость войны превысит размеры приобретений, которые он рассчитывает получить при развязывании агрессии. Пока что уровень санкций, поддерживаемых Западом против России, с точки зрения потенциального ущерба является для России куда более приемлемым, нежели утрата Украины и возможное приближение рубежей НАТО к российским границам. Успешное сдерживание «агрессора» предполагает, что заинтересованность «защитника» в «протеже» куда выше, чем заинтересованность в нём «агрессора». Классический пример — ценность Западной Европы для США, которая предстаёт не только ключевой зоной политического влияния и экономического интереса, но и союзником, вовлечённым в поддержание взаимной безопасности. Той же и даже, вероятно, большей ценностью (учитывая исторически длительное пребывание в составе Российской империи, а потом и СССР и весьма близкие культурные, ментальные, этнические и лингвистические характеристики обоих народов) для России является Украина.

Фактор мотивации в пояснении основ функционирования политики сдерживания особо выделяется П. Морганом, отмечавшим, что «сдерживающая сторона способна контролировать ситуацию лишь в том случае, если мотивация противника является достаточно низкой» [14, р. 239]. Так, санкции Запада пока что демонстрируют неэффективность с точки зрения

оказания влияния на поведение России в украинском вопросе. В рамках процесса сдерживания ключевой для «защитника» предстаёт задача убедить «агрессора» в том, что спасение «протеже» является для него безальтернативным вариантом. Нынешняя ситуация в рамках треугольника Россия — Украина — Запад, является обратным подтверждением данного тезиса. Россия демонстрирует безальтернативность своих интересов в Украине, в то время как Запад и, прежде всего, США, для которых Украина никогда не входила в сферу жизненных интересов, предельно осторожны и сдержаны в своих попытках воздействия на Россию.

Наглядно демонстрирует данный пример так называемая «кривая убедительности», выведенная К. Б. Джойнтом и П. Е. Корбеттом. Кривая убедительности «начинается с обороны собственной территории государства, постепенно снижается в области чётко очерченных сфер влияния или территории союзников и затем сводится к нулю там, где речь идёт о защите прочих интересов» [15, р. 27]. А поскольку Украина — это сфера жизненных интересов России, в то время как для Запада она относится к «прочим интересам», убедительность российского военного присутствия в этом регионе значительно выше, нежели потенциальная вероятность активного вмешательства Запада.

Таким образом, российские действия относительно Украины не только рациональны, они обусловлены жизненными интересами Москвы, что, соответственно, должны понимать и Запад и Украина в выработке стратегии разрешения украинского кризиса. Предпринятые против России умеренные экономические санкции в данном случае являются не механизмом сдерживания российского вмешательства в украинский кризис, но наказанием Москве. Разница заключается в том, что если сдерживание призвано предотвращать определённое поведение, то наказание, имеющее лишь ситуативный, секторальный характер, может оказать противоположное воздействие на «агрессора». Принципиальный вопрос заключается в том, способен ли Запад продемонстрировать России эффективную тактику не наказания, но сдерживания, т. е. попытаться воздействовать на Москву угрозой, исполнение которой было бы для России более неприемлемым, нежели дрейф Украины на Запад?

В качестве альтернативных сценариев может быть предложено два варианта — всеобъемлющее эмбарго на поставку российских нефти и газа ибо военная помощь Украине со стороны НАТО.

Первый вариант, как одобренная ООН стратегия, невозможен, в силу присутствия России как постоянного члена СБ ООН. Кроме того, он обладает довольно низкой убедительностью в глазах Москвы, поскольку даже страны ЕС достаточно зависимы от российского газа и переориентация на другие рынки — это вопрос не столько времени, сколько абсолютного единства политической воли, которой в ЕС не наблюдается. Во всяком случае, до степени, необходимой для отказа от российского газа в целом.

Второй вариант проблематичен в силу наличия у России мощного ядерного потенциала и стратегии, направленной на предотвращение вмешательства третьих сил в конфликты у её границ.

Следует отметить, что Военная доктрина 2010 года предусматривает применение ядерного оружия в достаточно узком формате, в частности, в ответ на конвенционную агрессию лишь в том случае, если на карту поставлено само существование государства [16]. В то же время в документе имеется одна «лазейка», а именно ссылка на основные положения Военной доктрины РФ от 2000 года, в которой возможности применения ядерного оружия представлены более широко. В частности, согласно этому документу: «Российская Федерация оставляет за собой право на применение ядерного оружия в ответ на использование против нее и (или) ее союзников ядерного и других видов оружия массового уничтожения, а также в ответ на крупномасштабную агрессию с применением обычного оружия в критических для национальной безопасности Российской Федерации ситуациях» [17]. При этом понятие критичности ситуации отдаётся на откуп Президенту России, который принимает окончательное решение об осуществлении ядерного удара.

К тому же Военная доктрина 2000 года в качестве одной из основных задач своих вооружённых сил видит удержание локальной войны от её перерастания в региональную, в которой Москва оставляет за собой право применять стратегические вооружения. Таким образом, нынешняя относительная пассивность НАТО и США в кризисе вокруг Украины и в давлении на Российскую Федерацию обусловлена пониманием возможностей использования российских ядерных сил в целях деэскалации военных действий. К примеру, любой, даже самый небольшой, контингент Североатлантического Альянса, который вмешается в конфликт, может быть расценен Москвой как расширение войны до уровня региональной и случай, «критический» для российской национальной безопасности, что открывает ворота для свободной интерпретации возможностей к локальному применению ядерных вооружений. Локальному — в целях деэскалации конфликта и «предотвращения вовлечения других государств в войну».

Именно поэтому НАТО сегодня ведёт себя весьма осторожно во всём, что касается помощи Украине в военном конфликте, который инспирируется и поддерживается силами РФ. Причиной такой осторожности в значительной степени является осознание того, что любой жест Альянса Москва способна воспринять как *casus belli*, что потенциально способно привести к перерастанию конфликта с конвенционного уровня на ядерный. А в данном случае позиции Запада как «защитника» в том, что касается мотивации, целиком и полностью уступают мотивации Москвы в её стремлении защитить свою историческую сферу влияния.

Таким образом, делая вывод относительно данной работы, хотелось бы отметить следующее:

1. Действия Российской Федерации относительно украинского кризиса носят целиком рациональный характер, что обусловлено высокой степенью заинтересованности Москвы в сохранении Киева в сфере своего влияния и одновременно пониманием того, что для Запада Украина представляет значительно меньшую ценность.

2. Действия Запада в попытке сдержать Россию путём секторальных санкций имеют достаточно низкую эффективность сравнительно с поставленными на карту интересами Москвы в регионе и, соответственно, в краткосрочной перспективе обладают низкой эффективностью, действуя на руку пропагандируемой российским руководством антизападной риторике. Возможно, в долгосрочной перспективе они принесут свои плоды, однако в этом случае санкции следует рассматривать не как механизм сдерживания России, но как международный прецедент наказания государству, в одиночку поправшему основы международного права.

3. Вероятность военной помощи Запада, на которую периодически рассчитывает руководство Украины — вплоть до разговоров о принятии в НАТО либо заключении двухстороннего оборонного соглашения между США и Украиной, — является достаточно низкой. Причиной этого вполне обоснованно можно считать недвусмысленно заявленную готовность России применять ядерные вооружения в целях дезактивации военного конфликта либо же вмешательства в него других государств. Последнее как нельзя лучше демонстрирует актуальность политики ядерного сдерживания, которая после окончания «холодной войны» считалась устаревшей в силу несоответствия духу времени.

4. Любые перспективы эффективного урегулирования украинского кризиса связаны с необходимостью диалога с Российской Федерацией и выработкой взаимоприемлемого разрешения конфликта, что означает не следование в фарватере интересов Москвы, но, по возможности, учёт ключевых озабоченностей РФ относительно Украины.

Список использованной литературы

1. Schelling T. Strategy of Conflict/Thomas Schelling. — Harvard: Harvard University Press, 2006. — 315 p.
2. Bueno de Mesquita B. The War Trap/ Bruce Bueno de Mesquita. — Yale: Yale University Press, 1981. — 223 p.
3. Kahneman D., Tversky A. Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk/Daniel Kahneman, Amos Tversky // Econometrica. — 1979. — № 2 (Vol. 47). — P. 263–292.
4. Danilovic V. Conceptual and Selection Bias Issues in Deterrence/Vesna Danilovic// The Journal of Conflict Resolution. — 2001. — Vol. 45, No. 1. — P. 97–125.
5. Press D. G. Calculating Credibility: How Leaders Assess Military Threats/ Daryl G. Press. — Ithaca, NY: Cornell University Press, 2005. — 218 p.
6. Zagare F. Rationality and Deterrence/Francis Zagare // World Politics. — 1990. — Vol. 42, No. 2. — P. 238–260.
7. Jansson M. Seeing Deterrence through the Lens of Conflict Resolution/Mark Jansson. — [Electronic resource]. — Mode of access: <http://csis.org/images/stories/poni/111007>. — Title from the screen (August 17, 2014).
8. Печатнов Ю. А. Теория проспектов: возможности и перспективы применения для исследования механизма силового стратегического сдерживания от развязывания военной агрессии / Ю. А. Печатнов // Военно-техническая политика. — 2012. — № 2 (12). — С. 21–29.
9. Минасян С. Силовая политика в Карабахском конфликте: дихотомия сдерживания и принуждения / С. А. Минасян // Двадцать первый век. — 2012. — № 3(23). — С. 25–52.
10. NYT: Меркель пожаловалась Обаме, что Путин «потерял связь с реальностью» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.unian.net/politics/892186>. — Название с экрана.

11. Verba S. Assumptions of Rationality and Non-rationality in the Models of International System / Sydney Verba // The International System Theoretical Essays / Ed. By K. Knorr, S. Verba. — Princeton, NJ: Princeton University Press, 1961. — P. 93–117.
12. Luce D. R., Raiffa H. Games and Decisions: Introduction and Critical Survey / D. R. Luce, H. Raiffa. — New York: Wiley, 1957. — P. 50.
13. Интервью автора с Алексеем Арбатовым, 4 сентября 2014 года // EU Nonproliferation Consortium, Brussels, September 4–5.
14. Morgan P. M. Deterrence Now / Patrick Morgan. — Cambridge: Cambridge University Press, 2003. — 331 p.
15. Joynt C. B., Corbett P. E. Theory and reality in the World Politics / Carey B. Joynt, Percy E. Corbett. — Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1978.
16. Воєнна доктрина російської Федерації — 5 лютого 2010 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://news.kremlin.ru/ref_notes/461. — Названня з екрана.
17. Воєнна доктрина російської Федерації — 21 квітня 2000 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ng.ru/politics/2000-04-22/5/>. — Названня з екрана.

Стаття поступила в редакцію 15.09.2014

П. А. Сіновець

кафедра міжнародних відносин Інституту соціальних наук
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
к. 40, Французький бул. 24/26, 65058, м. Одеса, Україна

РОЛЬ РОСІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ КРИЗІ 2014 РОКУ: АНАЛІЗ І ПЕРСПЕКТИВИ СТРИМУВАННЯ

Резюме

У статті аналізується участь Російської Федерації в українській кризі 2014 року, а також вплив останньої на практику ядерного стримування. Зокрема, основну увагу приділено аналізу раціональності / передбачуваності російського лідера, а також його мотивації щодо України. Дане дослідження здійснюється на основі окремих елементів теорії стримування, що дозволяє глибше проаналізувати зазначені моменти і здійснити прогноз можливостей, а також запропонувати рекомендації щодо майбутніх дій України.

Ключові слова: стримування, раціональність акторів, мотивація.

P. A. Sinovets

International Relations Department of Social Sciences Institute
of Odessa Mechnikov National University
r. 40, 24/26 Frantsuzsky Boulevard, 65058, Odessa, Ukraine

**THE ROLE OF RUSSIA IN THE UKRAINIAN CRISIS OF 2014:
DETERRENCE/COERSION ANALYSIS AND PERSPECTIVES**

Summary

The article analyzes the participation of Russian Federation in the Ukrainian crisis of 2014, as well as the influence of the later at the nuclear deterrence practice. In particular, special attention is dedicated to the rationality / predictability of the Russian leader's actions as well as his motivation towards Ukraine. The research is based at the certain elements of the deterrence theory, giving the possibility to give a deeper overview of the the situation and to forecast the possibilities to resolve the crisis in Ukraine.

Key words: deterrence/coercion, actors' rationality, motivation.

УДК 341.67

Т. Д. Бритенкова

студентка факультета гуманитарного образования
Новосибирского государственного технического университета
Блюхера 32/1, г. Новосибирск, 630092, Россия
тел.: +7(965)8263426, e-mail: Dosha_95@mail.ru

ПОЛИТИКА ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА В ОБЛАСТИ НЕРАСПРОСТРАНЕНИЯ ЯДЕРНОГО ОРУЖИЯ

Статья посвящена проблеме распространения ядерного оружия, представляющей колossalную угрозу безопасности мирового сообщества.

Автор анализирует политику Европейского Союза в области нераспространения оружия массового уничтожения. В качестве примера в статье представлена ядерная программа Ирана. Особое внимание удалено Европейской стратегии безопасности, а также стратегии против распространения ОМУ. На основе проведенного анализа автор подчеркивает, что политика ЕС в области безопасности и обороны сводится к применению политики ядерного сдерживания.

Ключевые слова: политика Европейского Союза, оружие массового уничтожения, нераспространение, ядерное сдерживание, безопасность.

В современном мире обеспечение безопасности населения является первостепенной задачей любого государства. Пожалуй, самую серьезную угрозу современной безопасности представляют страны — разработчики ядерного оружия. Ведь страна, владеющая ядерным оружием, приобретает большой военный потенциал. В отличие от обычного оружия, оно оказывает разрушающее действие за счет ядерной, а не химической или механической энергии. По разрушительной мощи только взрывной волны одна единица ядерного оружия может превосходить тысячи обычных бомб и артиллерийских снарядов. Кроме того, ядерный взрыв оказывает губительное тепловое и радиационное действие на все живое, причем на больших площадях [1].

Фактор ядерного оружия имеет большое значение в политике стран Европейского Союза и не только. Появляются новые государства, владеющие ядерным оружием, которые могут использовать его против другого государства.

В настоящее время решением столь серьезной проблемы занимаются не только на уровне отдельных государств, но и на уровне межгосударственных объединений (ЕС, ООН). В задачи таких организаций входит противодействие возрастающим угрозам, режиму нераспространения и размыканию основ Договора о нераспространении ядерного оружия, а также укрепление глобального мира и безопасности путем использования новых подходов и разработки практических предложений для лидеров ведущих стран и руководителей международных организаций по ключевым аспектам ядерного нераспространения и контроля над вооружениями.

Европейский Союз — это объединение 28 демократических европейских стран с численностью населения более 507 миллионов человек.

Для обеспечения безопасности Европейским Союзом была разработана особая стратегия под названием «Безопасная Европа в лучшем мире» [2], принятая 12 декабря 2003 года на заседании Европейского Совета и обновленная в декабре 2008 года. Причиной создания Европейской стратегии послужили противоречия между открыто противостоящими Европейскими государствами и странами-членами ЕС, которые поддерживают военные стремления США относительно войны в Афганистане и американского вторжения в Ирак [3]. А также осознание того, что данное внутриевропейское противостояние наносит значительный ущерб сплоченности ЕС и, как следствие, подрывает его авторитет на мировой арене.

Европейская стратегия безопасности провозглашает пять ключевых проблем, с которыми столкнется ЕС: терроризм, распространение оружия массового уничтожения (ОМУ), региональные конфликты, государства, потерпевшие крушение (Сомали, Либерия), и организованная преступность. Распространение оружия массового уничтожения определяется как потенциально величайшая угроза европейской безопасности. Последствия незаконного изготовления, передачи и обращения стрелкового оружия и легких вооружений (ЛСО) занимают центральное место в других четырех проблемах, определенных в Европейской стратегии по безопасности.

Параллельно Европейской стратегии безопасности 12 декабря 2003 года была принята еще одна, не менее важная *Стратегия против распространения оружия массового поражения* [4]. В данной стратегии ЕС подчеркивает, что ОМУ и ракетное распространение ставят под угрозу безопасность государств-членов ЕС, их народ и интересы Европейского Союза по всему миру. В соответствии с настоящей стратегией ЕС должен действовать решительно, используя все инструменты политики. Конечной целью является предотвращение и, по возможности, устранение распространения ОМУ по всему миру.

Еще одним немаловажным событием стало то, что в июле 2010 года Совет Европейского Союза принял решение создать сеть, объединяющую внешнеполитические институты и научно-исследовательские центры по всему ЕС, связанные с обсуждением безопасности и разработкой долгосрочных мер по борьбе с распространением оружия массового уничтожения и средств его доставки (Решение Совета 2010/430/CFSP) [5]. Консорциум ЕС состоит из четырех ведущих аналитических центров: Фонда стратегических исследований в Париже, Института исследований проблем мира во Франкфурте, Стокгольмского международного института исследований проблем мира и Международного института стратегических исследований в Лондоне. Сеть Консорциума включает в себя более 60 аналитических центров по всей Европе. Существование данного консорциума свидетельствует о том, что ЕС упорно стремится разработать наиболее эффективный способ борьбы с распространением ОМУ и средствами его доставки.

Следует отметить, что еще одним поводом к созданию данных стратегий послужила ядерная программа Ирана.

С 2003 года ЕС играет ведущую роль в рамках постоянных усилий в отношении контролирования программы по обогащению урана в Иране. Но его способность добиться прогресса была ограничена позицией Ирана и Соединенных Штатов, а его роль в переговорах порой превосходила роль Международного агентства по атомной энергии (МАГАТЭ) и России.

Внутренние разногласия, различия между странами, обладающими ядерным оружием и не обладающими им, ограничивают возможности Брюсселя создать независимую позицию по таким вопросам, как противоракетная оборона и ядерное разоружение.

В октябре 2003 года, более чем через год после того, как ядерная программа Ирана была обнародована, министры иностранных дел Франции, Германии и Соединенного Королевства (так называемая Евротройка, ЕС-3), проигнорировав протесты из Соединенных Штатов, достигли соглашения с Ираном [6]. В этом соглашении Тегеран взял на себя обязательство оставить ядерную деятельность и более активно сотрудничать с МАГАТЭ. В свою очередь, страны Евротройки пообещали предотвратить передачу досье Ирана в Совет Безопасности ООН.

В ноябре 2004 года Иран и ЕС-3 подписали соглашение в Париже, согласно которому Иран обязался добровольно приостановить деятельность, связанную с обогащением и переработкой урана, пока долгосрочное соглашение не было разработано [7]. А также был подписан протокол, который позволял инспекторам МАГАТЭ проверять любой иранский объект. Соединенные Штаты были настроены негативно в отношении данной договоренности.

Однако Вашингтон ослабил свое давление, и отношения с Ираном стали укрепляться в связи с избранием Махмуда Ахмадинежада на пост президента Ирана в августе 2005 года.

С появлением нового президента в Иране ЕС стремился продолжать переговорный процесс. В июне 2006 года ЕС-3 плюс Китай, Россия и Соединенные Штаты (ЕС-3 +3) предоставили новый пакет предложений для Ирана, который был принят. После Иран всё же возобновил ядерную деятельность. Совет Безопасности ООН в свою очередь впервые ввел санкции в отношении Ирана в феврале 2006 года [8].

В течение этого периода чиновники ЕС стремились поддерживать единую позицию против иранских попыток постепенно избавиться от этих санкций Совета Безопасности ООН, не отказываясь от своих ядерных амбиций. С осени 2007 года Иран провел рабочую программу с МАГАТЭ для решения некоторых вопросов, которые выразили международную озабоченность по поводу намерений Ирана использовать свои ядерные объекты в мирных целях.

Несмотря на проведение многочисленных переговоров и введенных странами ЕС и США санкций, которые становятся все более жесткими, Иран упорно пытается продолжить заниматься обогащением урана вопреки резолюциям Совета Безопасности ООН. Разрешением данной ситуации и ведением переговоров с Ираном занимается международная «шестёрка», в состав которой входят США, Россия, Великобритания, Франция, Китай и Германия. Хотя эти страны и пытаются найти выход из сложившего-

ся кризиса политico-дипломатическим путем, военный вариант решения данной проблемы не исключается. Можно сказать, что за последние годы ядерная программа Ирана стала самым тяжелым испытанием для режима нераспространения ядерного оружия.

Ядерное оружие с момента своего появления играет определяющую роль в стратегии и политике многих государств, обладающих ядерным оружием. Дискуссии по поводу полной ликвидации ядерного оружия не утихают, и «вероятно» не утихнут никогда. Процесс развития стратегических ядерных сил на современном этапе определяется концепцией ядерного сдерживания. Также существует идея ограничения стратегических вооружений и систем противоракетной обороны, которая является еще одним вопросом, находящимся на рассмотрении руководителей сверхдержав. В целом политика ЕС в области безопасности и обороны сводится к применению политики ядерного сдерживания, т. е. предотвращения каких-либо действий противника посредством угрозы использования ядерного оружия. Страны, владеющие ядерным оружием, такие как Франция и Великобритания, позволяют убедиться в применении Европейским Союзом данной политики. Таким образом, Европейский Союз гарантирует себе безопасность и защиту от нападения агрессоров.

За 10 лет с момента принятия Европейским Союзом Стратегии по борьбе с распространением оружия массового уничтожения ЕС преуспел в разработке отличительного подхода к нераспространению ОМУ. Отличительность данного подхода заключается в том, что ЕС использует принцип эффективной многосторонности в сочетании с поощрением стабильной международной и региональной обстановки, а также решительно действует против распространителей ОМУ, тесно сотрудничая с ключевыми партнерами.

А также приняв стратегию, Европейский Союз обеспечил прочную основу, благодаря которой ЕС сможет расширить свои усилия по нераспространению, обеспечивая рост ее эффективности и действенности, в частности, подчеркивая безопасность европейских граждан наряду с традиционной безопасностью государства.

Список использованной литературы

1. Ядерное оружие [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_colier/6842/ %D0 %AF %D0 %94 %D0 %95 %D0 %A0 %D0 %9D %D0 %9E %D0 %95
2. European Security Strategy. A Secure Europe in a Better World. Brussels. 12 December 2003. — 14 р.
3. Van Ham P. The European Union's WMD strategy and the GFSP: a critical analysis// Non-proliferation papers. — 2011. — № 2. — Р. 1–15.
4. EU strategy against proliferation of weapons of mass destruction [Электронный ресурс]. — http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2004/august/tradoc_118532.en03.pdf
5. Council decision 2010/430/CFSP of 26 July 2010 [Электронный ресурс]. — <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:202:0005:0009:EN:PDF>
6. Statement by the Iranian Government and Visiting EU Foreign Ministers [Электронный ресурс-International Atomic Energy Agency]. — Режим доступа: http://www.iaea.org/newscenter/focus/iaeairan/statement_iran21102003.shtml

7. Iran — EU Agreement on Nuclear Programme Ministers. International Atomic Energy Agency [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.iaea.org/newscenter/focus/iaeiran/eu_iran14112004.shtml
8. Meier O. The EU's Nonproliferation Efforts: Limited Success. Arms Control Association [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.armscontrol.org/act/2008_05/OliverFeature

Стаття поступила в редакцію 15.09.2014

Т. Д. Брітенкова

студентка факультету гуманітарної освіти
Новосибірського державного технічного університету
Блюхера 32/1, Новосибірськ, 630092, Росія

**ПОЛІТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В ГАЛУЗІ
НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ**

Резюме

Стаття присвячена проблемі розповсюдження ядерної зброї, що є колосальною загрозою для безпеки світового співтовариства.

Автор аналізує політику Європейського Союзу в галузі нерозповсюдження зброй масового знищенння. Як приклад у статті представлена ядерна програма Ірану. Особливу увагу приділено Європейській стратегії безпеки, а також стратегії проти розповсюдження ЗМЗ. На основі проведеного аналізу автор підкреслює, що політика ЄС в галузі безпеки і оборони зводиться до застосування політики ядерного стримування.

Ключові слова: політика Європейського Союзу, зброя масового знищення, нерозповсюдження, ядерне стримування, безпека.

T. D. Britenkova

Faculty of Liberal Education, Novosibirsk state technical university
Bluchera 32/1, Novosibirsk, 630092, Russia

**POLICY OF THE EUROPEAN UNION IN THE FIELD
OF NON-PROLIFERATION OF THE NUCLEAR WEAPON**

Summary

Article is devoted to a problem of proliferation of the nuclear weapon, safety of the world community posing enormous threat.

The author analyzed policy of the European Union in the field of non-proliferation of weapons of mass destruction. As an example the nuclear program of Iran is presented in article. The special attention is paid to the European security strategy, and also strategy against proliferation of WMD. On the basis of the carried-out analysis, the author emphasizes that the policy of EU in the field of safety and defense is reduced to application of policy of nuclear control.

Key words: policy of the European Union, weapons of mass destruction, non-proliferation, nuclear control, safety.

УДК 327(4-672ЄС):32(477)

I. В. Максименко

к. політ. н., викладач

кафедра міжнародних відносин Інституту соціальних наук

ОНУ імені І. І. Мечникова

к. 32, Французький бул., 24/26, м. Одеса, 65058, Україна

тел.: (0482) 63 32 59, e-mail: cis.asc@gmail.com

**УКРАЇНСЬКИЙ ЧИННИК ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ВІДНОСНО ДЕРЖАВ СХІДНОГО
ПАРТНЕРСТВА: ВИКЛИКИ 2014 РОКУ**

В статті розкриваються чинники, що визначають східноєвропейський вимір зовнішньої політики Європейського Союзу, акцентовано увагу на безпековому питанні. З урахуванням сучасної політики Росії відносно західних незалежних держав та «української кризи» визначаються нові виклики та загрози безпеці в регіоні Східного партнерства та аналізується їхній вплив на подальшу трансформацію зовнішньої політики ЄС у східному напрямку.

Ключові слова: зовнішня політика, ЄС, безпека, Східне партнерство, Росія, Україна.

Формування зовнішньої та безпекової політики Європейського Союзу від перших ініціатив з політичного співробітництва відбувалося епізодично. Після кожної міжнародної кризи політико-безпекова взаємодія європейських держав набирала обертів, але згодом переходила у пасивну стадію. Початок 1990-х років та велика кількість конфліктів, потенційних конфліктних питань та розширення кола загроз безпеці обумовили появу зовнішньополітичного та безпекового напрямку в рамках Європейського Союзу.

Тем не менш, знадобилося немало часу для інституалізації Спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС, яка відбувалася за формально-юридичним, інституційним напрямами, а також через складний процес подолання психологічного бар'єру щодо необхідності переходу до стратегічного мислення та способу дій. Одним з найбільш важливих етапів цього шляху було проголошення ЄС як одного з центрів сили, що базується на якісно іншому зовнішньополітичному та безпековому підході — конструктивізмі.

У теоретичному сенсі конструктивізм розглядає європейську інтеграцію як процес, що має трансформуючий вплив на систему європейських держав та їхні складові елементи — ідентичності, інтереси та стратегію досягнення цілей. Такий трансформуючий ефект досягається шляхом екстраполяції та імплементації європейських ідей, цінностей та в процесі комунікативних дій.

Позитивні результати даного підходу на терені країн Центрально-Східної та Південно-Східної Європи надали підстави для перебільшування його ефективності та використання його для інших регіонів. Однак про-

тягом першого десятиліття ХХІ ст. відбувається відхід від ліберального світового порядку, який був основою для успішності процесів європеїзації. Все більше у зовнішньополітичних стратегіях держав відчувається використання геополітичних імперативів, що згодом трансформувалося у геополітичне протистояння. Особливо яскравим прикладом такого глобально-го конфлікту геополітичних інтересів є ситуація в Україні протягом 2014 року. В цьому контексті Європейський Союз продовжує виступати «нормативною силою», що застосовує нормативний ліберальний інструментарій для стабілізації «українського питання». Проте, чи гарантуватиме такий підхід безпеку та стабільність самого ЄС, чи забезпечить він збереження провідної ролі ЄС в регіоні як стабілізуючого актора?

Таким чином, метою статті є визначення чинників, що є наслідками «української кризи», та вивчення їхнього впливу на зовнішню та безпекову політику ЄС в регіоні Східного партнерства.

Дослідження зовнішньої та безпекової політики ЄС є невід'ємною частиною теоретичного та практичного питання, яку роль Об'єднана Європа має відігравати у регіоні Східного партнерства та світі в цілому. Європейська політика сусідства та ініціатива Східного партнерства як інструменти зовнішньої політики ЄС та процесів європеїзації західних нових незалежних держав, їхня роль у ствердженні «м'якої сили» Євросоюзу є предметом дослідження Е. Вілсона, К. Волчик, М. Емерсона, Дж. Шерра та інших. Серед українських експертів зазначимо праці В. Манжоли, Г. Перепелиці, О. Полторацького, О. Шаповалової, які дискутують щодо геополітичних рис Східного партнерства в контексті посилення конкуренції інтеграційних проектів Росії та ЄС на пострадянському просторі. Російська риторика щодо політики ЄС у східному напрямку та ролі України в геополітичному протистоянні Росії та «Заходу» представлена в роботах І. Грецького, Д. Єфременко, Ф. Лук'янова, О. Шишкіної та ін.

В контексті цього дослідження доцільним представляється вивчення наступних факторів:

- мотивація та інструменти зовнішньої політики ЄС стосовно країн Східного партнерства;
- визначення викликів та загроз безпеці для Європи у східноєвропейському напрямку, місце російського чинника в цьому питанні;
- виокремлення факторів, що впливатимуть на безпекову ситуацію в регіоні;
- перспективи трансформації зовнішньої політики ЄС під впливом «українського питання».

Політика ЄС відносно країн Східного партнерства спирається на концепцію регіоналізму, яка передбачає створення додаткових можливостей, стимулів і механізмів для подолання перешкод, що стоять на шляху повноцінної взаємодії країн регіону, а також посилення їх конкурентоспроможності у світі, що глобалізується. «Європейська ідея регіоналізму» вважається найбільш ефективним способом врегулювання конфліктів, забезпечення регіональної безпеки, стабільності і процвітання на кордонах ЄС і за його межами, сприяння соціально-економічному розвитку, демо-

кратії та якісному управлінню шляхом діалогу і співпраці. Основою концепції регіоналізму у зовнішньополітичному вимірі є конструктивістський підхід, який передбачає використання політичного діалогу та зовнішніх стимулів, надання технічної та фінансової допомоги рецепцію правил ЄС країнами-партнерами, а також використання методів переконання і раціональної обґрунтованості особливо для поширення ідей і моделей регіональної інтеграції [1, с. 9].

Використовуючи досвід Північного виміру, ЄС декларує «спеціальний східний вимір Європейської політики сусідства» в травні 2009 р., який мав виступати зовнішньополітичним інструментом ЄС в процесі відновлення довіри між Союзом та країнами-партнерами, тіснішої взаємодії між ними. Стратегічною ціллю біло вибудування якісно нової системи відносин на принципах стратегічного партнерства, спільних цінностей та інтересів.

Прийняття ініціативи «Східного партнерства» відбувалося в період, коли Росія намагалася знайти своє місце в системі координат ліберального світоустрою. Це був період, коли експерти почали говорити про встановлення багатополярного світу, про оформлення «квартету держав», що є рівними партнерами та однаково відповідальними за мир, безпеку та процвітання у всьому світі. Така ситуація сприяла закріпленню нормативності Східного партнерства, який уникав будь-яких геополітичних термінів та передбачав можливість залучення до проектів цієї ініціативи інших держав, в першу чергу, Росії.

Серед тих завдань, що були покладені в основи чотирьох платформ Східного партнерства, пріоритетними були питання гарантування стабільності та безпеки: політичної стабільності та демократичного розвитку, функціонування ринкової економіки, відкритість та прозорість джерел та транзиту енергоресурсів, управління кордонами та врегулювання конфліктів [2]. Успіх Східного партнерства покладався на країни-партнери, в той час як ЄС намагався зберегти позицію зовнішнього актора, надаючи залученим країнам переважно дипломатичну та технічну підтримку. Але Євросоюз не враховував значення таких деструктивних чинників, як політична, економічна та ідеологічна відмінність країн-партнерів, відсутність традицій регіонального співробітництва, різний рівень залежності від Росії, а також вакуум безпеки, у якому опинилися усі країни-партнери. А також не приділялося належної уваги невизначеності формату відносин між ЄС та Російською Федерацією, оскільки стратегічне партнерство не працює, в тому числі через обвинувачення з боку Москви в тому, що ЄС ставиться до Росії як до другорядного актора, регіональної держави, а не рівного партнера. Проте розширення впливу ЄС на країни Східного партнерства сприймається в Росії виключно в контексті нехтування російськими інтересами і відсторонення її від регіональних процесів. Апогеєм російського бачення Східного партнерства стає заява про намір ЄС «відгородитися санітарним кордоном від Росії», що остаточно зафіксувало геополітичний підхід Кремля до оцінки політики Європейського Союзу відносно західного флангу СНД [3, с. 128–129].

Додатковим чинником негативного сприйняття Східного партнерства з боку Росії є позиція ЄС стосовно провідної ролі України в процесі реаліза-

ції Східного партнерства та побудови нового формату регіональної системи відносин. Стратегічний вимір європеїзації України та її залучення до європейських проектів визначалося тим, що український вибір впливатиме на геополітичну ситуацію в регіоні: наближення України до ЄС збільшить його «критичну масу», змінить стратегічні пріоритети і посилиліть можливості впливати на процеси в пострадянському просторі та сприяти стабільноті та ефективному співробітництву в цьому регіоні.

Намагаючись залишатися в одному тренді з провідними акторами, Росія починає активно використовувати у зовнішньополітичному дискурсі такі концепти, як «інтеграційні проекти», «м'яка сила», «відповіальність центрів сили за стабільність у власних регіонах». Однак Москва на той час вже перейшла на інший рівень позиціонування себе в світі: від «регіональної сили» до «великої держави». І таким «власним регіоном», звичайно, є простір СНД, що було закріплено у Концепції зовнішньої політики РФ у лютому 2013 року. У даному документі Україна зазначається як один з ключових елементів у реалізації геополітичних напрямків, кроки відносно якої мають охоплювати усі сфери політичного, економічного та суспільного життя. Саме у такому контексті Україна, а також Грузія та Молдова перетворилися з «нормативного поля битви» на поле битви у форматі «територіально-просторового суперництва» між ЄС та НАТО, з одного боку, та Росією, з іншого [4, с. 8]. Першою у цьому суперництві була Грузія, яка наполегливо та успішно просувалася на шляху європейської та євроатлантичної інтеграції. Тому Москва зафіксувала одну з найважливіших перепон на цьому шляху — закріпила невизначеність грузинського кордону через визнання незалежності Абхазії та Південної Осетії. Такий же крок було зроблено і відносно України 2014 року.

Зрозуміло, що повалення режиму В. Януковича та обрання європейського майбутнього, що сприймалося майже як інтеграція України до НАТО, сприймалося як пряма загроза геополітичним інтересам Кремля. Підтримка з боку ЄС такого вибору було останньою краплею щодо відчуття остаточної втрати України, а отже ѹ основи російського наддержавного статусу. Анексія Криму та підтримка Росією терористичних та сепаратистських угруповань на Сході України виявилися тими інструментами, які були спрямовані на збереження впливу Москви в регіоні. Не викликає сумніву, що Брюссель не був готовим до такого розвитку подій: спираючись на конструктивістський підхід, він розглядає усіх інших учасників міжнародних відносин також в першу чергу крізь призму нормативності та раціональності.

Проте дії В. Путіна можна пояснити лише логікою геополітичної гри, і якщо ЄС має намір протидіяти йому, то зовнішній політиці Брюсселя потрібно також набувати рис геополітики. Але тут є суттєва проблема: на інституційному рівні цього досягти неможливо, головним чином через механізми діяльності європейських інститутів, їхньої повільності у прийнятті рішень та реалізації, а також через незначний вплив на політику держав-членів. Іншим аспектом означененої проблеми є посилення ролі національних інститутів у зовнішньополітичному вимірі та домінування

національних інтересів над загальноєвропейськими. Остання тенденція актуалізувалася з початком світової фінансової кризи та постійно зростає в умовах посилення біполярності та ідейно-ідеологічної розбіжності.

Навіть європейська єдність сьогодні відчуває надзвичайний тиск, пов'язаний зі зміною системи міжнародних відносин та міжнародної безпеки. З одного боку, Росія залишається важливим фінансово-економічним та енергетичним партнером ЄС як для держав «старої Європи» — Франції, Німеччини, Італії, — так і для країн «нової Європи», особливо Чехії, Угорщини, Словаччини. А з іншого, дії В. Путіна в Україні вважаються неприпустимим для інших держав-членів, які підкреслюють негативні наслідки для європейського проекту, поміркованість позиції ЄС щодо політики Росії та відносно відповідальності Об'єднаної Європи за долю країн-партнерів.

Сьогодні зовнішня політика ЄС все ще знаходиться у періоді трансформації, яка викликана глобальними змінами через порушення міжнародного порядку та системи міжнародної безпеки. Варта уваги також і зміна політичного керівництва інституцій ЄС, що прийдуть на зміну Г. Ван Ромпею, Ж.-М. Баррозу та К. Ештон та визначатимуть політику Союзу. Замість Г. Ван Ромпея було обрано колишнього прем'єр-міністра Польщі Дональда Туска, який характеризується як «переконаний прихильник єдиної Європи та є прибічником жорсткої політики щодо Москви в українському питанні» [5]. Жан-Клод Юнкер, колишній прем'єр-міністр Люксембургу, займе посаду голови Європейської комісії. Його програма «Новий старт для Європи» сконцентрована на подальшому поглибленні європейської інтеграції, в тому числі посиленні ролі зовнішньополітичних інституцій ЄС та зростанні впливу єдиного представника на міністрів зовнішніх справ держав-членів та на міжнародному рівні в цілому [6]. Італійський міністр зовнішніх справ Федеріка Могеріні була обрана Верховним представником ЄС з питань зовнішньої та безпекової політики, а також вона стане заступником голови Єврокомісії. Її виступи на посаді голови МЗС Італії щодо необхідності залучення Росії до політичного врегулювання кризи в Україні та відтермінування санкцій проти Москви свідчать про лояльне ставлення до Росії та наміри зберегти діалог з цією державою. Однак вже після свого обрання вона починає висловлюватися різкіше щодо політики В. Путіна та дій ЄС. Таким чином, складається непростий трикутних верховних представників ЄС, які, з одного боку, прагматично ставляться до діалогу з Росією, а з іншого, орієнтуються на посилення позиції Об'єднаної Європи та її ролі як гаранта стабільності та безпеки у широкому прикордонні.

Регіональний контекст матиме визначальний вплив на трансформацію зовнішньої політики ЄС у найближчі роки. Тож доцільним видається розглянути чинники регіонального походження, що вирізняються або належністю до одного з «зовнішніх концентричних кіл» ЄС (у даному випадку — регіон Європейської політики сусідства), або щодо статусу відносин з Росією.

«Українська криза» продемонструвала, що парадигма «м'якої обумовленості» східного виміру зовнішньої політики ЄС не вирішувала поставлених завдань — гарантувати безпеку, стабільність та регіональну взаємодію [7]. Виникнення нової української держави, що вийшла на незворотний рівень

у побудові європейської демократичної країни, вимагає від ЄС безпрецедентно нового підходу з її підтримки як на цьому шляху, так і у протистоянні негативним зовнішнім впливам, особливо з боку нео-імперіалістичної Росії.

Зрозуміло, що ЄС та НАТО не воюватимуть за Україну, проте не можна не погодитися з А. Умландом, який наголошує на критичній важливості української держави у регіональному контексті. Він зазначає, що доля України впливатиме на майбутнє інших держав (особливо пострадянського простору), міжнародних угод та проектів, які пов'язані з Києвом [7]. Саме тому дуже важливим для ЄС є формування нового підходу відносно країн Східного партнерства. Акцент має робитися на всебічній підтримці України, що слугуватиме символом єдності з Європою, розширенням допомоги у здійсненні реформування політичного та соціального життя, підвищення економічної стабільності та інвестиційної привабливості цих країн попри дії Росії щодо їхньої дискредитації, спільна робота з посилення енергетичної незалежності, ширша підтримка національних проектів з означених питань. Одним з напрямків посилення ролі ЄС в країнах-партнерах має стати його більша зачлененість у процесі конфліктного врегулювання та пост-конфліктного відновлення. Сьогодні усі країни Східного партнерства, крім Білорусії, несуть тягар минулих та сучасних конфліктів, що є значною перешкодою на шляху реформ. Питання, які ЄС здатен взяти на себе, не потребують звернення до інструментів «hard power», вони цілком відповідають задекларованим стратегічним цілям ЄС з гарантування миру та безпеки — обмін інформацією, контроль на кордоні, проблема розповсюдження легкої зброї та військової техніки, допомога у посткризовому відновленні, особливо в ідеологічному плані.

Можливість перегляду зовнішньої політики ЄС відносно країн Східного партнерства знаходиться у залежності від формату подальших відносин між Брюсселем та Москвою. ЄС розглядає Росію як глобального та регіонального актора, взаємодія з яким є неодмінною умовою регіональної стабільності. Навіть у форматі «конкуруючих гегемонів на одному континенті» [8, с. 6]. Однак політика В. Путіна щодо України протягом кінця 2013–2014 рр. демонструє наміри Москви відмовитися від позиціонування себе як альтернативи ЄС та працювати на досягнення «статусу великої держави через формалізоване у вигляді дієздатного блоку згуртування країн пострадянського простору навколо зовнішньополітичних, зовнішньоекономічних та інтересів безпеки Москви» [9, с. 150]. Між ЄС та Росією почалася «битва норм та інтересів», яка призвела до трансформації системи відносин в регіоні, ще сильніше підкресливши «вакуум безпеки». Вочевидь, подальша трансформація позиції Росії в регіоні Східного партнерства буде будуватися за тими принципами, які окреслив Д. Тренін:

– європейська єдність сьогодні означає солідарність Європи зі Сполученими Штатами проти Москви, тому майбутнє Росії — бути окремо від Європи, боротися з гегемонією США і НАТО,

– не протидіяти США в тих регіонах, де дії Вашингтону не зачіпатимуть інтереси Москви,

- готовність вийти з міжнародних договорів і відмовитися від взятих зобов'язань в разі невідповідності національним інтересам,
- об'єднання сил з не західними партнерами (Туреччиною, Іраном, Ізраїлем),
- спиратися лише на власні ресурси для розвитку економіки, консолідації політичної системи і формування військової могутності [10].

Отже, враховуючи «світобачення» російської політичної еліти та значної частини суспільства» щодо непорушної належності української держави до російської геополітичної орбіти [7, с. 26], варто очікувати поглиблення геополітичного протистояння між ЄС та Росією. Підписання Угод про асоціацію між ЄС та Грузією, Молдовою та Україною 27 червня 2014 року ще більше підкреслить таке протистояння, адже вже зараз Кремль намагається впливати на терміни імплементації економічної частини Угоди між Україною та ЄС, знову погрожуючи підвищенню тарифів, введенням санкцій для українських та європейських товарів тощо. Таким чином, Східне партнерство набуватиме геополітичного змісту та залишатиметься для Європейського Союзу інструментом поглиблення регіональної взаємодії країн-партнерів та ЄС для забезпечення стабільності та продовження їхньої європеїзації.

Є усі підстави вважати, що зовнішньополітична стратегія ЄС відносно Росії буде спрямована на подальше втягування Росії до проекту «єдиної та вільної Європи» від Лісабону до Владивостока. В ЄС вже визнають, що ніхто не виграс, якщо нинішня криза перейде у незворотну стадію постійної конfrontації. Тому варто очікувати, що зовнішня політика ЄС залишатиметься нормативно-орієнтованою, буде орієнтованою на реалізацію підходу «м'якого впливу» та «м'якого залучення». Одним з імперативів збереження такого підходу є намагання уникнути загострення відносин з Росією через конфлікт інтересів, особливо у сфері безпеки. В той же час, якщо Брюссель прагне зберегти свої позиції у регіоні та світі, він має бути готовий до розробки принципово нової, більш чіткої і послідовної, більш ефективної і цілеспрямованої зовнішньої політики щодо західних ННД. При виробленні нової зовнішньої політики і політики безпеки в регіоні ЄС доведеться стати більш внутрішнім актором, ніж зовнішнім, як це спостерігалося раніше. Ймовірно, що існує гостра необхідність переоцінки ефективності «soft» або «normative power» в регіоні, можливо, розробити нову модель для ЄС як промоутера демократії та стабільності. Не викликає сумніву, що ЄС, взявши на себе відповідальність за безпеку, стабільність і процвітання у сусідніх країнах, частина яких зараз є асоційованими партнерами, повинен залишатися активним і ефективним актором, оскільки від його позиції залежить, яка система відносин встановиться в регіоні і в Європі в подальшому.

Однак для таких змін потрібно подолати існуючі стереотипи та негативні тенденції, що є викликами для успішної трансформації зовнішньої політики ЄС на просторі Східного партнерства, серед яких варто вказати наступні:

- загроза повторення «східного сценарію» у південному прикордонні ЄС (Молдова) або навіть в державах-членах ЄС (країни Балтії), де проживає російськомовне населення;

- проблема пошуку ресурсів для «перезавантаження усіх активів» зовнішньої політики одночасно, а також виділення значної суми коштів для інвестування в Східне партнерство, не побоюючись їх втратити, досягнення спільногого розуміння серед усіх членів, що «допомагаючи Україні — допомагаємо собі» (Європі) [11];
- балансування між залежністю від енергоносіїв з Росії та невизначеністю щодо статусу цієї держави у двосторонніх відносинах — ворог чи партнер;
- відсутність єдності серед країн-членів при реалізації політики ЄС та примусу Росії до миру, що є головною перешкодою для посилення ролі інститутів та інструментів зовнішньої політики ЄС;
- надзвичайно негативний вплив від появи нових розділових ліній в регіоні, забиваючи, що такі лінії вже визначені належністю до різних геополітичних регіонів, політичних культур тощо;
- посилення «вакууму безпеки» і ще більша сект'оритизація регіону (Румунія готова до розміщення військових баз НАТО на своїй території, Україна і Молдова будуть прагнути до підписання нових угод з НАТО про надання допомоги та захисту в разі агресії або загрози агресії, що сприйматиметься в Москві як наступ НАТО на територію її національних інтересів та приведе до збільшення кількості військово-морських сил РФ, а також НАТО в басейні Чорного моря);
- ескалація загроз, пов'язаних з енергетичною та транспортно-транзитною безпекою, а також нелегальною міграцією, безконтрольністю або відсутністю кордонів, поширенням зброї, наркотиків і контрабанди, а також посиленням сепаратистських рухів в зонах існуючих конфліктів і потенційно нестабільних регіонах; так само, як і зростання етно-національної напруги і подальше маніпулювання громадською свідомістю національних меншин.

Підсумовуючи, зазначимо, що ці процеси негативно впливатимуть на оцінку ефективності ЄС та його політики не тільки у східному напрямку, але й у інших регіонах. Таким чином, серед пріоритетних мотивів політики ЄС відносно країн Східного партнерства були стимуляція регіональної взаємодії в контексті процесів європеїзації, а також гарантування стабільності та безпеки в політичній, економічній та транзитній сферах шляхом залучення до європейських проектів. Зростання глобальних амбіцій В. Путіна призвело до «територіально-просторового протистояння» інтеграційних проектів ЄС та Росії, яке реалізувалося в «українську кризу» — втручання у внутрішні справи та анексію частини території суверенної держави.

В цьому контексті ЄС опинився перед новими викликами безпеці та цінностям: пошук оптимального балансу між підтримкою суверенітету та цілісності сусідньої держави, а отже власного іміджу як «нормативної сили», збереження миру в Європі та пошук компромісу для подальшої взаємодії чи посилення протистояння з Росією зі значними економічними наслідками для держав-членів. У будь-якому разі «українська криза» та її наслідки вимагатимуть трансформації зовнішньої політики ЄС, ефективність якої

залежатиме від збалансованого поєднання «м'якої» та «жорсткої» сили, де перша залишається нормативним інструментом реформування держав, а друга — це, з одного боку, жорстка позиція Об'єднаної Європи під час захисту власних інтересів та інтересів тих країн, що знаходяться у сфері відповідальності ЄС. А з іншого, ефективність інструментів зовнішньої політики ЄС та їхнього впливу на національні інститути.

Список використаної літератури

1. Börzel T. A., Risse T. Diffusing (Inter-) Regionalism. The EU as a Model of Regional Integration [Електронний ресурс] / Т. А. Börzel, Т. Risse // Working Paper KFG. — 2009. — September, № 7. — 26 p. — Режим доступу: http://www.userpage.fu-berlin.de/kfgeu/kfgwp/wpseries/WorkingPaperKFG_7.pdf (5 серпня 2014 р.)
2. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council *Eastern Partnership* {SEC(2008) 2974}, Brussels, 3 December 2008, COM(2008) 823/4 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ec.europa.eu/europeaid/where/neighbourhood/eastern_partnership/documents/eastern_partnership_communication_from_the_commission_to_the_european_parliament_and_the_council_en.pdf (5 серпня 2014 р.)
3. Грецкий И. Европейская политика соседства: нюансы восприятия в России / И. Грецкий, Е. Трещенков // Международные процессы. — 2012. — Т. 10, № 3. — С. 124–133.
4. Толстов С. Проблеми та пріоритети України в умовах кризи європейської безпеки / С. Толстов // Зовнішні справи. — 2014. — № 6. — С. 6–11.
5. Перрен О. Дональд Туск — пассионарій во главе ЕС [Електронний ресурс] / О. Перрен. — Режим доступу: <http://inosmi.ru/world/20140902/222756776.html>. — Назва з екрану (2 вересня 2014 р.)
6. Жан-Клод Юнкер возглавил Еврокомиссию [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://delo.ua/world/zhan-klod-junker-vozglavil-evrokomissiju-241562>. — Назва з екрану (15 липня 2014 р.)
7. Umland A. Ten (Un)Easy Steps to Save Ukraine [Електронний ресурс] / A. Umland. — Режим доступу: <http://hir.harvard.edu/archives/7026>. — Назва з екрану (31 серпня 2014).
8. Emerson M. Europe's Continental Regionalism [Електронний ресурс] / M. Emerson // Centre for European Policy Studies Working Paper. — 2013. — February, № 375. — 10 p. — Режим доступу: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2220113 (5 серпня 2014 р.)
9. Волошин О. А. Стратегічні цілі Російської Федерації у проекті Євразійського союзу / О. А. Волошин // Стратегічні пріоритети. — 2013. — № 1 (26). — С. 150–154.
10. Trenin D. Russia's New National Strategy [Електронний ресурс] / D. Trenin. — Режим доступу: <http://carnegieeurope.eu/strategicEurope/?fa=56442>. — Назва з екрану (22 серпня 2014).
11. Techau J. Thirty Years of Foreign Policy Pain Coming Europe's Way [Електронний ресурс] / J. Techau. — Режим доступу: <http://carnegieeurope.eu/strategicEurope/?fa=56410> — Назва з екрану (19 серпня 2014).

Стаття надійшла до редакції 15.09.2014

И. В. Максименко

к. полит. н., преподаватель
кафедра международных отношений

Института социальных наук ОНУ имени И. И. Мечникова
к. 32, Французский бул., 24/26, г. Одесса, 65058, Украина

**УКРАИНСКИЙ ФАКТОР ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ ЕВРОПЕЙСКОГО
СОЮЗА В ОТНОШЕНИИ СТРАН ВОСТОЧНОГО ПАРТНЕРСТВА:
ВЫЗОВЫ 2014 ГОДА**

Резюме

В статье раскрываются факторы, определяющие восточноевропейское измерение внешней политики Европейского Союза, акцентировано внимание на проблеме безопасности. С учетом современной политики России в отношении западных независимых государств и «украинского кризиса» определяются новые вызовы и угрозы безопасности в регионе Восточного партнерства и их влияние на дальнейшую трансформацию внешней политики ЕС в восточном направлении.

Ключевые слова: внешняя политика, ЕС, безопасность, Восточное партнерство, Россия, Украина.

I. V. Maksymenko

PhD in Political Sciences,

lecturer at the Department of International Relations

Institute of Social Sciences, Odessa I. I. Mechnikov National University

k. 32, French Bul., 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

**UKRAINIAN FACTOR OF THE EUROPEAN UNION FOREIGN POLICY
TOWARDS EASTERN PARTNERSHIP STATES: 2014 CHALLENGES**

Summary

The factors that determine the East-European Dimension of the European Union Foreign Policy is scrutinized in this article, with the special emphasis on security issues. According to the current policy of Russia towards western independent states and «Ukrainian crisis» effect new challenges and threats to security in the Eastern Partnership region are identified as well as their impact on the further transformation of EU foreign policy in the East.

Key words: foreign policy, EU, security, Eastern Partnership, Russia, Ukraine.

УДК 327

Н. В. Косолапова

бак. в обл. МО, кафедра новой истории и международных отношений
Тюменского государственного университета
к. 67, Максима Горького, 59, г. Тюмень, 625048, Российская Федерация
тел. +7 (922) 4879411, e-mail: Natasha-Bastet@yandex.ru

**ПРИСОЕДИНЕНИЕ ИНДИИ И ПАКИСТАНА К ДНЯО:
УКРЕПЛЕНИЕ ИЛИ НАРУШЕНИЕ СЛОЖИВШЕГОСЯ РЕЖИМА
НЕРАСПРОСТРАНЕНИЯ?**

В статье рассматривается вопрос о том, что произойдет, если Индия и Пакистан станут членами ДНЯО в статусе ядерных государств. Также автор рассматривает условия потенциального расширения ядерного клуба и его последствия для режима нераспространения. Потенциальное присоединение этих стран к ДНЯО в качестве ЯОГ укрепит существующий режим нераспространения или полностью дискредитирует его нерушимые основы?

Ключевые слова: Индия, Пакистан, ДНЯО, ядерное нераспространение.

Современный режим нераспространения ядерного оружия берет начало с подписания Договора о нераспространении ядерного оружия (ДНЯО) 1 июля 1968 г. тремя депозитариями: Советским Союзом, Великобританией и США. Позже к Договору присоединились остальные страны мира. «За бортом» осталась «нелегитимная четверка» стран, не подписавшая Договор и обладающая ядерным оружием: Индия, Пакистан, Израиль (хотя правительство страны не подтверждает и не отрицает наличие такого) и Северная Корея, покинувшая ДНЯО в 2003 г. На данный момент согласно тексту ДНЯО лишь пять стран официально признаются ядерными державами: Россия (как правопреемница СССР), США, Великобритания, Франция и КНР [1]. Однако это не умаляет факта наличия ядерных арсеналов у других стран, отказавшихся от участия в Договоре о нераспространении. Израиль, равно как и Северная Корея, не выражают никакой заинтересованности в присоединении к Договору. В свою очередь, Индия и Пакистан готовы к вступлению, но лишь в качестве государств, обладающих ядерным оружием (ЯОГ). Автор задается вопросом: потенциальное присоединение этих стран к ДНЯО в качестве ЯОГ послужит укреплению сложившегося режима нераспространения или полностью дискредитирует его нерушимые основы?

Индия и Пакистан разработали свои ядерные программы в момент активного ядерного разоруженческого процесса СССР/России и США в 1970–1990-е гг. [2].

Ядерная доктрина Индии основана на принципе минимального сдерживания и неприменения ядерного оружия первыми. Во многом индийская ядерная программа создавалась в ответ на поражение в войне с Китаем, который к тому моменту им обладал и, более того, был признан ядерной

державой согласно ДНЯО [3]. Первое испытание Индия провела в 1974 г. и после 9 взрывов в 1998 г. официально объявила себя ядерным государством. Индия рассматривает свои ядерные арсеналы как компоненты своей стратегической доктрины. Правительство критикует Договор о нераспространении ядерного оружия, говоря о несправедливости Статьи IX пункта 3 ДНЯО. По мнению Нью-Дели, данная статья закрепляет различия между пятью державами, которым официально разрешено обладать ядерным оружием, и всем остальным миром, которому отказано в доступе к военным ядерным программам, что является дискриминацией. Также индийское правительство крайне скептически относится к темпам прогресса в области разоружения и выполнению ЯОГ своих обязательств по Статье VI Договора о нераспространении.

Тем не менее, в 2008 г. Индия предпринимала активные шаги относительно возможности заключения двусторонних гражданских ядерных соглашений и выражала заинтересованность в присоединении к режиму экспортного контроля, добившись участия в ГЯП.

По данным Ежегодника Стокгольмского института исследования проблем мира за 2013 г., индийский ядерный арсенал включает в себя от 90 до 100 боеголовок. В 2012 г. запасы в Индии высокообогащенного урана (ВОУ) оценивались в $2,4 \pm 0,9$ тонн, запасы оружейного плутония $0,54 \pm 0,18$ тонн [4].

Сегодня Индия не является членом ДНЯО и не пописала ДВЗЯИ, но активно сотрудничает с МАГАТЭ. Также государство не было замечено в передаче ядерных технологий третьим странам, а уровень обеспечения физической защиты объектов ядерной инфраструктуры является удовлетворительным, по оценкам МАГАТЭ.

Ситуация с Пакистаном обстоит несколько иначе. Началом разработки ядерной программы можно считать создание комиссии по атомной энергии в 1956 г. Курс на получение собственной «исламской ядерной бомбы» Пакистан взял в начале 1970-х, после поражения в индо-пакистанской войне 1971 года. Исламабад рассматривает наличие у себя ядерного оружия и средств его доставки как компенсацию. Более того, Пакистан стремился к ядерному паритету с Индией, мотивируя это поддержанием баланса сил в Южной Азии. Технологическое достижение, связанное с ядерным оружием и крылатыми ракетами, тесно переплетается с постколониальной идентичностью Пакистана как первой мусульманской страны, сумевшей приобрести такие возможности [5].

В середине 1970-х гг. пакистанский ученый Хан организовал широкую нелегальную сеть по приобретению и поставке необходимых материалов и технологий для обогащения урана. В первой половине 1980-х гг. Пакистан имел тайный завод по обогащению урана, и позже Хан заявил о возможности сборки ядерного устройства первого поколения в 1984 году. Вскоре после проведения Индией серии тестирования в мае 1998 Исламабад провел свои ядерные испытания и объявил себя государством, обладающим ядерным оружием. Пакистан не является участником Договора о нераспространении ядерного оружия (ДНЯО). Страна так же, как и Индия, отка-

заявилась подписать Договор о всеобъемлющем запрещении ядерных испытаний (ДВЗЯИ) и заблокировала консенсус на Конференции по разоружению о начале переговоров о заключении Договора о запрещении производства расщепляющихся материалов (ДЗПРМ) [6]. По оценкам Международной группы по делящимся материалам (IPFM), в 2013 году запасы высокообогащенного урана Пакистана составляли $3 \pm 1,2$ и $0,15 \pm 0,05$ тонн оружейного плутония [7]. Пакистан — член МАГАТЭ, но сотрудничество не является полноценным из-за «подпольной» деятельности, которую вел Пакистан, разрабатывая свою ядерную программу. Также в 2003 г. была рассекречена нелегальная сеть А. К. Хана, с помощью которой он передавал ядерные технологии в Иран, Ирак, Ливию, КНДР и др. Но, несмотря на факт раскрытия подпольной сети, подозрения со стороны мирового сообщества к Исламабаду сохраняются. Каков выход в сложившейся ситуации? Пакистан полностью дискредитировал себя: страна, обладающая ядерным оружием и нелегально экспортирующая ядерные технологии третьим странам. Можно ли рассматривать Индию как потенциального участника ДНЯО в качестве ЯОГ? Теоретически это возможно. На протяжении всего периода создания и обладания ядерным оружием Индия была достойным игроком, уважающим нормы, заложенные ДНЯО, и ее вступление в качестве ЯОГ, в сущности, не внесет коренных изменений в сложившийся мировой порядок. Согласие Группы ядерных поставщиков, данное Индии в 2008 г., — лишнее тому подтверждение. Этот беспрецедентный шаг вызвал множество споров. Участие Индии в вопросах ядерного нераспространения как шестого де-факто участника ядерного клуба означало медленное, но верное продвижение правительства к намеченной цели.

Возможно, Нью-Дели следует подписать Договор о всеобъемлющем запрещении ядерных испытаний и до момента его вступления в силу ввести в стране мораторий на проведение испытаний. Плюс точно выполнять все обязательства перед Международным агентством по атомной энергии, и дело будет «в шляпе»?

В ситуации с Пакистаном дела обстоят сложнее. Страна с неустойчивым политическим режимом, долгий период занимавшаяся незаконной поставкой ядерных материалов, не рассматривается как достойный участник «ядерного клуба». Более того, в последнее время все большее беспокойство вызывает активность террористических и повстанческих группировок на территории Пакистана и в пограничных с Афганистаном районах. Также способность правительства обеспечить безопасность своих ядерных объектов остается под вопросом.

Но, с другой стороны, между странами региона существует напряженность, так же как и непосредственные конфликты в Пакистане, связанные с активизацией террористических и повстанческих группировок. Это ставит под угрозу не только потенциальное присоединения стран к ДНЯО, но и увеличивает риски начала ядерной войны в регионе.

Усовершенствование и увеличение своих ядерных арсеналов Индией и Пакистаном также отодвигает перспективу их присоединения к ДНЯО. Обе страны разрабатывают и развертывают новые типы ядерного оружия, бал-

листические и крылатые ракеты, и увеличивают производственные мощности для изготовления делящихся материалов военного назначения. В свою очередь, в 2009 г. на заседании Совета Безопасности ООН в ответ на очередной призыв о присоединении к ДНЯО в качестве безъядерного государства Нью-Дели подчеркнул, что ядерное оружие является неотъемлемой частью национальной безопасности Индии и останется таковым до недискриминационного и глобального разоружения [8].

На обзорной Конференции по ДНЯО в 2010 г. Индию и Пакистан снова настоятельно призывали присоединиться к Договору о нераспространении ядерного оружия в качестве государств, не обладающих ядерным оружием. Также было отмечено, что обеим странам следует поставить все свои ядерные объекты под всеобъемлющие гарантии МАГАТЭ безотлагательно и без всяких условий [9].

При этом очевидно, что при «безъядерном» присоединении как Индию, так и Пакистан не лишают права на мирное использование атомной энергии. Никакое положение Договора не следует толковать как затрагивающее неотъемлемое право всех участников Договора развивать исследования, производство и использование ядерной энергии в мирных целях без дискриминации и в соответствии со статьями I, II, III и IV Договора [9].

Кроме того, участники Конференции подчеркнули важность подписания и ратификации Договора о всеобъемлющем запрещении ядерных испытаний в рамках режима ядерного разоружения и нераспространения и о том, что этот договор препятствует горизонтальному и вертикальному распространению [9]. По сути на Конференции наглядно показали тесную взаимосвязь ДВЗЯИ с ДНЯО и то, как этот тандем сможет улучшить механизмы контроля режима нераспространения.

Посмотрим на ситуацию с другой стороны. Если желание Пакистана иметь ядерное оружие и присоединиться к Договору только в качестве ЯОГ в большей степени продиктовано соперничеством с Индией, то столь категоричная позиция самой Индии не совсем понятна. Национальные интересы и политика сдерживания? Сдерживания кого, Пакистана, получившего ядерные арсеналы вслед за Индией? Китая, связанного по рукам и ногам различными международными договорами? Вероятно также, что признание Индии в качестве ядерного государства рассматривается Нью-Дели как повышение до статуса мировой державы.

Современный режим нераспространения ядерного оружия, сложившийся после окончания «холодной войны», является наиболее универсальным на данный момент. Атомные бомбардировки Хиросимы и Нагасаки сумели донести, насколько реальным, страшным и смертоносным может быть применение ЯО, а Карибский кризис 1962 г. вообще поставил мир на грань начала ядерной войны.

И после таких печальных событий в мировой истории вопрос дискриминационности ДНЯО, по нашему мнению, не является актуальным. Если Индия присоединится к Договору как ЯОГ, это, безусловно, покажет ее исключительность и в разы поднимет авторитет страны в мировом сообществе. Но, с другой стороны, это полностью подорвет основы режима.

Во-первых, если Индии можно, то почему запрещено остальным странам «неформального клуба»? Политика двойных стандартов?

Во-вторых, для придания ДНЯО более многостороннего универсального характера необходимо присоединение всех оставшихся стран: Индии, Пакистана, Израиля и КНДР. В случае присоединения Индии о присоединении Пакистана не может быть и речи. В одном случае Пакистан не может рассматриваться как страна, официально обладающая ядерным оружием, в другом, из-за приятия Индии официального статуса Пакистан никогда не откажется от своих ядерных арсеналов и не присоединится к ДНЯО.

В-третьих, официальное пополнение «ядерного клуба» пошатнет незыблемость, нерушимость сложившихся устоев, норм и механизмов. В этом случае у стран появится осознание, шальная мысль, что режим можно изменить, подмять под себя. Для этого всего лишь необходимо получить ядерное оружие и заявить об этом миру.

В итоге каждый остается при своем мнении и крепко стоит на своем: Индия и Пакистан безрезультатно пытаются «прорваться» в ДНЯО в качестве ядерных держав, а мир тщетно призывает к разоружению и безъядерному присоединению. Получается замкнутый круг, из которого мировое сообщество на сегодняшний день, к сожалению, не нашло выхода.

Список использованной литературы

1. Договор о нераспространении ядерного оружия // Сайт ООН [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/npt.shtml. — Дата доступа: 3.04.2014.
2. Караганов С. «Глобальный ноль» и здравый смысл // Россия в глобальной политике [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/number/Globalnyi-nol-i-zdravyi-smysl-14881>. — Дата доступа: 3.04.2014.
3. Орлов В. А. ДНЯО завтрашнего дня // Россия в глобальной политике [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/number/DNYaO-zavtrashnegodnya-14866>. — Дата доступа: 3.04.2014.
4. Summary SIPRI YEARBOOK 2013 // Stockholm international peace research institute [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.sipri.org/yearbook/2013/06>. — Дата доступа: 4.04.2014.
5. Country Profiles Pakistan // The Nuclear Threat Initiative (NTI) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.nti.org/country-profiles/pakistan/>. — Дата доступа: 5.04.2014.
6. Pakistan Rules Out Test Ban Treaty Endorsement // The Nuclear Threat Initiative (NTI) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.nti.org/gsn/article/pakistan-rules-out-test-ban-treaty-endorsement/>. — Дата доступа: 5.04.2014.
7. Countries: Pakistan // International Panel on Fissile Materials [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://fissilematerials.org/countries/pakistan.html>. — Дата доступа: 5.04.2014.
8. Индия подтвердила отказ от присоединения к ДНЯО, к чему призывает ООН // РИА новости [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://ria.ru/world/20090924/186323033.html>. — Дата доступа: 7.04.2014.
9. Заключительный документ Конференции 2010 года участников Договора о нераспространении ядерного оружия по рассмотрению действия Договора // Библиотека ПИР-центра [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.pircenter.org/media/content/files/12/13855547220.pdf>. — Дата доступа: 5.04.2014.

Статья поступила в редакцию 15.09.2014

Н. В. Косолапова

кафедра нової історії і міжнародних відносин

Тюменського державного університету

к. 67, Максима Горького, 59, м. Тюмень, 625048, Російська Федерація

**ПРИЄДНАННЯ ІНДІЇ ТА ПАКИСТАНУ ДО ДНЯЗ:
ЗМІЦНЕННЯ АБО ПОРУШЕННЯ СФОРМОВАНОГО РЕЖИМУ
НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ?**

Резюме

У статті розглядається питання про те, що станеться, якщо Індія і Пакистан стануть членами ДНЯЗ у статусі ядерних держав. Також автор розглядає умови потенційного розширення ядерного клубу і його наслідки для режиму нерозповсюдження. Потенційне приєднання цих країн до ДНЯЗ як держав, що володіють ядерною зброєю, зміцнить існуючий режим нерозповсюдження або повністю дискредитує його непорушні основи?

Ключові слова: Індія, Пакистан, ДНЯЗ, ядерне нерозповсюдження.

N. V. Kosolapova

Department of Modern History and International Relations

Institute of History and Political Sciences of Tyumen State University

r. 67, M. Gorky 59, Tyumen, 625048, Russian Federation

**ACCESSION OF INDIA AND PAKISTAN TO THE NPT:
STRENGTHENING OR BREAKING EXISTING NON-PROLIFERATION
REGIME?**

Summary

The question under consideration is what will happen if India and Pakistan become NPT members as nuclear states. The author focuses on conditions of potential enlargement of nuclear club and consequences for the regime. India and Pakistan are ready to join, but only as nuclear-weapon States. Potential accession of these countries to the NPT as NWS will strengthen the existing non-proliferation regime or completely discredits his indispensable foundations?

Key words: India, Pakistan, NPT, nuclear non-proliferation.

УДК 621.039:323.285

Д. Чумак

аспірант

кафедра міжнародних відносин ОНУ імені І. І. Мечникова
к. 32, Французький бул., 24/26, м. Одеса, 65058, Україна
тел.: (0482)63 32 59, e-mail: cis_asc@paco.net

МІЖНАРОДНІ ІНСТРУМЕНТИ У ПОКРАЩЕННІ ЯДЕРНОЇ ЗАХИЩЕНОСТІ

Використання атомної енергії завжди повинно супроводжуватися впровадженням найвищих стандартів безпеки у сфері ядерної безпеки, ядерної захищеності та гарантій нерозповсюдження. У даній статті особлива увага буде приділена ядерній захищеності. Не дивлячись на той факт, що її захистення є виключно національною відповідальністю, вона займає провідне місце у системі забезпечення глобальної безпеки. Міжнародне співробітництво у цьому напрямку є вкрай важливим, оскільки воно сприяє виробленню загальноприйнятих норм, рекомендацій, правил та стандартів по підвищенню рівня ядерної захищеності у глобальному контексті. Консолідація зусиль міжнародної спільноти в рамках проведення самітів з ядерної захищеності підвищує ефективність пошуку варіантів вирішення існуючих проблем та вироблення спільних підходів щодо її подальшого розвитку.

Ключові слова: атомна енергія, ядерна захищеність, саміт, міжнародне співробітництво.

Вступ. Аварії на атомних електростанціях Трі-Майл-Айленд, Чорнобильській та Фукусіма-1 засвідчили, що використання ядерної енергії у разі недооцінки усіх аспектів безпечної експлуатації ядерних об'єктів може привести до катастрофічних наслідків. Однак, незважаючи на це, сьогодні понад 45 країн світу активно розглядають можливість розвивати атомну енергетику на своїй території. Разом з Об'єднаними Арабськими Еміратами, які вже розпочали безпосередній процес побудови АЕС, Туреччина, В'єтнам, Білорусь, Польща, Йорданія та інші рухаються у тому ж напрямку. Це свідчить про те, що у найближчі десятиліття перспективи світової енергетики все ж таки будуть тісно пов'язані з розширенням географії використання ядерної енергії, що, в свою чергу, викликає необхідність удосконалення міжнародного співробітництва. Це потрібно виконати з метою забезпечення на високому рівні основних вимог ядерної безпеки та ядерної захищеності у тих країнах, які планують або вже почали розвиток своєї програми. Більше того, на всіх рівнях потрібно посилити усвідомлення того, що безпечне використання ядерної енергії можливе лише тоді, коли належна увага приділяється усім загрозам і ризикам, якими супроводжується використання вищезгаданого джерела енергії.

У даній статті основний акцент буде спрямовано на ядерну захищеність. Не дивлячись на той факт, що це є виключно національна відпо-

відальність, вона займає провідне місце у системі забезпечення глобальної безпеки. Міжнародне співробітництво у цьому напрямку є вкрай важливим, оскільки це сприятиме виробленню загальноприйнятих норм, рекомендацій, правил та стандартів по підвищенню її рівня в глобальному контексті. Консолідація зусиль міжнародної спільноти в рамках проведення самітів з ядерної захищеності підвищує ефективність пошуку варіантів вирішення існуючих проблем та вироблення спільних підходів щодо її подальшого розвитку. На сьогоднішній день однією з проблем її забезпечення є відсутність глобальної правової платформи для її структурованого впровадження.

Таким чином, головною метою цієї роботи є аналіз підсумків глобальних самітів з ядерної захищеності та їх ролі для міжнародного співробітництва на шляху до удосконалення існуючої системи ядерної захищеності з урахуванням національних умов, а також вироблення рекомендацій по підвищенню її ефективності на глобальному рівні.

Дана проблематика була висвітлена у різних аналітичних матеріалах. У серії публікацій Групи експертів з ядерної захищеності (the Nuclear Security Governance Experts Group (NSGEG) [1], основною проблемою було визначено відсутність прозорості та недостатній обмін інформацією між представниками міжнародної спільноти й запропоновано шляхи подолання цих викликів. В аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень «Фізична ядерна безпека напередодні гаазького саміту: чи є передумови до зміни пріоритетів?» [2] було представлено ретроспективу й сучасний стан ядерної захищеності та проаналізовано основні недоліки міжнародного механізму самітів з даного питання. Особливість даної статті полягає в зосередженні основної уваги на ролі міжнародного співробітництва в рамках глобальних самітів з ядерної захищеності та його значенні для її вдосконалення.

Ядерна захищеність. За визначенням Міжнародного агентства з атомної енергії (далі — МАГАТЕ), ядерна захищеність («nuclear security») — це запобігання та виявлення викрадення, саботажу (диверсії), несанкціонованого доступу, незаконної передачі або інших зловмисних дій по відношенню до ядерних матеріалів, інших радіоактивних речовин або пов’язаних з ними установок, і реагування на такі дії [3].

Отже, враховуючи дане визначення, забезпечення ядерної захищеності включає такі напрями діяльності:

- запобігання — заходи з обліку, контролю та захисту ядерних матеріалів та установок від зловмисних дій;
- виявлення — заходи з розкриття зловмисних дій стосовно ядерних та інших радіоактивних матеріалів, а також пов’язаних з ними установок та іншої інфраструктури;
- реагування — заходи з ефективного реагування у випадку зловмисних дій, розслідування пов’язаних зі зловмисними діями інцидентів, включаючи аналіз та встановлення походження вилучених матеріалів і речовин.

Таким чином, до безпосередніх заходів, спрямованих на забезпечення ядерної захищеності на національному рівні, відносяться фізичний захист,

який має забезпечувати захищеність ядерних матеріалів та установок з метою створення умов, спрямованих на мінімізацію можливості вчинення несанкціонованих дій [4], а також облік і контроль ядерних матеріалів, які об'єднують заходи, спрямовані на недопущення переорієнтації ядерного матеріалу на військові цілі та на недопущення потрапляння матеріалу в незаконний обіг [5].

Від ефективності заходів щодо ядерної захищеності залежить ступінь ризиків для держави, пов'язаних із незаконним обігом ядерних та інших радіоактивних матеріалів, а також із терористичними актами. Водночас ядерна захищеність на національному рівні є складовою забезпечення глобальної безпеки. Відповідальність за стан національних систем ядерної захищеності несуть уряди держав-членів МАГАТЕ, але при необхідності Агентство та країни-донори можуть надавати суттєву допомогу окремим країнам.

У зв'язку з широким використанням інформаційних технологій у ядерній галузі, у контексті вразливості системи ядерної захищеності щодо наявних і потенційних загроз, важливу роль відіграють захист інформації та інформаційна безпека. Наприклад, витікання інформації щодо обліку ядерних матеріалів може привести до її використання зловмисниками з метою викрадення таких матеріалів. Також є зрозумілим, що уразлива інформація про характеристики систем фізичного захисту ядерного об'єкта може значно полегшити потенційним терористам планування та вчинення акту ядерного тероризму. Але, разом з цим, закритість всієї інформації з даного питання створює додаткові проблеми при оцінці ефективності роботи глобальної системи ядерної захищеності та ускладнює застосування відповідних зусиль з пошуку вразливих та слабких місць режиму. Це, в свою чергу, відкриває для терористів можливості проведення своєї протиправної діяльності, тим самим ставлячи під загрозу міжнародну безпеку. Саме тому міжнародній спільноті необхідно переглянути свій підхід до обміну інформацією в цьому напрямку шляхом виокремлення такої, що дійсно має ключове значення для національної безпеки, та відкрити таку інформацію, яка буде корисною для обміну на міжнародному рівні з метою посилення ядерної захищеності. У даному контексті проведення самітів має особливе значення, оскільки вони покликані вирішувати проблеми всього спектру даного питання.

Механізм глобальних самітів з ядерної захищеності. Питання атомної енергетики після підписання Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, у якому було визнане «невід'ємне право всіх Учасників Договору розвивати дослідження, виробництво та використання ядерної енергії у мирних цілях», посіло провідне місце у системі міжнародних відносин, що зумовило вирішення ряду проблем, пов'язаних із використанням даного виду енергії у дипломатичній площині.

Оскільки, «дипломатія — це діяльність щодо ведення переговорів, підписання міжнародних угод, вивчення основних тенденцій та перспектив розвитку як регіональних, так і глобальних міжнародних відносин» [6], то вона робить вагомий внесок і у підвищення безпеки мирного використання

ядерної енергії. Дипломатичні зусилля є невід'ємною частиною застосування міжнародних політичних інструментів, до яких відносяться і саміти на найвищому рівні.

Саме використання механізму самітів у політиці президента США Барака Обами стало новим кроком на шляху до розвитку політичних інструментів щодо протидії загрозам ядерного тероризму.

Програма діяльності адміністрації Барака Обами включала підтримку ідеї світу без ядерної зброї та протидію загрозам ядерного тероризму. У 2009 р. у Празі президент США дав чітко зрозуміти, що для зовнішньої політики Сполучених Штатів ці цілі є пріоритетними [7]. Першим важливим кроком у сфері протидії ядерному тероризму став Вашингтонський саміт з ядерної захищеності, що відбувся у квітні 2010 р. Головними його здобутками стали практичні заходи як на національному, так і на міжнародному рівнях, спрямовані на досягнення проголошеної Бараком Обамою цілі — уберегти впродовж наступних 4 років уразливі ядерні матеріали у глобальному масштабі.

Вперше за останні десятиліття на один захід було запрошено таку велику кількість високопосадовців з усього світу, що підкреслило пріоритетність для світової спільноти вирішення проблем, що стосуються загрози ядерного тероризму та незаконного володіння ядерними матеріалами. У саміті взяли участь представники 47 країн світу та 3 міжнародних організацій (ООН, ЄС та МАГАТЕ)¹.

З точки зору ефективності подібного заходу для підвищенння рівня ядерної захищеності, слід відмітити, що присутність такої кількості впливових політиків та експертів дозволила в Комюніке дійти згоди щодо необхідності співпраці в рамках міжнародного співтовариства у справі її зміцнення, «в міру необхідності звертаючись з проханням про допомогу і надаючи допомогу» [8]. Це стало позитивним сигналом готовності до співпраці держав з даного напрямку.

Було також відмічено, що подібна міжнародна співпраця може допомогти у запобіганні інцидентів, пов’язаних з незаконним обігом ядерних матеріалів та відповідному реагуванню.

У контексті даної статі важливим є те, що представники саміту погодилися «обмінюватися інформацією та досвідом у рамках двосторонніх

¹ Участь у самітах з ядерної захищеності

Держави-учасниці (за англійським алфавітом):

Алжир, Аргентина, Вірменія, Австралія, Азербайджан*, Бельгія, Бразилія, Канада, Чилі, Китай, Чеська Республіка, Республіка Данія*, Єгипет, Фінляндія, Франція, Габон*, Грузія, Німеччина, Угорщина*, Індія, Індонезія, Ізраїль, Італія, Японія, Йорданія, Казахстан, Литва*, Республіка Корея, Малайзія, Мексика, Марокко, Нідерланди, Нова Зеландія, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Філіппіни, Польща, Румунія*, Росія, Саудівська Аравія, Сінгапур, Північна Африка, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Таїланд, Туреччина, Об’єднані Арабські Емірати, Україна, Велика Британія, Сполучені Штати, В’єтнам.

Організації-учасниці:

Європейський Союз, Інтерпол*, МАГАТЕ, ООН.

*Учасники, які були додатково запрошенні для участі у самітах 2012 та 2014 років [9].

і багатосторонніх домовленостей у відповідних галузях, таких як ядерна безпека, експертно-технічний аналіз, правоохоронна діяльність і розвиток нових технологій» [8], звичайно, з урахуванням національних законів і регламентів.

Таким чином, разом з прийняттям представниками ряду країн, у тому числі й Україною, на добровільній основі національних зобов'язань на підтримку цілей заходу, даний саміт посприяв започаткуванню, хоч і декларативно, процесу обміну інформацією у сфері ядерної захищеності. Ця позитивна тенденція була продовжена і на наступних самітах.

На Вашингтонському саміті поки не звучало питання щодо основоположного документа для ядерної захищеності, а було лише підкреслено роль Конвенції про фізичний захист ядерного матеріалу з внесеними до неї поправками та Міжнародної конвенції про боротьбу з актами ядерного тероризму, як найважливішими елементами глобальної архітектури ядерної безпеки. Особлива увага до важливості міжнародного співробітництва в рамках цих документів та відзначення необхідності поглиблення кооперації в майбутньому зумовили інтенсифікацію подальшого обговорення шляхів вдосконалення режиму ядерної захищеності.

У Вашингтоні також було прийнято рішення, що наступний саміт відбудеться у Сеулі у 2012 р., і на ньому буде розглянуто прогрес, досягнутий країнами-учасницями та міжнародними організаціями за два роки.

Про глобальний масштаб Саміту у Сеулі свідчить участь у ньому 53 держав світу і 4 міжнародних організацій: ООН, МАГАТЕ, ЄС та Інтерполу. Загальна кількість безпосередніх учасників становила 58 чоловік (Європейський Союз представляли президент Ради Європи і президент Європейської Комісії) [9].

Аналізуючи результати даного саміту, передусім слід зауважити, що основні напрями відповідної діяльності були визначені Вашингтонським самітом. Зокрема, результатом виконання взятих на себе зобов'язань, у зв'язку із самітом у Вашингтоні, стало вивезення близько 480 кг високо-збагаченого урану (ВЗУ) з 8 держав, у т.ч. і з України.

Слід зазначити, що даної кількості ядерного матеріалу було б достатньо для виготовлення близько 19 одиниць ядерної зброї.

Іншим основним напрямом діяльності у період між самітами стало переведення (конверсія) реакторів дослідницького призначення з палива на основі високозбагаченого урану (ВЗУ) на паливо на основі низькозбагаченого урану (НЗУ) у таких країнах, як Чехія, Мексика, В'єтнам, а також рішення низки країн про свої плани щодо подібного переходу в майбутньому. Одним із завдань, сформульованих у Сеульському комюніке щодо цього напряму, стало визначення 2013 р. кінцевим терміном зведення до мінімуму кількості ВЗУ у цивільному секторі [10].

Важливим є той факт, що Сеульський саміт з ядерної захищеності відбувся фактично у річницю Фукусімської трагедії, що мало відповідний вплив на його порядок денний та ухвалені документи.

У контексті трагедії в Японії обговорювалося дуже важливе питання щодо взаємозв'язку між ядерною безпекою та ядерною захищеністю.

Так, «відзначаючи факт аварії на АЕС Фукусіма-1 у березні 2011 р. та взаємозв'язок між ядерною безпекою та ядерною захищеністю, ми вважаємо, що необхідні постійні зусилля над тим, щоб проблеми розглядалися на узгодженій основі, що допоможе забезпечити надійне та безпечне мирне використання ядерної енергії» [10].

Важливо відмітити, що необхідність міжнародного співробітництва у сфері ядерної захищеності також знайшла відображення у фінальному документі цього саміту. Учасники, беручи до уваги важливість глобальних зусиль щодо вирішення проблем тероризму та нелегального обігу ядерних матеріалів, погодилися покращити міжнародне співробітництво у даній сфері та допомагати за необхідністю іншим країнам, а також закликали інших представників міжнародної спільноти долучатися до їх ініціативи. Зокрема, було наголошено про необхідність прикладати зусилля до інформування населення щодо загрози ядерного тероризму. Оскільки ця проблема не знає кордонів, то, відповідно, міжнародна спільнота повинна злагоджено та спільно працювати по даному напрямку.

У Комюніке саміту не зазначалось про необхідність вироблення нового документа, як платформи для ядерної захищеності, але було наголошено на необхідності слідувати принципам двох основних конвенцій з цього питання: Конвенції про фізичний захист ядерного матеріалу з внесеними до неї поправками та Міжнародної конвенції про боротьбу з актами ядерного тероризму — та закликано ті держави, які ще цього не зробили, приєднатися до вищезгаданих документів.

Черговий саміт було проведено у Гаазі 24–25 березня 2014 р. Особливість цього заходу полягала у тому, що він проходив під час напруженої ситуації в Україні. Дії Російської Федерації щодо України суперечили будь-яким міжнародним нормам, стандартам чи правилам і підтвердили слабкість міжнародних механізмів у швидкому та ефективному реагуванні на неправомірні дії. Таким чином, ця ситуація продемонструвала, що практично одноосібно лідер однієї країни може вивести з ладу весь міжнародний механізм забезпечення миру та стабільності в світі. Саме тому потрібно всі зусилля зосередити на приведенні до ладу міжнародних механізмів по збереженню головного у нашому житті — миру.

Приклад такої системної уразливості наштовхує на думку щодо її неефективності по відношенню до вирішення питань і в інших сферах, а саме — ядерній захищеності. Тому подібний глобальний захід у кризовий момент відіграв важливу роль, оскільки надав можливість на високому рівні вирішити та обговорити нагальні проблеми як по тематиці саміту, так і по іншими питаннями глобальної безпеки. Аналізуючи підсумки саміту в Гаазі, слід відмітити, що поставлені цілі та завдання цього заходу були в повній мірі виконані. На цьому саміті були представники 53 країн світу та 4 міжнародних організацій.

На даному заході учасники підтвердили свою прихильність до посилення ядерної захищеності та зменшення загрози потрапляння до рук терористів та інших злочинців ядерного матеріалу, який може бути використаний при виготовленні ядерної зброї, а також інших радіоактивних

матеріалів, які можуть бути використані для виготовлення пристройів (на-приклад, «брудної бомби») для розпорощення радіоактивності.

У ході цього саміту було приділено велику увагу необхідності зміщення та координації міжнародного співробітництва у галузі ядерної захищеності. У Комюніке учасники саміту закликали держави, регулюючі органи, атомну промисловість та інші зацікавлені сторони «будувати, в рамках своєї відповідальності, надійну структуру безпеки і ділитися передовим досвідом і уроками, набутими на національному, регіональному та міжнародному рівнях» [11].

Також учасники саміту відмітили важливість подальшого обміну інформацією, проведення активного співробітництва у питаннях освіти. У даному контексті було відмічено вклад МАГАТЕ в роботу по цьому напрямку.

Вперше за період проведення самітів по ядерній захищеності учасники дійшли згоди щодо необхідності укріплення структури міжнародної ядерної безпеки шляхом розробки нових правових інструментів. Зокрема, було наголошено на необхідності розробки законодавчої моделі ядерної захищеності, «...яка могла б дати державам базові принципи для розробки всеосяжного національного законодавства у галузі ядерної безпеки, відповідно до їх власних правових систем і внутрішніх юридичних процедур» [11]. Рішення про включення цього положення до фінального документа підтверджує готовність світової спільноти до проведення більш активної роботи по розробці правової платформи для ядерної захищеності.

Роль міжнародного співробітництва була підкреслена і в ході обговорення проблематики незаконного обігу ядерних матеріалів. У рішенні саміту було наголошено на необхідності обміну інформацією, накопиченим досвідом та знаннями, без нанесення шкоди уразливій інформації. Було відзначено, що для підвищення ефективності протидії незаконному обігу на глобальному рівні, співробітництво повинно проходити по таким аспектам як: ядерна криміналістика, виявлення ядерних вибухів, розробка нових ефективних технологій для прикордонного контролю.

Успіх самітів та досягнуті результати продемонстрували ефективність механізму такого формату. Саме тому, в Гаазькому Комюніке була включена інформація щодо архітектури механізму самітів у майбутньому. Учасники наголосили на необхідності подальшого проведення подібних заходів у цьому напрямі, таким чином було вирішено провести наступний саміт у 2016 році в США. Це дає надію на швидкий результат у питанні підвищення ефективності міжнародного співробітництва у сфері ядерної захищеності та виробленню положень всеохоплюючого документа для неї.

Висновки. Аналіз підсумків проведених самітів з ядерної захищеності підкреслює важливу роль міжнародного співробітництва в даному напрямку та демонструє необхідність проведення подальшої та більш тісної співпраці на глобальному рівні з метою підвищення ефективності всіх аспектів її забезпечення. Незважаючи на той факт, що вона є суто національною відповідальністю, відзначення важливості міжнародного співробітництва практично в кожному пункті фінальних документів самітів підкреслює го-

товність міжнародної спільноти разом діяти з метою її покращення. Учасники самітів підтвердили готовність ділитися інформацією та досвідом, без порушення своїх національних інтересів, щоб підвищити транспарентність та ефективність режиму ядерної захищеності. Рішення, домовленості та рекомендації в ході самітів мають важливе значення, оскільки були прийняті найвищими національними посадовцями. Таким чином, можна зробити висновок, що політика держав-учасниць самітів співпадає з тими положеннями, що закладені в Комюніке.

На даний момент поки немає загального розуміння того, яким повинен бути комплексний та юридично обов'язковий документ з ядерної захищеності, однак дискусія щодо цього питання вже почалась і активно проводиться, свідченням чого були заяви учасників Міжнародної конференції з фізичної ядерної безпеки «збільшення глобальних зусиль», яка пройшла з 1 по 5 липня 2013 р. в м. Віден (Австрія) [12], та звичайно згадка про подібний документ в Комюніке Гаагського саміту.

На думку автора, цей документ повинен містити всі найбільш передові практики та міжнародний досвід по забезпеченню ядерної захищеності. Для того, щоб це здійснити, необхідно при МАГАТЕ створити робочу групу з зачлененням найкращих національних експертів та безпосередньо спеціалістів Агентства. На відміну від розроблених МАГАТЕ планів з ядерної захищеності, які передбачають виконання роботи в цьому напрямі на певний період часу та Комплексних планів підтримки ядерної захищеності, які направлені на допомогу державам, що зробили відповідний запит, вищезгаданий документ повинен містити стратегічне розуміння суті ядерної захищеності та мати єдиний підхід до її впровадження, але при цьому не повинно бути порушено національних інтересів підписантів. Це комплексне та проблематичне завдання, оскільки кожна країна має свої особливості здійснення політики щодо ядерної захищеності, але в даному контексті пріоритетом повинна стати глобальна безпека та усвідомлення того, що вона виходить за межі лише національних кордонів.

Більше того, цей документ не повинен суперечити існуючим документам в галузі ядерної захищеності, а особливо Конвенції про фізичний захист ядерного матеріалу з внесеними до неї поправками та Міжнародній конвенції про боротьбу з актами ядерного тероризму.

Автор вважає, що концептуальне бачення подібного юридично обов'язкового інструменту для ядерної захищеності повинно бути озвучене на наступному саміті у 2016 році в США. При цьому не потрібно зволікати з початком діалогу по його розробці та визначенню компромісних й найбільш ефективних складових по вирішенню проблем у сфері ядерної захищеності.

Список використаної літератури

1. Серія публікацій Групи експертів з ядерної захищеності [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nsgeg.org/resources.cfm>
2. Кондратов С. І. Фізична ядерна безпека напередодні Гаагського саміту: чи є передумови до зміни пріоритетів? [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1468/>

3. Глоссарий МАГАТЭ по вопросам безопасности. Терминология, используемая в области ядерной безопасности и радиационной защиты [МАГАТЭ]. Изд. 2007 года. — Вена, 2007. — С. 263–264 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www-pub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/IAEASafetyGlossary2007/Glossary/SafetyGlossary_2007r.pdf
4. Закон України «Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання». Верховна Рада України; Закон від 19.10.2000 № 2064-III [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2064-14>
5. Наказ Держатомрегулювання України «Про затвердження Правил ведення обліку та контролю ядерних матеріалів», форма типового документа від 26.06.2006 № 97 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1078.18532.0>
6. Визначення поняття «дипломатія». Роль дипломатії на початку ХХІ ст. у вирішенні глобальних проблем сучасності [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://kimo.univ.kiev.ua/DKS/05.htm>
7. Виступ президента Обами в Празі [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://iipdigital.usembassy.gov/st/russian/article/2009/04/20090407134712eaifas0.3294794.html#axzz3DSezx2ax>
8. Коммюніке участников Вашингтонского саммита по ядерной безопасности [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://iipdigital.usembassy.gov/st/russian/article/2010/04/20100413174024jvreltok0.2835657.html#axzz3304liud3>
9. Кондратов С. І. Механізм глобальних самітів з фізичної ядерної безпеки: Здобутки, проблеми, перспективи [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://uatom.org/news/290>
10. Коммюніке Сеульського саміту [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.nss2014.com/sites/default/files/documents/seoul_communique_final.pdf
11. Коммюніке Гаагського самітта по ядерній безпекі [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.government.nl/files/documents-and-publications/directives/2014/03/25/the-hague-nuclear-security-summit-communique-russian/rusthe-hague-nuclear-security-summit-communique-final-russian.pdf>
12. President's Summary International Conference on Nuclear Security: Enhancing Global Efforts [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.iaea.org/newscenter/statements/misc/2013/nspresident050713.pdf>

Стаття надійшла до редакції 15.09.2014

Д. В. Чумак

кафедра международных отношений ОНУ имени И. И. Мечникова
к. 32, Французский бул. 24/26, г. Одесса, 65058, Украина

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ ПО УЛУЧШЕНИЮ ЯДЕРНОЙ ЗАЩИЩЕННОСТИ

Резюме

Использование атомной энергии всегда должно сопровождаться внедрением высоких стандартов безопасности в сфере ядерной безопасности, ядерной защищенности и гарантий нераспространения. В данной статье особое внимание будет уделено ядерной защищенности. Несмотря на тот факт, что ее обеспечение является исключительно национальной ответственностью, она занимает ведущее место в системе обеспечения глобальной безопасности. Международное сотрудничество в этом направлении является крайне важным, поскольку оно способствует выработке общепринятых норм, рекомендаций, правил и стандартов по повышению уровня ядерной защищенности в глобальном контексте. Консолидация усилий международного сообщества в рамках проведения саммитов по ядерной защищенности повышает эффективность поиска вариантов решения существующих проблем и определения совместных подходов к ее дальнейшему развитию.

Ключевые слова: атомная энергия, ядерная защищенность, саммит, международное сотрудничество.

D. V. Chumak

Department of International Relations
Odessa National I. I. Mechnikov University
k. 32, French Bul., 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

INTERNATIONAL INSTRUMENTS ON STRENGTHENING NUCLEAR SECURITY

Summary

Nuclear power should always be accompanied by implementation of the highest standards in nuclear safety, nuclear security and safeguards. In this paper, special attention will be paid to nuclear security. Despite the fact that nuclear security is exclusively national responsibility, it occupies a leading position in the system of global security. Therefore, international cooperation in this area is very important as it will contribute to the development of generally accepted standards, guidelines and regulations to improve its level in the global context. Consolidation efforts of the international community as part of the summit on nuclear security improve the process intended to identify the best solutions to existing problems and to develop common approaches to its further development.

Key words: nuclear power, nuclear security, summit, international cooperation.

УДК 327.56(5-15)

О. Я. Чебан

аспірант

кафедра міжнародних відносин ОНУ імені І. І. Мечникова
к. 32, Французький бул., 24/26, м. Одеса, 65058, Україна
тел.: (0482)63 32 59, e-mail: cis_asc@paco.net

**ПРИЧИННИ ПІДПИСАННЯ ЖЕНЕВСЬКОЇ ЯДЕРНОЇ УГОДИ З ІРАНОМ
У ЛИСТОПАДІ 2013 Р.: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ**

У статті аналізуються причини, які спонукали Іран підписати у листопаді 2013 р. у Женеві тимчасову угоду про обмеження своєї ядерної програми, яка тривалий час була одним із головних джерел нестабільності у світі. Причини підписання Іраном та шісткою міжнародних посередників Женевської ядерної угоди розглядаються у статті крізь призму теорії міжнародних відносин, окремі напрями якої пояснюють, чому держави набувають або відмовляються від набуття ядерної зброї.

Ключові слова: ядерна програма, ядерна зброя, Іран, теорія міжнародних відносин, Женевська ядерна уода.

Актуальність теми ядерної програми Ірану зумовлюється існуванням загрози появи у цієї держави ядерної зброї, що може завдати шкоди міжнародній стабільності. Однак наприкінці 2013 р. у Женеві сталася знаменна подія, яка може покласти відлік новому етапу в історії розвитку іранської ядерної програми та взаємовідносин Ірану з навколошнім світом: була підписана між Іраном та шісткою міжнародних посередників (Великобританія, Китай, Німеччина, Росія, США та Франція) тимчасова угода, яка обмежила можливості Ірану щодо створення ядерної зброї. Тому причини підписання цієї важливої для міжнародної стабільності угоди заслуговують на детальне вивчення. У даній статті ці причини розглядаються крізь призму теорії міжнародних відносин, окремі напрями якої пояснюють, чому держави набувають або відмовляються від набуття ядерної зброї.

Проблематика іранської ядерної програми знайшла дуже широке відображення у науковій літературі, як західній, так і російській. Меншою мірою іранську ядерну програму досліджують українські вчені, серед яких слід виділити насамперед П. Сіновець [1]. Також окремі аспекти іранської ядерної політики і особливо загальнотеоретичних пояснень мотивації держав до набуття ядерної зброї розглядає у своїй праці такий український вчений, як С. Галака [2]. Ще один український дослідник С. Зaborський [3] розглянути у даній статті проблематику політики порогових держав (однією з яких є Іран) розглядає на прикладі східноазіатських держав.

Серед російських учених, які вивчають різні аспекти іранської ядерної програми, слід виділити таких, як А. Бадалова [4], А. Бакліцький [5], А. Ногмов [6].

У західній науковій літературі проблематика розвитку іранської ядерної програми після підписання Женевської ядерної угоди розглядається у працях Г. Аллісона, Г. Сеймура [7], М. Банна [8], К. Фрайліха [9], Дж. Джозефа [10] та ін.

Згода Ірану на обмеження своєї ядерної програми у листопаді 2013 р., як вбачається, в цілому не суперечить аргументації такого напряму теорії міжнародних відносин як неorealізм, який пояснює причини набуття або відмови від набуття державою ядерної зброї (тобто ядерний вибір країни) фактором наявності (або відсутності) зовнішніх загроз національній безпеці. Якщо до недавніх пір стимулом до розвитку іранської ядерної програми могли слугувати постійні натяки американської адміністрації на вірогідність проведення воєнної операції проти Ірану, то тепер з'явилися всі підстави вважати, що США більше не збираються атакувати IPI. Такі підстави виникли після відмови США атакувати режим Башара Асада у Сирії. Як відомо, після того, як 21 серпня 2013 р. у Сирії відбулося чергове застосування хімічної зброї, президент США Барак Обама звинуватив у цьому інциденті режим Башара Асада і заявив, що сирійська влада перетнула окреслену ним «червону лінію» [11, с. 96]. Тому американський президент заявив про те, що США починають готовуватися до війни проти Сирії. Однак 9 вересня 2013 р. Росія виступила з ініціативою не завдавати удар по Сирії, а приступити до знищення сирійських запасів хімічної зброї, щоб раз і назавжди виключити можливість застосування цієї зброї масового знищенння (ЗМЗ) у сирійській громадянській війні. Башар Асад погодився з цією російською ініціативою. Погодився на неї і Барак Обама.

Такий вчинок Б. Обами міг спровоцирувати позитивне враження на іранське керівництво. Адже відмова США від нападу на союзника Ірану Сирію, нападу, який цікавив Вашингтон як засіб ослаблення іранських позицій на Близькому Сході, продемонстрував, що Сполучені Штати не бажають силового вирішення близькосхідних проблем і що вони готові приймати мирні варіанти їх подолання. Складається враження, що США переконались у тому, що проблему іранської ядерної програми можна вирішити так само мирно, як вирішується проблема сирійської хімічної зброї, що після створення такого позитивного прецеденту можливе невоєнне розв'язання і проблеми іранської ядерної програми. Таким чином, сирійське хімічне роззброєння сприяло зміцненню довіри у відносинах між традиційними суперниками, укріпило їх упевненість у тому, що силовий варіант дуже маловірогідний, а в таких умовах, згідно логіці неorealізму, у держави немає мотивації прагнути набуття ядерної зброї. Тому поступки Ірану у Женеві в принципі відповідають логіці неorealізму.

Також іранські поступки у питаннях ядерної програми відповідають і логіці такого відгалуження школи політичного реалізму, як неокласичного реалізму. Неокласичні реалісти пояснюють відмову держави від намірів створити ядерну зброю браком «державної» (яка залежить від стійкості державних інститутів на внутрішньополітичній арені та їх впливу на суспільство) та відносної (тобто воєнної та економічної потужності у порівнянні з іншими державами) країни. Можна сказати, що сьогодні Іран

зазнає нестачу обох видів цієї сили. Після приходу до влади в Ірані внаслідок президентських виборів у 2013 р. поміркованих лідерів, які змінили радикалів, спроможних сміливо іти шляхом створення ядерної зброї (ЯЗ) попри всі труднощі і ризики, можна констатувати, що Іран сьогодні, виражаючись термінологією неокласичних реалістів, не має достатнього рівня внутрішньої, «державної» сили, яка необхідна державі для прийняття відповідального рішення про набуття ЯЗ.

Також можна констатувати, що ослабла і відносна сила Ірану, тобто знизилось його значення на міжнародній арені, що, на думку неокласичних реалістів, теж сприяє відмові держави від прагнень здобути ЯЗ. Ослабленню Ірану сприяли його тривала ізоляція і економічні санкції, а також його утягнутість у сирійську громадянську війну. Для Ірану режим Башара Асада є по суті єдиним союзником у всьому регіоні Великого Близького Сходу [12, с. 61]. Тому Іран був змушений витратити багато фінансових і воєнно-політичних ресурсів на підтримку цього режиму у його нелегкому протистоянні з опозицією. На тлі економічних санкцій тривала підтримка Башара Асада стала особливо болючою для Ірану і сприяла його ослабленню, і в таких умовах Іран не міг ще витрачати ресурси на подальший розвиток ядерної програми [13, с. 132]. Тому згода Ірану на обмеження ядерної програми в цілому відповідає логіці неокласичного реалізму, оскільки Іран міг відчути, що у нього недостатньо сили для створення ЯЗ.

Ядерну політику Ірану напередодні та після укладення ядерної угоди в Женеві може доволі аргументовано пояснити і теорія неоліберального інституціоналізму. Раніше, за логікою неоліберального інституціоналізму, недоліки міжнародних інституцій, не здатних запобігти іракській хімічній атаці на Іран, могли спонукати Тегеран до розвитку ядерної програми. Потім доволі слабкий тиск з боку міжнародних інституцій не міг істотно завадити розвитку іранської ядерної програми. Ale зрештою в останні роки економічні санкції і консолідований тиск міжнародної спільноти на Іран стали настільки дієвими, що зрештою змусили його піти на поступки в питанні ядерної програми. Санкції справили дуже негативний вплив на іранську економіку [14]. Тому цілком зрозумілим стає прагнення Ірану позбутися цих санкцій в обмін на поступки у ядерних питаннях.

Слід зазначити, що згода Ірану на укладення ядерної угоди може посприяти значному зміцненню позицій неоліберального інституціоналізму у теорії міжнародних відносин. Очевидно, поки що зарано робити далекосяжні висновки, але вже можна говорити, що теорія неоліберального інституціоналізму поки витримує випробування практикою. Іран поки не зміг підірвати режим ядерного нерозповсюдження, який доводить своїм існуванням, що він може змінювати ядерний вибір країни, принаймні на деякий час.

Навіть якщо справдяється пессимістичні прогнози, і Іран відмовиться від досягнутих у Женеві домовленостей і знову піде шляхом створення ядерної зброї, тим не менше, можна буде констатувати, що режим нерозповсюдження може принаймні коригувати наміри країн щодо набуття ЯЗ і створювати їм на цьому шляху перешкоди, які змушують порогові країни принаймні на деякий час заморожувати свої воєнні ядерні програми.

Теорії нормативізму і конструктивізму пояснюють ядерний вибір держав впливом міжнародних норм. Відрізняються вони тим, що нормативісти вважають, що держави під впливом цих норм схильні прагнути набуття ЯЗ, оскільки це сприяє зміщенню їх престижу та авторитету на міжнародній арені. Натомість конструктивісти стверджують, що держави під впливом таких міжнародних норм як ядерне табу, тобто моральне не-прийняття ядерної зброї як такої, яку неможливо застосувати, відмовляються від нагоди набути ЯЗ. В силу специфіки іранського менталітету ці дві теорії важко використовувати для пояснення іранського ядерного вибору. З одного боку, згода Ірану в Женеві на обмеження ядерної програми повністю відповідає духу фетв (релігійних приписів) іранських духовних лідерів (аятол) про те, що ЯЗ є гріховною, і таким чином відмова Ірану від ЯЗ повністю відповідає логіці конструктивізму. З іншого боку, необхідно враховувати непрозорість стратегічної культури Ірану, його схильність приховувати свої справжні наміри і те, що фетва про заборону ЯЗ може бути лише засобом введення в оману ворогів Ірану, що повністю відповідає нормам шиїтської моралі [15]. Тому доводиться з обережністю підходити до конструктивістських пояснень мотивів іранської ядерної політики.

Куди більш актуальною для іранського випадку є аргументація нормативістів. Адже немає підстав вважати, що Іран вмить відмовився від своїх великорішучих амбіцій, задоволенню яких могло б посприяти набуття ядерної зброї. Якщо оцінювати ядерну політику Ірану з точки зору нормативізму, то можна припустити, що поступки у Женеві були лише тактичним ходом Ірану і що він навряд чи відмовиться від спроб набути ядерну зброю.

Якщо користуватися положеннями теорії техноцентризму, то на її основі відмову Ірану від набуття ядерної зброї можна пояснити тим, що за десятки років розвитку ядерної програми Іран попри всі затрати так і не зумів наблизитися до володіння ядерною зброєю і через це відмовився від цієї мети. Техноцентристи вважають, що держави набувають ядерну зброю тоді, коли їх ядерна програма досягає високого рівня розвитку, якого Іран, схоже, поки що не досяг.

Якщо пояснювати згоду Ірану укласти угоду в Женеві на основі концепції психологічного конструктивізму Ж. Хайманса, то можна прийти до висновку, що на зміну ядерної політики Ірану могла вплинути зміна його лідерів, від характеру яких, на думку Ж. Хайманса, залежить ядерна політика країни. Щоправда, Ж. Хайманс вважає, що на ядерну політику країни може впливати тільки один лідер, і в Ірані таким лідером є аятола Алі Хаменеї. Однак цей лідер діє не зовсім так, як один із 4 типів лідерів, наведених Ж. Хайманом. Як вбачається, аятолу Хаменеї навряд чи можна вважати схильним до набуття ЯЗ конфронтаційним націоналістом чи націоналістом, подібним до спортсмена, якщо користуватися термінологією Ж. Хайманса. У різні часи політика А. Хаменеї була неоднаковою, він скоріше пристосувався до мілітивих зовнішньо- та внутрішньополітичних обставин, ніж твердо слідував своїм усталеним емоціям та переконанням, як, на думку Ж. Хайманса, зазвичай роблять лідери [16, р. 9].

А. Хаменеї у різні часи підтримував то реформаторів, то консерваторів, то знову реформаторів. Причому підтримувані ним у різні часи президенти, як вбачається, на відміну від аятоли Хаменеї, відповідали тому чи іншому архетипу лідерів, запропонованим Ж. Хаймансом. Наприклад, М. Ахмадінеджад з його ворожим ставленням до країн Західу та Ізраїлю і постійними нагадуваннями про те, що Іран є гордою великою ядерною державою, цілком відповідає архетипу конфронтаційних націоналістів, які, на думку Ж. Хайманса, найбільш схильні до набуття ЯЗ [16, р. 17]. І справді, під час правління М. Ахмадінеджада Іран демонстрував явне наближення до володіння ядерною зброєю. Попередники М. Ахмадінеджада президенти Х. Рафсанджані та М. Хатамі і його наступник президент Х. Рухані більше схожі на націоналістів, подібних до спортсмена. Вони, як і М. Ахмадінеджад, готові акцентувати увагу на величині Ірану і готові розвивати ядерну програму, щоб підтвердити цю величину, але, на відміну від М. Ахмадінеджада, вони не готові до конфронтації з міжнародною спільнотою і тому, скоріше всього, не прагнуть набуття ядерної зброї. Тож якщо з певними обмовками прийняти аргументацію Ж. Хайманса, можна стверджувати, що Іран відмовився від намірів набути ЯЗ, оскільки при владі зараз знаходиться націоналіст, подібний до спортсмена, який не зацікавлений у ядерному статусі.

Також цікаве пояснення зміни ядерної політики Ірану можна надати, використовуючи аргументацію Е. Солінген. У повній відповідності до логіки Е. Солінген перед зміною іранської ядерної політики відбулася зміна правлячих коаліцій. Поки при владі був президент М. Ахмадінеджад, який представляв інтереси впливової воєнізованої структури КСІР (Корпус стражів ісламської революції), в Ірані домінували прихильники ізоляції країни, які, як уже зазначалося в попередньому підрозділі, отримують від неї економічні дивіденди [17, р. 183]. Тому ці кола зацікавлені у продовженні ядерної програми і виступають проти поступок міжнародної спільноти у питанні ядерної програми.

Однак після приходу до влади Хасана Рухані представникам ізоляціоністської правлячої коаліції довелося поступитися прибічникам інтеграції Ірану у світову спільноту, які мають економічний інтерес у такій інтеграції і які зазнають збитків від продовження ізоляції. Ця нова правляча коаліція, інтереси якої презентує Х. Рухані і яку змушений визнати аятола Хаменеї, не зацікавлена у набутті ЯЗ. Тому стала можливою ядерна угода Ірану з шісткою, і ця подія відповідає логіці Е. Солінген.

Подальші можливі зміни довкола іранської ядерної програми, скоріше за все, також будуть відповідати її концепції. Боротьба між правлячими коаліціями в Ірані триває, і досягнуті в Женеві домовленості уже розкритикували голова КСІРу та деякі консервативні депутати [18]. КСІР продовжує підтримувати жорстку безкомпромісну лінію у питаннях щодо ядерної програми, і тому у нього викликали обурення поступки нинішнього іранського керівництва. Експерти не виключають, що КСІР може завадити укладенню угоди про остаточне врегулювання іранської ядерної проблеми [19]. Втім, поки що верховний лідер Ірану аятола А. Хаменеї не на боці

ізоляціоністів, і це дає надію на те, що при владі залишиться правляча коаліція, яка зацікавлена в мирному врегулюванні іранської ядерної проблеми і зближенні Ірану з міжнародною спільнотою.

Таким чином, з точки зору більшості теорій міжнародних відносин відмова Ірану від намірів набути ядерну зброю виглядає цілком логічно. Зменшилася загроза нападу на Іран, і це сприяло більшій поступливості Ірану в питаннях ядерної програми, що відповідає логіці неореалізму. Під впливом подій у Сирії та економічних санкцій відбулося деяке ослаблення Ірану, і тому за логікою неокласичного реалізму Іран мав би також відмовитися від намагань набути ЯЗ, що Іран і зробив. Тиск міжнародного режиму нерозповсюдження на Іран теж відіграв роль у поступливості Ірану і довів доцільність існування теорії неоліберального інституціоналізму. Зміна лідерів в Ірані зробила можливою зміну його ядерної політики, що відповідає постулатам концепції Ж. Хайманса та Е. Солінген.

Тим не менше, слід враховувати і положення нормативізму, за висновками якого Іран навряд чи так просто відмовиться від ЯЗ або принаймні віртуального ядерного статусу як одного із потенційних доказів своєї великорідженості. До того ж, ситуація на Близькому Сході змінюється так швидко, що це може привести і до чергової зміни ядерної політики Ірану, яка знову ж таки може бути обґрунтована більшістю теорій. Поки що не існує загрози нападу з боку США, і тому за логікою неореалізму Ірану немає сенсу намагатися набути ядерну зброю. Але з іншого боку, від потенційної можливості атакувати Іран все ще не відмовився Ізраїль, агресивна риторика якого може зрештою спонукати Іран знову замислитися над можливістю набуття ЯЗ (хоча поки що загрозу ізраїльського нападу не сприймають в Ірані серйозно). Про ефективність режиму нерозповсюдження як перешкоди на шляху набуття ЯЗ говорить поки зарано — ще надто мало часу минуло від укладення ядерної угоди, до якої призвів тиск міжнародної спільноти. Крім того, не слід виключати, що в Ірані знову посиляться позиції лідерів і груп, які зацікавлені у набутті ЯЗ, і тоді чергова зміна іранської ядерної політики знову ж відповідатиме концепціям Ж. Хайманса і Е. Солінген.

У будь-якому разі, як вбачається, сам факт підписання Женевських домовленостей слід все-таки вважати історичною подією, а не черговим трюком, до якого вдався Іран заради пом'якшення санкцій і введення в оману міжнародної спільноти. Іран впродовж попередніх років спріймався як використати переговори лише для того, щоб виграти час для розвитку своєї ядерної програми, але у листопаді 2013 р. він вперше за 10 років погодився на досягнення конкретної угоди про обмеження своєї ядерної програми. Зважаючи на те, що в попередні роки про таку угоду не могло бути й мови, факт її підписання у листопаді 2013 р. має історичне значення. І це підтверджується і тим, що Іран не просто підписав, але і почав виконувати підписану угоду [20]. Одним із найбільш тривожних здебутків іранської ядерної програми стало накопичення урану, збагаченого до 20 %. Такий уран уже досить легко збагатити до 90 % і більше — рівня збагачення, який необхідний для створення ЯЗ. Іран впродовж останніх років накопичив близько 200 кг урану, збагаченого до 20 %. Після під-

писання Женевської угоди Іран у відповідності з її положеннями почав зменшувати кількість свого високозбагаченого урану (ВЗУ) (уперше за всю історію розвитку своєї ядерної програми), і на квітень 2014 р. у Ірані залишилося лише близько 100 кг [21], і ця кількість і далі скорочувалася. Таким чином, ядерна угода в Женеві призвела до істотного зменшення можливостей Ірану щодо виробництва ядерної зброї, і в цьому, як вбачається, полягає її історичне значення. Навіть якщо Іран відмовиться від подальших поступок у ядерному питанні, йому доведеться враховувати, що його воєнна ядерна програма відкотилася назад.

Отож, на основі теоретичного аналізу можна зробити висновок, що є фактори, які можуть спонукати Іран до набуття ЯЗ, і є фактори, які перешкоджатимуть цьому. Поки що домінують останні фактори, але судячи з усього, це домінування нестійке, і все ще існує загроза того, що Іран знову почне прагнути ядерної зброї або віртуального ядерного статусу.

Слід зазначити, що одним із факторів, який може вплинути на чергову зміну іранського ядерного вибору у майбутньому, може стати ситуація довкола України. Відторгнення від України частини територій ядерною державою попри те, що Україні були надані гарантії безпеки в обмін на відмову від ядерного статусу, можуть привести Іран та інші порогові країни до висновку про те, що у сучасному світі єдиним надійним засобом збереження своєї безпеки є набуття ядерної зброї [22]. Тобто відмова Росії дотримуватись положень Будапештського меморандуму 1994 р. про гарантії безпеки Україні ставить під сумнів авторитет міжнародно-договірних зобов'язань і теорії неоліберального інституціоналізму, яка на визнанні цього авторитету побудована. Натомість, знову зростає актуальність аргументів неореалістів про те, що тільки ЯЗ може захистити державу. Зміна оцінок теорій може мати і практичні наслідки і негативно вплинути на ядерний вибір в тому числі Ірану.

Звичайно ж, не можна прямо пов'язувати наслідки кризи довкола України та перспективи розвитку іранської ядерної програми. До того ж, поки що не простежується ніякого взаємозв'язку між ними. Незважаючи на гострі розбіжності з приводу українського питання, які виникли між західними державами та Росією, представники цих держав на переговорах шістки посередників та Ірану у Відні поки що проводять єдину лінію, а сам Іран демонструє готовність до компромісів і виконує уже взяті на себе зобов'язання. Ядерна програма Ірану розпочалася задовго до української кризи, і тому ця криза може мати лише опосередкований вплив на іранський ядерний вибір. З іншого боку, слід враховувати, що під впливом зовнішніх умов іранський ядерний вибір постійно може коригуватися. Вплив економічних санкцій зрештою змусив Іран у 2013 р. піти на компроміс у ядерному питанні. Але з іншого боку, приклад України, так само як і більш ранні приклади розгромленої за допомогою Заходу у 2011 р. без'ядерної Лівії або без'ядерного Іраку у 2003 р. може зміцнити у іранських лідерів впевненість у тому, що тільки з ядерною зброяєю їх країна може почувати себе у безпеці, як, наприклад, Північна Корея, яка попри свою антизахідну політику почуває себе захищеною від зовнішніх загроз.

Як вбачається, вплив української кризи на ядерний вибір Ірану є вірогідним, але не є неминучим. Позитивна динаміка у переговорах з Іраном щодо його ядерної програми поки не зазнала негативного впливу від подій довкола України. До того ж, як зазначає відомий російський експерт Федір Лук'янов, в Ірані розуміють, що хоч ядерна зброя і може зміцнити авторитет Ірану на міжнародній арені і зменшити вірогідність нападу на нього, тим не менше, вона тільки заважатиме досягненню однієї з головних цілей іранської зовнішньої політики — перетворенню на лідера на Близькому Сході. Адже озброєний ядерною зброєю Іран викликатиме занепокоєння у його сусідів, і всі країни Близького Сходу укладатимуть антиіранські альянси, які обмежуватимуть вплив Ірану. При цьому реально застосувати ядерну зброю для збільшення свого впливу Іран не зможе в силу ядерного табу, тож він залишиться в ізоляції в регіоні [23], можливо, ще більшій, ніж Ізраїль, який попри свій великий воєнний і економічний потенціал через недружні відносини з країнами Близького Сходу не може навіть думати про регіональне лідерство. Те ж саме може чекати і Іран у випадку набуття ЯЗ, а це зовсім не відповідає іранським інтересам. Тому, на думку Ф. Лук'янова, іранські лідери вирішили піти на компроміс у ядерному питанні, і при цьому відмовляючись від нагоди набути непотрібну їм ядерну зброю, вони на переговорах з шісткою намагаються за цю відмову як найбільше для себе виторгувати.

Список використаної літератури

1. Синовец П. А. Иранская ядерная программа: международный аспект проблемы [Электронный ресурс] / П. А. Синовец. — Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/framestat.html>. — Название с экрана.
2. Галака С. П. Ядерне нерозповсюдження у світовій політиці: Дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.04/ С. П. Галака; Національний ін-т стратегічних досліджень; Національний ін-т проблем міжнародної безпеки. — К., 2006. — 460 с.
3. Зaborский В. Ядерная политика «пороговых» государств в международном режиме нераспространения ядерного оружия (на примере отдельных государств азиатско-тихоокеанского региона): Автореф. дис.канд.ист.наук: 07.00.05/ В. Зaborский; Киевск. гос.ун-т. — Киев, 1991. — 22 с.
4. Бадалова А. Решение ядерной проблемы станет большим шагом вперед для Ирана и США [Электронный ресурс] / А. Бадалова, Н. Умид. — Режим доступа: <http://www.trend.az/regions/iran/2197435.html>. — Название с экрана.
5. Баклицкий А. А. Тегеран-13 [Электронный ресурс] / А. А. Баклицкий. — Режим доступа: <http://pircenter.org/blog/view/id/149>. — Название с экрана.
6. Ногмов А. М. Иранская ядерная программа в контексте режима ядерного нераспространения: Дисс. ... канд. полит. наук: 23.00.04/ А. М. Ногмов; Дипломатическая академия министерства иностранных дел Российской Федерации. — Москва, 2012. — 155 с.
7. Allison G. New obstacles to negotiations arise — best analyses [Electronic resource] / Graham Allison, Gary Samore. — Mode of access: <http://iranmatters.belfercenter.org/blog/new-obstacles-negotiations-arise-best-analyses>. — Title from the screen.
8. Bunn M. The Iran deal — a summary and interpretation [Electronic resource]/ M. Bunn. — Mode of access: <http://iranmatters.belfercenter.org/blog/iran-deal-%E2%80%93-brief-look-specifics>. — Title from the screen.
9. Freilich C. An interim nuclear deal: the view from Israel [Electronic resource]/ Chuck Freilich. — Mode of access: <http://iranmatters.belfercenter.org/blog/interim-nuclear-deal-view-israel>. — Title from the screen.

10. Joseph J. Iran's «possible military dimensions» disclosures: What to expect [Electronic resource]/ Jofi Joseph. — Mode of access: <http://iranmatters.belfercenter.org/blog/irans-possible-military-dimensions-disclosures-what-expect>. — Title from the screen (April 23, 2014).
11. Чеков А. Мировой опыт химического разоружения: уроки для Сирии/ А. Чеков// Индекс Безопасности. — 2014. — № 1 (108). — С. 95–100.
12. Орлов В. А. Лабиринт, которого нет. Зачем и кому нужна война с Ираном/ В. А. Орлов// Россия в глобальной политике. — 2012. — № 1. — С. 58–70.
13. Федоров Ю. Е. Глазами либерала: Мольер без смеха/ Ю. Е. Федоров//Индекс Безопасности. — 2013. — № 4 (107). — С. 127–140.
14. Кожанов Н. А. Социально-экономическая ситуация в Иране: август 2012 г. [Электронный ресурс]/ Н. А. Кожанов. — Режим доступа: <http://www.iimes.ru/?p=15662#more-15662>. — Название с экрана.
15. Інтерв'ю автора з професором університету МГІМО С. Дружиловським. (Москва, 5 червня 2012). — ПІР-Центр.
16. Hymans J. The Psychology of Nuclear Proliferation. Identity, Emotions, and Foreign Policy / J. Hymans. — Cambridge: Cambridge University Press, 2006. — 273 p.
17. Solingen E. Nuclear Logics: Alternative Paths in East Asia and the Middle East/ E. Solingen. — Princeton, N. Y.: Princeton University Press, 2007. — 432 p.
18. Tabatabai A. The interim deal: views from Iran [Electronic resource] / Ariane Tabatabai. — Mode of access: <http://iranmatters.belfercenter.org/blog/interim-deal-views-iran>. — Title from the screen.
19. Allison G. More sanctions against Iran: yea or nay? [Electronic resource] / Graham Allison, Gary Samore. — Mode of access: <http://iranmatters.belfercenter.org/blog/sifting-through-sanctions-debate> — Title from the screen.
20. Internationale Experten: Iran hält sich an Atomabkommen [Electronic resource]. — Mode of access: <http://www.spiegel.de/politik/ausland/prinz-turki-al-faisal-aus-saudi-arabien-zum-atomdeal-mit-iran-a-936617.html>. — Title from the screen (April 17, 2014).
21. Belfer Iran Brief—Cuts to Iran's uranium stockpile on schedule and other news [Electronic resource]. — Mode of access: <http://iranmatters.belfercenter.org/blog/belfer-iran-brief-iran-cuts-uranium-stockpile-schedule-and-other-news> — Title from the screen (April 22, 2014).
22. Nuklearprogramm: Krim-Krise gefährdet Atomgespräche mit Iran [Electronic resource] // Mode of access: <http://www.spiegel.de/politik/ausland/prinz-turki-al-faisal-aus-saudi-arabien-zum-atomdeal-mit-iran-a-936617.html>. — Title from the screen (March 18, 2014).
23. Лукьяннов Ф. Ирано-американская игра — главная интрига-2014 [Электронный ресурс]/ Ф. Лукьяннов. — Режим доступа: <http://ria.ru/analytics/20140108/988167002.html>. — Название с экрана (8.01.2014).

Стаття надійшла до редакції 15.09.2014

А. Я. Чебан

кафедра международных отношений ОНУ имени И. И. Мечникова
к. 32, Французский бул., 24/26, г. Одесса, 65058, Украина

**ПРИЧИНЫ ПОДПИСАНИЯ ЖЕНЕВСКОГО ЯДЕРНОГО
СОГЛАШЕНИЯ С ИРАНОМ В НОЯБРЕ 2013:
ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ**

Резюме

В статье анализируются причины, которые побудили Иран подписать в ноябре 2013 г. в Женеве временное соглашение об ограничении своей ядерной программы, которая долгое время была одним из главных источников нестабильности в мире. Причины подписания Ираном и шестеркой международных посредников Женевского ядерного соглашения рассматриваются в статье через призму теории международных отношений, отдельные направления которой объясняют, почему государства приобретают либо отказываются от приобретения ядерного оружия.

Ключевые слова: ядерная программа, ядерное оружие, Иран, теория международных отношений, Женевское ядерное соглашение.

O. Y. Cheban

Department of International Relations
Odessa National I. I. Mechnikov University
k. 32, French Bul., 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

**REASONS OF SIGNING GENEVA NUCLEAR DEAL WITH IRAN:
THEORETICAL ASPECT**

Summary

The article examines the reasons of why Iran signed interim Geneva nuclear deal in November 2013. This deal limited the development of Iranian nuclear program which had been one of the main sources of international concerns for a long time. The reasons of signing the Geneva nuclear deal by Iran and six international mediators are examined in the article in the context of international relations theory. Some divisions of this theory explain why states obtain or give up nuclear weapons.

Key words: nuclear program, nuclear weapons, Iran, international relations theory, Geneva nuclear deal.

УДК 623.4:327:94(540+549)

В. В. Лозова

студентка 5 курса отделения международных отношений
Института социальных наук
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова
к. 32, Французский бул., 24/26, г. Одесса, 65058, Украина
тел.: +38 (0482) 63-32-59, e-mail: lozovaleria@gmail.com

**ЯДЕРНЫЕ ПРОГРАММЫ ИНДИИ И ПАКИСТАНА:
«ЭФФЕКТ ДОМИНО» ИЛИ ТРАНСФОРМАЦИЯ РЕЖИМА
НЕРАСПРОСТРАНЕНИЯ?**

В статье анализируется необходимость в поиске выхода из сложившейся в режиме нераспространения кризисной ситуации с существованием факто обладателей ядерного оружия вне «ядерной пятерки», закрепленной ДНЯО. А также подчеркивается целесообразность изучения мотивов, подталкивающих страны к обретению и сохранению ядерного статуса для разработки новых идей в сфере нераспространения. По итогам исследования можно сказать, что между Индией и Пакистаном была создана первая региональная система ядерного сдерживания. А Индия, в свою очередь, является, на наш взгляд, наиболее интересным примером в качестве потенциального пионера новой архитектуры ядерного нераспространения.

Ключевые слова: режим нераспространения, индо-пакистанский конфликт, Кашмир, ядерные программы, ДНЯО.

Проблемы в отношениях Индии и Пакистана начались в связи со спорами вокруг присоединения к ним некоторых княжеств в процессе разделения Британской Индии. Первая индо-пакистанская война 1947–1948 годов была вызвана решением Махараджи Кашмира о присоединении к Индии, несмотря на то, что большинство населения исторической провинции составляли мусульмане. Результатом этой войны стало перемирие, по условиям которого примерно 60 % Кашмира перешло к Индии, оставшаяся часть — к Пакистану. В регионе силами ООН была установлена буферная зона и проведена временная демаркационная линия [1, с. 171; 2, с. 68].

Ситуация осложнялась соперничеством глобальных сверхдержав (США и СССР), которые были заинтересованы в союзниках в югоазиатском регионе. Пакистан заключил военное соглашение с США, а Индия развивала торговые и культурные контакты с СССР. Таким образом, кашмирский конфликт превратился в еще один фронт «холодной войны».

Со временем паритет сил в регионе Кашмир несколько изменился. Связано это с вмешательством в конфликт третьей стороны — Китая. К концу 1950-х Пекин стал претендовать на лидерство в рядах молодых освободившихся стран. Но на ту же роль претендовала и Индия. Она обладала в международном сообществе более обширными связями и, в отличие от КНР, была представлена в ООН. Ее признавали как западные, так и со-

циалистические страны. Пекин видел в Индии конкурента. Это негативно сказалось на атмосфере китайско-индийских отношений.

С лета 1959 г. начались китайско-индийские вооруженные столкновения. Конфликт получил продолжение в 1962 г. В ходе кампании Китай оккупировал плато Аксай-чин и захватил практически всю территорию, на которую претендовал [2, с. 75–77]. Поскольку плато относилось к числу тех районов исторического «большого Кашмира», на которые претендовал Пакистан, китайские власти предприняли хитрый дипломатический маневр для его закрепления за КНР. 2 марта 1963 г. Китай и Пакистан подписали соглашение о линии прохождения китайско-пакистанской границы таким образом, как если бы Китай признавал Аксай-чин частью территории не Индии, а Пакистана, а Пакистан соглашался на переход этого пла-то под суверенитет КНР. Это объективно определяло ориентацию КНР на оказание поддержки Пакистану в его противостоянии с Индией [3, с. 155].

Следующее открытое столкновение в Кашмире произошло в августе – сентябре 1965 года. Война продолжалась в течение месяца и закончилась после принятия соответствующей резолюции ООН и при посредничестве СССР, фактически «вничью». Впрочем, этот факт не помешал ни Пакистану, ни Индии объявить об успехах своей армии [2, с. 90].

Третий конфликт, произошедший в 1971 году, формально не был связан с Кашмиром, но без сомнения сам факт противоречий и наличия спорных территорий между странами сыграл здесь немаловажную роль. Война 1971 года стала самым крупным индо-пакистанским конфликтом. Связана она была с борьбой за независимость Восточной провинции Пакистана. Буквально за две недели войска Западного Пакистана оказались блокированы и были вынуждены подписать капитуляцию. 26 марта 1971 г. гражданская война закончилась победой восточнонебенгальцев и провозглашением суверенной республики Бангладеш, а Пакистан на некоторое время отказался от открытых вооруженных конфликтов с Индией [2, с. 92]. Большую роль в этом сыграли действия индийской армии. Создание нового независимого государства было поддержано ООН и мировым сообществом.

После подписания соглашения с Индией в г. Симла в 1972 году, помимо отношений с Китаем, Пакистан пытался компенсировать свои территориальные и людские потери сближением с богатыми и влиятельными арабскими странами, а после введения советских войск в Афганистан — укреплением военно-политического сотрудничества с Западом, особенно с Соединенными Штатами. Вашингтон видел в Пакистане свою главную опору в противодействии советским попыткам усилить свое влияние на Среднем Востоке и в Западноазийском регионе [4, с. 147].

Таким образом, Кашмир оказался разделенным между тремя государствами, два из которых (Индия и Пакистан) владеют большей его частью и конституционно закрепили свои права на территорию, управляемую своим соседом. А итоги войны 1971 года показали слабость Пакистана, что стало серьезным ударом, поскольку он полностью лишился своей восточной половины. Как со стороны Индии, так и со стороны Пакистана происходит

стимулирование сепаратистских движений в недоступных им частях Кашмира. Особую активность в этом проявляет Пакистан.

История становления ядерных программ Индии и Пакистана свидетельствует о том, что обе оружейные программы в этих государствах начинались с мирных проектов при содействии многих влиятельных стран мира (США, СССР, Канады, Франции и т. д.).

Еще в 50-х годах Индия первой выступила за прекращение испытаний ядерного оружия, но призывы первого индийского премьер-министра Джавахарлала Неру не были услышаны [5, с. 150; 6, с. 12]. А попытки получить международные гарантии безопасности не увенчались успехом [7, с. 164].

Как следствие, было принято решение о создании в Индии ЯО в 1972 году премьер-министром Индией Ганди, благодаря чему в условиях кризиса авторитет ИНК существенно увеличился [7, с. 165; 8, с. 165]. Оно было спровоцировано неудачным исходом войны с Китаем в 1962 году и первым китайским ядерным испытанием в 1964 году [7, с. 164; 10; 11, с. 141–142]. К тому же, как свидетельствует научный доклад о ядерной энергетической программе Индии [12], уже к 1964 году у нее был потенциал для создания ядерного оружия. Кроме того, амбиции Индийского руководства, которое, по аналогии с Китаем, претендовало на место постоянного члена Совета безопасности ООН и на роль лидера движения неприсоединения, способствовали демонстрации силы путем обретения ядерного оружия [17, с. 166; 7, с. 164].

Первое ядерное испытание Индии было произведено в штате Раджастхан (в непосредственной близости от границ с Пакистаном) на полигоне Покхран в пустыне Тар. 18 мая 1974 года было подорвано ЯВУ, получившее название «Улыбающийся Будда». Взрыв был назван мирным — то есть совершенным в научных или промышленных целях. Однако эксперты склоняются к тому, что он был проведен исключительно в интересах военной ядерной программы [9, с. 178]. Была осуществлена демонстрация ядерных возможностей Индии, что, безусловно, можно рассматривать в качестве политического хода. Случившееся встретило крайне отрицательную реакцию в мире, в течение 1978 года США, Канада и Франция прекратили сотрудничество с Индией в области мирного атома.

Как считает американский исследователь Леонард Спектор, Индия не ставила в 60–70-е годы себе за цель создание мощного ядерного арсенала, который уравновешивал бы китайский, сделав упор на «минимальное сдерживание». Лишь в 80-х годах эта позиция начинает меняться под влиянием не только возрастающего потенциала КНР, но и интенсивного наращивания ядерных возможностей Пакистана [7, с. 166]. Но основным решающим фактором все же стало давление со стороны США и Конференции по разоружению в Женеве, где проходили переговоры по ДВЗЯИ, поставившие Индию перед вопросом «сейчас или никогда» [8, с. 166]. В итоге в 1998 году были осуществлены испытания ядерного оружия там же, где и в 1974 году — на Покхране.

Ядерная программа Пакистана была начата в рамках реализации американо-пакистанского соглашения о сотрудничестве в отрасли ядерной

энергии, подписанного в 1954 году после провозглашения администрацией Дуайта Эйзенхауэра политики «Атом ради мира» [7, с. 168; 14, с. 29].

Известие об индийских испытаниях в 1974 году само по себе произвело эффект разорвавшейся бомбы. Реакция Пакистана, который уже не мог чувствовать себя в безопасности, была еще более негативной, чем у мировой общественности. Как следствие, в ответ на индийскую возникает пакистанская военная ядерная программа. Хотя неизбежность создания индийской бомбы для лидеров Пакистана была понятна несколько раньше, чем произошло испытание «Улыбающегося Будды».

В 1972 году Премьер-министр Пакистана Зульфикар Али Бхутто ставит перед своими учеными задачу по разработке «исламской бомбы». Тезис об «исламской бомбе», которая рассматривалась как нечто принадлежащее всей умме, активно использовался Пакистаном в пропагандистских целях, а также как способ получения «исламских» финансовых средств на государственном и частном уровнях [15, с. 17]. Такое решение было принято во многом под влиянием сокрушительного поражения пакистанской армии в войне 1971 года [16, с. 101]. Кроме того, ее началу способствовало существенное преобладание Индии в конвенциональных вооружениях [16, с. 100].

Пакистан зачастую использовал нелегальные каналы для приобретения материалов и технологий. Однако в 1980-х эффективному давлению Соединенных Штатов на Пакистан мешала их заинтересованность в тесном сотрудничестве с Исламабадом по афганскому вопросу. Но после вывода советских войск из Афганистана в феврале 1989 года и улучшения отношений между Западом и Востоком значение такого сотрудничества было обесценено [7, с. 170].

В 1986 году президент Пакистана Зия-уль-Хак предоставил Дели информацию к размышлению, выдвинув предложения о разоружении под угрозой создания ЯО. Но камнем преткновения стало нежелание динамично развивающейся Индии присоединяться к ДНЯО на дискриминационных, по ее мнению, условиях — в качестве безъядерной державы, признавая монополию пятерки. Удалось подписать только соглашение о взаимном отказе от нападения на ядерные объекты в 1988 году [7, с. 171].

На индийские испытания 1998 года Пакистан отреагировал собственными ядерными испытаниями незамедлительно, доказав тем самым, что к тому моменту имел несколько ядерных устройств в собранном виде.

Май 1998 года стал моментом значительной важности не только для Южной Азии, но и для всего мира в целом. Вопрос юридического статуса Индии и Пакистана как стран, обладающих ЯО, тесно увязывается с проблематикой сотрудничества с ними в сфере мирного использования атомной энергии. Логика, которой руководствовалась Группа ядерных поставщиков, вводя санкции на поставки чувствительных материалов и технологий Индии и Пакистану после проведения ними ядерных испытаний, раскрывается легко. Чем больше государство потратит ресурсов на развитие гражданской атомной индустрии, тем меньше останется ему для создания ядерного оружия [16, с. 98].

Однако прошедшие годы показали, что санкции могут только замедлить, но не остановить развитие ядерного оружия и средств доставки в Индии. Санкции породили желание Индии стать самодостаточной страной в ядерной сфере, опираясь на собственное сырье, технологии и оборудование индийского производства. Таким образом, в долгосрочной перспективе отчасти это лишило инструментов влияния и даже информации о развитии индийской программы. Как Индия, так и Пакистан стали прилагать усилия по созданию дополнительных собственных мощностей ядерного топливного цикла, включая обогащение урана и переработку отработавшего ядерного топлива.

Южная Азия, с её огромным населением, динамично развивающейся экономикой и крайним дефицитом электроэнергии, представляет собой крупнейший мировой рынок поставок атомных реакторов и другой атомноэнергетической продукции. В этом случае государства, отказываясь от сотрудничества, лишают себя огромной прибыли. Таким образом, США вынуждены были постепенно ослабить режим санкций [7, с. 179].

Американский курс по отношению к Индии в целом поддерживается Францией, Великобританией и Россией — т. е. теми государствами, которые сами рассчитывают получить немалую экономическую выгоду от возможного расширения сотрудничества с Индией в ядерной области. Надо заметить, что в течение 2005 года Франция, Великобритания и Канада приняли совместные с Индией заявления о снятии ограничений на поставки Дели продукции двойного назначения.

Относительно Индии США специальной поправкой Генри Хайда в 2006 году отменили санкции и подписали соглашение с этой страной в области мирного использования ядерной энергии и инициировали в 2008 году снятие в рамках Группы ядерных поставщиков ограничений на передачи в Индию ядерных материалов и технологий. Индийцы взамен обещали принять ряд мер, которые способствовали бы «подтягиванию» Дели к режиму нераспространения — заняться разграничением военного и гражданского секторов своей ядерной инфраструктуры и постановкой мирных ядерных объектов под гарантии МАГАТЭ, развивать систему экспортного контроля, максимально приближая её к требованиям, существующим в государствах — членах ГЯП, продолжать соблюдать мораторий на ядерные испытания. Свои обязательства Индия усердно выполняет. Соглашение, фактически, впервые подчеркнуло разницу между «дисциплинированными» (Индия, Израиль) и «недисциплинированными» (Ливия, Ирак, Иран) участниками процесса [16, с. 99].

В качестве одного из главных доводов в пользу «подтягивания» Индии к режиму нераспространения используется то, что территория Индии никогда не была источником утечек чувствительных ядерных материалов. В случае же с Пакистаном такая аргументация не срабатывает, ведь для имиджа Пакистана крайне негативным стало выявление т. н. «сети распространения А. К. Хана». В 2002–2003 годах выяснилось, что в течение многих лет Пакистан был источником крупномасштабных контрабандных поставок различных ядерных товаров и технологий — причём, не только двойного, но и прямого военного назначения [16, с. 101].

Однако Пакистан является важным союзником США в регионе. Официальный Исламабад оказывал существенную материально-техническую поддержку и предоставлял разведывательную информацию Соединенным Штатам в Афганистане и в борьбе с терроризмом [17, с. 127].

Уровень обеспечения безопасности и контроля над ядерным арсеналом и ядерными объектами Пакистана считается высоким. США обращают особое внимание на вопросы обеспечения безопасности, надёжности пакистанской системы контроля над ядерным оружием и объектами, формирования стратегических концепций и политики Исламабада в области ядерного оружия, соблюдения норм нераспространения и др. Этот контроль сопровождается соответствующей материальной и финансовой поддержкой. Кроме того, отмечается, что Пакистан более не замечен в деятельности «чёрного рынка» ядерных материалов и технологий [16, с. 100].

Пакистанцы во время визита Дж. Буша в Исламабад пробросили идею о расширении сотрудничества в атомной энергетике, в т. ч. поставке американских реакторов, но, судя по всему, реакция Вашингтона была негативной. Однако пакистанцы не теряют надежды добиться поддержки Китая. Основания для этого у них есть — китайцы неоднократно намекали на возможность распространения «индийского прецедента» и на Пакистан [18].

В этом случае главный вопрос, задаваемый Исламабадом, — почему за американо-индийским соглашением 2006 г. не последовало аналогичного в адрес Пакистана. Здесь возможны несколько вариантов ответа:

1. США преувеличивают степень безопасности пакистанских ядерных объектов и арсенала;

2. Уровень обеспечения физической безопасности пакистанских ядерных объектов действительно высок, как и сохранность вооружений, но высока и вероятность террористической угрозы;

3. Индия выгодна США как противовес увеличивающейся мощи КНР и именно поэтому с ней подписали соглашение;

4. США готовы принять «дисциплинированных» членов в новую архитектуру режима нераспространения.

В целом изменение Руководящих принципов ГЯП грозит нарушить существующие правила торговли ядерными материалами и пошатнуть основы всего международного режима экспортного контроля. Получается, что страны, не подписавшие ДНЯО, но успешно реализовавшие военные ядерные программы, не только не останутся «изгоями» законопослушного мирового сообщества, которое придерживается данных требований, но и приобретут весомый выигрыш. Нельзя исключать резко негативной реакции государств, в своё время добровольно отказавшихся от военных ядерных программ и присоединившихся к ДНЯО (ЮАР, Бразилия, Аргентина), что может привести к пересмотру ими своей политики в этой области.

Исторический опыт показывает неэффективность принятых ранее мировым сообществом мер по ограничению развития ядерных программ Дели и Исламабада. Это побуждает искать выход из сложившейся ситуации. На наш взгляд, возможны два варианта:

1. Пакистанский арсенал изначально развивался как ответ на индийский. Пакистан не единожды выступал с предложениями о совместном присоединении к ДНЯО. Таким образом, если разоружить Индию — то разоружится и Пакистан. Однако она согласится на это только в случае, если мир в целом придет к «ядерному нулю», поскольку не признает монополию официальной ядерной пятерки. Этот вариант крайне маловероятен и вследствие существования крайне трудноразрешимых конфликтов в мире (как, например, арабо-израильский), и в силу того, что целесообразность этой идеи оспаривается.

2. Индия и Пакистан в стратегическом контексте «зациклены» друг на друге, а Индия еще и на Китае, так как оба государства отнесены к категории «потенциальная сверхдержава», что порождает борьбу за рынки и влияние. Сейчас разоружить Индию практически нереально, т. к. ее арсенал направлен против динамично развивающихся китайского и пакистанского арсеналов. Китай является единственным из «ядерной пятерки», кто все еще наращивает собственный потенциал [19, с. 12]. После проведения ядерных испытаний в мае 1998 года официальной ядерной политикой Индии было провозглашено «минимальное сдерживание», которое основывается на убежденности, что сдерживание противника не требует большого количества и сложности вооружений [7, с. 163]. Посему изначально считалось, что Индия не обеспокоена по поводу гораздо более мощного ядерного арсенала Китая. Однако постепенное, хоть и медленное наращивание вооружений свидетельствует об обратном. Так, по информации СИПРИ за 2013 год, индийский и пакистанский ядерные потенциалы выросли и вычисляются приблизительным количеством в 90–110 боеголовок и 100–120 боеголовок соответственно [19, с. 12]. Хотя опасения по поводу увеличения индийского арсенала до 300–400 единиц после подписания индийско-американской сделки пока не подтвердились, возможно, Индия делает это постепенно намеренно, с целью не навлечь на себя гневную реакцию мирового сообщества в случае резкого роста количества боезарядов. А увеличиваться оно будет, поскольку и Китай, и Пакистан наращивают вооружения. В целом ни Дели, ни Исламабад в данный момент не создают существенных проблем для режима нераспространения, кроме угрозы «принципа домино» — прецедента с де-факто обладанием ЯО. Кроме того, за прошедшие годы система показала себя достаточно стабильной. Однако официальное признание Индии и Пакистана ядерными державами может подорвать основы режима и поставить вопрос о его существовании. Исходя из этого, на сегодняшний день, возможно, самое правильное решение — именно сотрудничество в области мирного атома с «дисциплинированными» государствами без их включения в систему ДНЯО. В этом случае они и не оправданы, и не наказаны.

Учитывая сложившуюся ситуацию, необходимо разрабатывать новую архитектуру режима нераспространения ЯО так, чтобы любого рода его расширение не стало прецедентом для множества государств. Безусловно, все страны не станут автоматически тратить огромные бюджетные средства на разработки ядерного оружия при отсутствии адекватных угроз, а

у многих просто не существует экономической возможности. Однако ЯО может появиться у богатых, но ненадежных акторов, а также в крайне нестабильных конфликтогенных регионах. Поэтому создание новой системы представляется крайне сложным и детальным процессом.

Тем не менее, в том, что трансформация режима нераспространения произойдет, скорее позже, чем раньше, сомнений мало. И именно Индия, на наш взгляд, наиболее подходит на роль пионера в ней, учитывая высокий порог применения Индией ЯО, хороший уровень безопасности индийских объектов и тенденции к сотрудничеству с МАГАТЭ.

Список использованной литературы

1. Wirshing R. G. The Kashmir Conflict//Current History. — 1996. — № 600. — Р. 171–176.
2. Smith C. India's Ad Hoc Arsenal: Direction or Drift in Defence Policy. — Oxford: Oxford University Press, 1994. — 267 р.
3. Ігнатієв П. М. Пакистан: від деколонізації Британської Індії до сьогодення — Чернівці: Книги ХХІ, 2014. — 348 с.
4. Ganguly S. Pakistan, the Other Rogue Nation//Current History. — 2004. — № 672. — Р. 147–150.
5. Ganguly S. Uncertain India//Current History. — 1996. — № 600. — Р. 145–150.
6. Ядерное противостояние в Южной Азии/Ред. Арбатов А. Г., Чуфрин Г. А. — Москва: Московский центр Карнеги, 2005. — 33 с.
7. Галака С. П. Проблема нерозповсюдження ядерної зброї у міжнародних відносинах. — К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. — 278 с.
8. Замараева Н. А. Пакистан требует ядерные технологии от США / Институт Ближнего востока [Эл. ресурс]. — Режим доступа: <http://www.iimes.ru/?p=7620>
9. Perkovich G. India's Nuclear Bomb: The Impact on Global Proliferation. — London: University of California Press, 2001. — 641 р.
10. Забалуев Ю. Ф. Ядерные программы Индии и Пакистана / Институт стратегической стабильности [Эл. ресурс]. — Режим доступа: http://www.iss-atom.ru/article_nuc_prog_india_pac.pdf
11. Синовець П. А. Двуликий Янус или Теория ядерного сдерживания в XXI веке. — Одесса: Феникс, 2008. — 220 с.
12. Indian Nuclear Energy Program — Scientific Intelligence Report [Эл. ресурс]. — Режим доступа: <http://www.pircenter.org/articles/568-indijskaya-yadernaya-energeticheskaya-programma>
13. Rashid A. Pakistan: Trouble Ahead, Trouble Behind//Current History. — 1996. — № 600. — Р. 158–164.
14. Khan F. H. Eating Grass: The Making of Pakistani Bomb. — Stanford: Stanford University Press, 2012. — 520 р.
15. Перспективы присоединения Индии и Пакистана к ограничению ядерных вооружений/ Ред. Арбатов А. Г., Дворкин В. З., Ознобищев С. К.. — М.: ИМЭМО РАН, 2012. — 65 с.
16. Сіновець П. А. Ядерна домовленість між США та Індією та перспективи стабільності в Південній Азії//Стратегічна панорама. — 2009. — № 2. — С. 96–102.
17. Коломоєць А. С. Роль та вплив США у врегулюванні пакистано-індійського конфлікту// Тенденції розвитку сучасної системи міжнародних відносин: Збірник матеріалів Третьої Інтернет-конференції. — Маріуполь, 2013. — С. 126–128.
18. Шилин А. А. Ядерные программы Индии и Пакистана — Центр по изучению проблем контроля над вооружениями, энергетики и экологии [Эл. ресурс]. — Режим доступа: <http://www.armscontrol.ru/course/lectures06a/aas060323.pdf>
19. SIPRI Yearbook Summary 2013 [Эл. ресурс]. — Режим доступа: <http://www.sipri.org/year-book/2013>

Статья поступила в редакцию 15.09.2014

В. В. Лозова

студентка 5 курсу відділення міжнародних відносин

Інституту соціальних наук

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

к. 32, Французький бул., 24/26, м. Одеса, 65058, Україна

тел. +38 (0482) 63-32-59, e-mail: lozovaleriia@gmail.com

ЯДЕРНІ ПРОГРАМИ ІНДІЇ ТА ПАКИСТАНУ: «ЕФЕКТ ДОМІНО» ЧИ ТРАНСФОРМАЦІЯ РЕЖИМУ НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ?

Резюме

У статті аналізується необхідність у пошуку виходу з кризової ситуації, що склалася з існуванням де-факто володарів ядерної зброї поза «ядерною п'ятіркою», закріпленою ДНЯЗ в режимі нерозповсюдження. Крім того, підкреслюється доцільність вивчення мотивів, що підштовхують країни до набуття і збереження ядерного статусу з метою розробки нових ідей у сфері нерозповсюдження. За підсумками дослідження можна сказати, що між Індією і Пакистаном була створена перша регіональна система ядерного стримування. А Індія, в свою чергу, є, на наш погляд, найбільш цікавим прикладом у якості потенційного пionера нової архітектури ядерного нерозповсюдження.

Ключові слова: режим нерозповсюдження, іndo-пакистанський конфлікт, Кашмір, ядерні програми, ДНЯЗ.

V. V. Lozova

5th year student of International Relations Department

Institute of Social Sciences, Odessa I. I. Mechnikov National University

r. 32, Frantsuzsky Blvd., 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

tel.: +38 (0482) 63-32-59, e-mail: lozovaleriia@gmail.com

NUCLEAR PROGRAMS OF INDIA AND PAKISTAN: «THE DOMINO EFFECT» OR THE TRANSFORMATION OF NUCLEAR NONPROLIFERATION REGIME?

Summary

The article examines the need to find a way out of the current non-proliferation regime crisis situation with the existence of a de facto nuclear weapon powers outside the «nuclear five» declared by the NPT. The research also emphasized the desirability of examining the motives which drive the country to the acquisition and preservation of the nuclear status for the development of new ideas in the field of non-proliferation. Analysing the results we can say that the first regional system of nuclear deterrence was established between India and Pakistan. And India, in turn, is, in our opinion, the most interesting example as a potential pioneer of a new architecture of the nuclear non-proliferation.

Key words: non-proliferation regime, the Indo-Pakistani conflict, Kashmir, nuclear programs, the NPT.

УДК 327(519.3:519.5)

О. В. Серая

аспирант кафедры международных отношений ОНУ имени И. И. Мечникова
к. 32, Французский бул., 24/26, г. Одесса, 65058, Украина
тел.: (380482) 633259, e-mail: olgaseraya28@gmail.com

КОНЦЕПЦИИ ВОССОЕДИНЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ КОРЕЯ И КОРЕЙСКОЙ НАРОДНО-ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ: РЕАЛЬНОСТЬ ИЛИ УТОПИЯ?

Статья посвящена анализу основных вариантов объединения Республики Корея и Корейской Народно-Демократической Республики, рассматривают возможные последствия, а также предлагаются пути преодоления данных препятствий на основе тех реформ, которые были проведены в ходе и после воссоединения ФРГ и ГДР.

Ключевые слова: РК, КНДР, сценарии объединения, демократия корейского типа, «сырьевое проклятье».

Вопрос объединения РК и КНДР на сегодняшний день является актуальным и интересным для исследователей, которые занимаются изучением вопросов региональной и глобальной безопасности, а также международных отношений в целом.

Целью представленной статьи является рассмотрение основных вариантов объединения государств Корейского полуострова сквозь призму опыта объединения ГДР и ФРГ в рамках единого государства.

Научная база, послужившая основой для данного исследования достаточно разнообразна и включает в себя работы известных исследователей по данной проблематике, таких, как профессор Хон, Филлип Хонги др. Они посвящены вопросам социального и экономического характера, которые выступают в качестве краеугольного камня в процессе возможного объединения двух государств [5; 6]. Роль внешнего фактора в данном процессе также велика, поэтому работы Сейга Харрисона, Бэ Джун-Хо, Мун Чен-ина, Танга Шипинга занимают важное место в процессе рассмотрения данного вопроса [2; 4; 11; 16].

На сегодняшний день существует несколько сценариев возможного воссоединения Корейского полуострова.

Первый вариант рассматривает объединение двух государств в одно в результате войны как последней стадии конфликта. Корейская война середины XX века представляет собой попытку объединить разделенные народы Южной и Северной Кореи в рамках данного «проекта».

Следующий вариант унификации можно рассматривать в контексте раз渲ала одной из систем и поглощения ее другой системой. Многие эксперты, являющиеся сторонниками данного варианта объединения, говорят о вероятном поглощении Южной Кореей Северной в связи с вышеуказанными, да и многими другими сложностями, реалиями, с которыми сталкивается

это государство. Однако в контексте данного варианта очень сложно будет избежать столкновений, людских потерь и экономического регресса не только для непосредственных участников данного конфликта, но и для их союзников и других акторов в рамках данного региона. В частности, можно отметить даже фактор «мифологизации», существующий в обществах этих двух государств.

Ну, и самый мирный, по мнению экспертов, вариант объединения государств Корейского полуострова может быть достигнут в результате эволюции и постепенной интеграции двух столь разных на сегодняшний день систем в единое целое [17, с. 21–22].

После закрепления воссоединения де-юре и де-факто управление вновь созданным государством может осуществляться одним из двух способов. Во-первых, в результате объединения корейское государство может функционировать в виде конфедерации. В соответствии с принципом «единое государство, единая нация, единая система, два правительства», где будут в равной степени представлены как южные, так и северные области, фактически исключая неравенство и противоречия по линии Север–Юг [3, р. 42].

Второй вариант предполагает создание объединенного национального правительства, где Южная Корея, несомненно, будет занимать доминирующее большинство в связи с ее большим населением и более устойчивыми государственными возможностями [8]. При данном раскладе, эффективно «поглотив» северокорейское общество в рамках данной модели, южнокорейские политические элиты должны будут добиваться отказа северокорейского общества от собственной модели и внедрения там демократических ценностей и идеалов.

Ознакомившись с историей процесса воссоединения ФРГ и ГДР в рамках единой державы, который включает в себя парадигму постепенного поглощения одной системы другой и создание объединенного правительства, можно предположить, что Южная Корея в случае объединения склоняется именно к данному опыту, который был достаточно успешно применен на практике. При этом правящие элиты и исследователи, занимающиеся изучением данного вопроса, стремятся предотвратить или, по крайней мере, смягчить те проблемы, которые возникли в процессе и результате реализации сценария объединения Германии.

В общем, слабая и неустойчивая, по мнению многих экспертов, демократия корейского типа создает потенциальную основу для монополизации экономики. Тем более, в условиях неизбежной дестабилизации на общенациональному уровне в случае объединения с Северной Кореей, отсутствия сильной, независимой от бюрократических элит власти, — все это может способствовать безудержному в дальнейшем злоупотреблению властью и национальными ресурсами. Фактически Южная Корея, по меньшей мере, не смогла бы контролировать тотальную приватизацию и монополизацию в экономической сфере.

Например, для предотвращения распространения этого явления в Восточной Германии была создана специальная трастовая корпорация —

агентство, которое должно было контролировать обоюдное соблюдение принципа честной конкуренции на фоне интеграции Восточной Германии в экономическое пространство капиталистической ФРГ [8]. Однако даже подобные устремления не могли уберечь восточногерманские компании от поглощения мощными конгломератами западногерманских фирм, которые стремились предотвратить в дальнейшем возможную конкуренцию этих компаний.

Несмотря на огромные проекты по стимулированию восточногерманских предприятий и экономики в целом (программы «Германское единство» и «Подъем Востока»), это не смогло в полной мере искоренить данную проблему [13, р. 74].

Сложно представить, чего можно ожидать от возможного объединения в единое государство РК и КНДР. Учитывая, насколько тесно в Южной Корее переплетается политика и экономика, правительство просто закрывает глаза на собственные корпоративные монополии, которые распространились уже после создания РК [10]. В теории подобная ситуация требует от правительства регулярного вмешательства в деятельность частного сектора, а также проведения политики меркантилизма.

В случае с Южной Кореей правительство было не в состоянии сохранить собственную независимость от растущего влияния корпоративного класса. «Бизнесмены расширяли не только свое экономическое, но и политическое влияние, создавая такую ситуацию, когда развитие государства и денежная политика шли рука об руку» [7].

Ценой, которую пришлось заплатить за обескураживающее развитие страны и рост уровня ее конкурентоспособности в мировом масштабе, было превращение в «основные экономические столпы» так называемых в Корее «Chaebols» (в пер. с кор. «Chae» — «богатство», «Pol» — «клан»), их monopolизация многочисленных секторов экономики и промышленности [4]. Богатство и прирост доходов одних кругов населения и, наоборот, падение уровня доходов других — вот та картина, которую можно наблюдать как следствие этого процесса в Республике Корея.

Очевидно, что объединение двух Корей в единое государство будет только стимулировать данное явление со знаком «минус». Южнокорейские правительственные круги не смогут предотвратить манипулирование собственных элит северокорейской экономикой и промышленностью. Все это будет усугублять классовое расслоение и приведет к дальнейшим социально-экономическим конфликтам.

Согласно докладу представителей одного из крупнейших в мире коммерческих банков «Goldman Sachs»: «Объединенная Корея? Пересмотр северокорейских рисков», Северокорейские земли богаты минеральными ресурсами в эквиваленте 700 миллиардов вон. Также КНДР богата редкоземельными ресурсами, что может использоваться в качестве «ценного актива в процессе создания объединения экономического и даже социально-политического» [1].

Однако существует угроза того, что объединенная Корея станет жертвой так называемого «сырьевого проклятия». Данный термин был введен еще в 1993 году географом-экономистом Ланкастерского университета Ричар-

дом М. Аути в результате изучения процесса взаимозависимости динамики ВВП и изменения цен на нефть. Формула «теории сырьевого проклятия» сводится к простой, но парадоксальной закономерности: ресурсное богатство стран приводит к отставанию в экономическом развитии [19]. Причинами этого Ричард М. Аути называл:

- Снижение уровня конкурентоспособности других секторов экономики, вызванное увеличением реального обменного курса, связанным с притоком в страну доходов от ресурсов;
- Проблемы в государственном регулировании, развитие коррупции в связи с притоком «легких денег» в экономику страны;
- Высокая изменчивость доходов от продажи сырья на мировом рынке.

Согласно исследованиям, страны, богатые на ресурсы, часто тормозят собственное развитие, в отличие от стран с меньшими запасами природных ресурсов, по целому ряду причин, самой распространенной из которых является нецелевое использование и неправильное перераспределение огромных доходов, богатства правительственные кругами.

Вся вышеописанная неустойчивость будет также усиливаться культурной неподготовленностью населения обеих сторон. На момент объединения ФРГ и ГДР немецкая модель воссоединения имела значительный плюс в виде существующего взаимодействия уже на протяжении значительного времени между населением Западной и Восточной Германии. Восточная Германия, в отличие от КНДР, по крайней мере, была не так закрыта для иностранцев, проводилось множество межкультурных обменов и т. д. В 1972 г. было ратифицировано двустороннее соглашение, согласно которому правительства обеих держав договорились содействовать «ценностной интеграции» при помощи межличностных контактов, обмена информацией, упрощением межгосударственных поездок и т. д., с целью укрепления хороших отношений не только на государственном, но и на общенациональном уровне [8].

Оглядываясь назад, допустимо утверждение, что объединение ФРГ и ГДР было желанно. И, безусловно, давление со стороны общественных масс сыграло свою положительную роль во всем этом процессе. Как утверждает южнокорейский политолог Хван Ин Кван, объединение Германиишло «снизу вверх» [16, р. 5].

Южная Корея, очевидно, не так сильно стремится к воссоединению со своими «соотечественниками». Помимо тех, кто материально заинтересован в объединении с Севером, процент населения, выступающих «за» воссоединение на сегодняшний день очень мал. Кроме проблемы того, что южане видят невыгодным с экономической точки зрения данный процесс, огромную роль играет еще и фактор психологической стены, который стал тенденцией после разделения на Корейском полуострове и провел разительную черту между северными и южными корейскими «братьями» [11]. В отличие от «сердечных отношений» между ФРГ и ГДР, между РК и КНДР не существует практически никаких связей. Относительная изолированность и замкнутость Севера блокирует культурные обмены, препятствуя формированию взаимного доверия и понимания.

Фактически отсутствие национального консенсуса в РК относительно вопроса воссоединения знаменует собой проигрыш в борьбе за мирное объединение еще перед началом «боя». В данных условиях Южная Корея никак не может возглавить процесс объединения двух народов в долгосрочной перспективе, не столкнувшись с социальным сопротивлением и общенациональными потрясениями. Нужно преодолеть все эти препятствия еще до начала процесса воссоединения, придется прививать желание, стремление народа к формированию единого населения, нации, страны.

Даже в немецком варианте объединения всплыла проблема, связанная со снижением преданности идеям воссоединения. Из-за того, что насущные проблемы, с которым столкнулась Западная Германия в процессе объединения, закрыли собой конечную цель самого воссоединения, население ФРГ стало менее терпимым в отношении восточнонемецких различий, наблюдался даже своего рода некий антагонизм в отношениях ФРГ и ГДР.

С принятием все новых и новых экономических и политических законов, которые должны были помочь Восточной Германии «акклиматизироваться» в жизни капиталистического Запада, наблюдался рост разочарования обычного населения запада, по меньшей мере, в дорожившем данном процесса.

Например, представители партии «Христианско-социальный союз в Баварии» выразили в 1998 г. «недовольство в связи с необходимостью поддерживать Восток, тогда как многие в бывшей ГДР, вместо благодарности, изъявили желание голосовать за Социал-демократическую партию Германии» [8].

Следствием этого явилось их естественное желание вернуться к коммунизму. По оценкам, около 57 % восточных немцев хотели создать «улучшенную форму коммунизма». Опрос, проведенный в мае 1993 года, показал, что только 22 % западных немцев и 11 % восточных немцев ощущали «национальное единство», а 71 % западных и 85 % восточных немцев чувствовали «расхождение в интересах» [13].

Из исследований положения социального обеспечения беженцев из Северной Кореи в РК можно увидеть, что социальная напряженность на фоне всех различий уже на данном этапе преобразовалась в клубок предубеждений и предрассудков с одной и другой стороны [9].

Северные корейцы, живущие на Юге, считаются фактически «людьми второго сорта», как следствие глубоких социальных страхов и мифов, сформированных СМИ, культивируемыми на фоне непонимания и постоянной дезинформации. Южане считают, что объединение приведет к опустошению и истощению собственной экономики. Игнорируя тот факт, что монополии изнутри разрушают РК, проще создавать миф о том, что причиной всему является КНДР со своим населением, не видя выгоды хотя бы в потенциальной прибыли с сырьевого богатства Севера.

Такие же предубеждения бытуют и среди населения Северной Кореи в отношении южан. В связи с психологическим навязыванием тоталитарным режимом большинство северокорейского населения придерживается так называемой идеологии «Чучхе». Она подчеркивает верховенство го-

сударственной власти КНДР и утверждает, что именно на общественных массах лежит ответственность за благополучие страны. Признавая физическую неполноценность собственного государства, эта идеология, тем не менее, подчеркивает моральное превосходство тоталитарного режима. «Народ Кореи слишком чист кровью и, следовательно, слишком добродетелен, чтобы выживать в этом злом мире без великого вождя-родителя» [12].

К сожалению, если сравнивать немецкий и корейский варианты объединения, существуют многочисленные непредвиденные последствия следования немецкой модели объединения и в целом процесса воссоединения. Многие из этих угроз вытекают хотя бы из того факта, что ситуация на Корейском полуострове отличается в значительной степени от того сценария, с которым столкнулись в рамках процесса объединения ГДР и ФРГ. С одной стороны, Южная Корея по-прежнему имеет относительно молодую и слабую демократию. Многие корейские политологи критикуют нынешнее правительство, говоря, что режим, существующий в Корее, только де-юре демократичен, хотя по факту имеет значительные погрешности и изъяны. Южная Корея, по их мнению, стоит еще в самом начале пути желаемого уровня политического либерализма [14].

Ко всему прочему, в корейской политической среде наблюдаются так называемые персонализация и субъективизация политики, которые по идеи должна исключать демократия, частая смена игроков на внутриполитической арене и, в общем, элитарная невосприимчивость существующего режима. Также сегодняшней негативной реалией современного южнокорейского государства является крайняя поляризация политических партий, которые только и стремятся к тому, чтобы опорочить имена друг друга и помешать правительству в стимулировании национального единства и достижения прогресса по многим социальным вопросам [18].

Для более или менее мирной интеграции двух держав в единое государство необходима, прежде всего, реорганизация национальных структур как Севера, так и, что важно, Юга. Южная Корея должна быть готова к последствиям проблемы разрушения «несостоятельного режима» КНДР [6]. Очень важно, чтобы правительственные круги в РК как можно больше дистанцировались от собственных элит. Это может смягчить в случае объединения те социально-политические конфликты, которые могут проявиться в случае воссоединения, а также сделает проблему социального расслоения Севера и Юга не такой, может быть, острой.

Гражданское общество однозначно играет очень важную роль в процессе создания независимой либерально-демократической власти. И вот такая власть будет в силах справиться с реформированием северокорейской экономики, промышленности, с проведением социальных, политических реформ и другими проблемами, которые всплынут на поверхность в случае воссоединения. Но для этого нужно доказать, что либерально-демократическая система превосходит тоталитарный режим, который уже в течение многих лет функционирует на Севере.

Фактически ни одна из политических структур в рамках этих государств не готова взять на себя обязательства по воссоединению и приве-

дению уровня экономического и социально-политического к единому знаменателю. Таким образом, в нынешних условиях воссоединение вряд ли является эффективным разрешением данного вопроса для основных заинтересованных лиц. Такой процесс, скорее всего, может пошатнуть ту относительную стабильность системы безопасности, которая образовалась как в рамках СВА, так и в рамках всего АТР, нанося вред уже не только Южной Корее, но и США, а также их региональным союзникам.

Список использованной литературы

1. A united Korea? Reassessing North Korea Risks [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.nkeconwatch.com/nkuploads/global_econom_ics_paper_no_188_final.pdf
1. Bae J.-H. Korean Unification: and the Positions and Roles of the Four Neighboring Powers [Электронный ресурс] / Bae J.-H. — Режим доступа: <http://www.kinu.or.kr/upload/neoboard/DATA05/ku2011.pdf>
2. Cho Min. The establishment of peace on the Korean peninsula and the outlook for unification. — Seoul: Korea Institute for National Unification, 2006. — 53 p.
3. Harrison S. S. Korean Endgame: a Strategy for Reunification and U. S. Disengagement [Электронный ресурс] / Harrison S. S. — Режим доступа: http://books.google.com.ua/books?id=sWrn_S3WrIUC&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
4. Hong P. Reunification of Korea: a social development approach to resolving the Korean conflict [Электронный ресурс] / Hong P. — Режим доступа: <http://atlasilliad.amherst.edu/illiad/illiad.dll?Action=10&Form=75&Value=236239>
5. Hwang E.-G. International politics and a search for unified Korea [Электронный ресурс] / Hwang E.-G. — Режим доступа: http://www.icsead.or.jp/user03/836_174_20110622133935.pdf
6. Kang D. C. Crony capitalism: corruption and development in South Korea and the Philippines — Cambridge: Cambridge University Press, 2002. — 203 p.
7. Kelly R. The German-Korean Unification Parallel [Электронный ресурс] / Kelly R. — Режим доступа: http://kida.re.kr/data/kjda/02_Robert % 20Kelly.pdf.
8. Lee J. S. E. Post-Unification Korean national identity // Working paper series. — April, 2009. — 17 p.
9. List-Jensen A. S. Economic development and authoritarianism. A case study on the Korean development state [Электронный ресурс] / List-Jensen A. S. — Режим доступа: http://vbn.aau.dk/files/13994106/diiper_wp_5.pdf
10. Moon C. Korean Peninsula security: A South Korean view of US foreign policy and defense strategies // US strategies for regional security: Korean peninsula and Northeast Asia — report of the 42nd strategy peace conference, October, 2001. — P. 33–43.
11. MyersB. R. The cleanest race: how North Koreans see themselves and why it matters [Электронный ресурс] / MyersB. R. — Режим доступа: nahraj.to/iVr/download
12. Niven B., Thomaneck J. K. A. Dividing and uniting Germany. The making of the contemporary world. — Routledge, 2002. — 120 p.
13. Shin D. C., Park C. The mass public and democratic politics in South Korea: Exploring the subjective world of democratization in flux [Электронный ресурс] / Shin D. C., Park C. — Режим доступа: <http://www.asianbarometer.org/newenglish/publications/workingpapers/no.15.pdf>
14. Shin D. C., Chu Y. The quality of democracy in South Korea and Taiwan: Subjective assessment from the perspectives of ordinary citizens [Электронный ресурс] / Shin D. C., Chu Y. — Режим доступа: <http://www.asianbarometer.org/newenglish/publications/workingpapers/no.25.pdf>
15. Tang S. A neutral reunified Korea: A Chinese view // The journal of East Asian Affairs (Seoul). — Fall/Winter 1999. — Vol. XIII, № 2. — P. 464–483.
16. Wolf C., Akramov, K. North Korean paradoxes: circumstances, costs, and consequences of Korean unification. — CA: RAND Corp., 2005. — 71 p.

17. Кузнецова О. Корейский вопрос: возможно ли решение? [Электронный ресурс] /Кузнецова О. — Режим доступа: <http://www.diletant.ru/articles/19616908/>
18. Лопатников С. Миры и легенды политизированной экономики: «ресурсное проклятье» [Электронный ресурс] / Лопатников С. — Режим доступа: <http://sl-lopatnikov.livejournal.com/27519.html>
19. Петров Л. Причины Корейского конфликта и перспективы объединения [Электронный ресурс] / Петров Л. — Режим доступа: <http://www.artsandmedia.org.au/uploads.pdf>
20. Стюк У. Корейская война [Электронный ресурс] / Стюк У. — Режим доступа: http://militera.lib.ru/h/stueck_w/index.html

Статья поступила в редакцию 06.10.2014

O. B. Sira

кафедра міжнародних відносин ОНУ імені І. І. Мечникова
к. 32, Французький бул., 24/26, м. Одеса, 65058, Україна

**КОНЦЕПЦІЇ ОБ'ЄДНАННЯ РЕСПУБЛІКИ КОРЕЯ І КОРЕЙСЬКОЇ
НАРОДНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ: РЕАЛЬНІСТЬ ЧИ
УТОПІЯ?**

Резюме

Стаття присвячена аналізу основних варіантів об'єднання Республіки Корея і Корейської Народно-Демократичної Республіки, розглядаються можливі наслідки, з якими зіткнеться новостворена держава, а також пропонуються шляхи подолання даних перешкод на основі тих реформ, які були проведені в ході та після об'єднання FRN і НДР.

Ключові слова: Республіка Корея, Корейська Народно-Демократична Республіка, сценарії об'єднання, демократія корейського типу, «сировинне прокляття».

O. Sira

Department of International Relations, Odessa National University
k. 32, French Bul., 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

**UNIFICATION CONCEPTS OF THE REPUBLIC OF KOREA
AND THE DEMOCRATIC PEOPLE'S REPUBLIC OF KOREA:
REALITY OR UTOPIA?**

Summary

The article is devoted to the analyzes of main unification variants of the Republic of Korea and the Democratic People's Republic of Korea, considered on the consequences to be faced by the newly formed government and proposes ways to overcome these obstacles on the basis of reforms that were implemented during and after the unification of FRG and GDR.

Key words: the Republic of Korea, the Democratic People's Republic of Korea, unification scenarios, the German experience, the Korean type democracy, «the curse of raw materials».

УДК 327.5:329.7:94(612)»20»

А. В. Браїло

аспірантка

кафедра міжнародних відносин ОНУ імені І. І. Мечникова

к. 32, Французький бул., 24/26, м. Одеса, 65058, Україна

тел.: (0482)63 32 59; e-mail: a.brayilo@gmail.com

**РОЛЬ ГЛОБАЛЬНИХ ТА РЕГІОНАЛЬНИХ ГРАВІДУ В ВИЗНАЧЕННІ
ПЕРЕМОЖЦЯ У ЛІВІЙСЬКОМУ КОНФЛІКТІ**

У статті розглядається участь глобальних та регіональних акторів у конфлікті в Лівії та їх роль у визначенні переможця, а також зроблено прогноз щодо подальшого розвитку ситуації в країні.

Ключові слова: Лівія, конфлікт, арабська весна, Північна Африка, міжнародні відносини.

Муаммар Каддафі одноосібно правив Лівією з 1969 року. Протягом 42 років він був ініціатором багатьох перетворень у країні, головним економічним досягненням стала нафтова промисловість країни. На початку свого правління він жорстко, із застосуванням армії, придушив і поставив під владу Тріполі племена пустелі. Коли Каддафі став старий, племена та їхні клани у владі відчули слабину і стали вимагати долю від доходів від нафтової труби, що йде їхньою територією.

2 березня 1977 року Лівія була проголошена джамахірією (один з варіантів українського перекладу — «народовладдя»). Політичні партії були офіційно заборонені, а все населення, згідно з новим устроєм, об'єднувалося у народні конгреси. Сам Каддафі та 5 його найближчих соратників в 1979 офіційно пішли у відставку і відтоді стали називатися «лідерами революції», не обіймаючи жодної формальної державної посади [1].

Протягом останнього двадцятиріччя Лівія впливала на ситуацію в африканських країнах як в економічному, так і в політичному аспектах, до-мігши при цьому значних успіхів. Говорячи про економічну присутність Лівії в Африці, слід згадати, насамперед, інвестиції Тріполі в економіку тридцяти африканських країн, що налічували за найскромнішими підрахунками близько 5 мільярдів доларів. Тут враховано лише інвестиційні програми, що проходили через лівійську державну нафтovу компанію Tamoil, Лівійську арабську африканську інвестиційну компанію (LAAICO) і Лівійський арабський зарубіжний банк (LAFB). Тим часом значні лівійські вкладення моглийти і через західні банки і компанії [2].

Лівійський лідер Муаммар Каддафі був безпосередньо залучений і в політичне життя на континенті. Лівія оплачувала 15 % бюджету Африканського Союзу, фактично покриваючи частку витрат багатьох бідних африканських держав. М. Каддафі активно брав участь у посередницьких акціях з миротворення внутрішньоафриканських конфліктів і громадянських воєн. Це наочно проявилося в Судані, де лівійці підтримували

однаково хороші відносини як з урядом Омара аль-Башира, так і з повстанцями Дарфура. Уряд Каддафі здійснював також посередницькі місії щодо примирення уряду і бунтівників в ЦАР [3]. Велику роботу лівійці проводили з непокірними туарегами в Малі та Нігері.

Ця активність не могла не викликати невдоволення у великих французьких і англійських компаній, які продовжували активну роботу на африканському континенті, незважаючи на скорочення там політичної присутності їхніх країн. У 2005–2010 роках конкурентна боротьба за Африку посилилася. До того ж інтерес до африканського континенту виявляли Китай та ТНК.

Ще більшу стурбованість в Європі і в США викликали фінансові плани лівійського лідера. Спираючись на значні доходи від видобутку нафти (50 мільярдів доларів на рік), Лівія стала утримувати серйозні фінансові капітали. Близько 200 мільярдів доларів були розміщені на лівійських рахунках у західних банках. Канадський професор Петер Дейл Скотт вважає, що причиною рішучого настрою Франції, Великобританії та США на повалення Каддафі могли послужити плани лідера лівійської революції з переходу в розрахунках за нафту із західними партнерами з долара і євро на нову грошову одиницю — золотий динар. Ці плани були цілком реальні, враховуючи, що до їх реалізації Muаммару Каддафі вдалося б залучити африканські країни. У такому випадку фінансовий ринок нової валюти поширився б на цілий континент [4].

Протести в Лівії спровокував інцидент у місті Бенг'азі, що трапився 16 лютого 2011 р. Натовп, розлючений арештом одного з правозахисників (ним виявився згодом звільнений Фатхі Турбіль), зібрався біля будівлі місцевої адміністрації, вимагаючи його звільнення. Згодом люди рушили в центр міста, де й трапився конфлікт.

Відправною точкою ескалації лівійського конфлікту, який перейшов з внутрішньополітичного протистояння на міжнародний рівень, формально прийнято вважати 21 лютого. В умовах безперервної політичної нестабільності, коли протестувальники відкинули пропозицію уряду про здачу зброї, Muamarom Каддафі було прийнято рішення про силове придушення протестів. В силу того, що засобом було обрано нанесення повітряного удару, а опозиція фізично була розосереджена серед мирного населення, обстріл спричинив масові жертви серед цивільного населення. Цю версію пізніше офіційно підтверджив генсек ООН, який у якості основної причини міжнародного втручання саме в лівійський конфлікт заявив, що організація засуджує будь-яке насильство уряду по відношенню до мирного населення [5].

Позасистемні сили тут же звинуватили Каддафі у геноциді лівійського народу. На міжнародній арені дії полковника засудили практично всі країни. Члени Ліги арабських держав (ЛАД) звернулися до ООН з проханням перекрити повітряний простір країни для недопущення використання з боку Каддафі авіації проти повстанців. Деякі спостерігачі назвали запит з боку ЛАД ключовим для «розв’язування рук» НАТО, яке дозволило б продемонструвати підтримку дій Заходу в регіоні та уникнути явних паралелей з вторгненням в Ірак у 2003 р.

Пізніше Рада безпеки ООН за ініціативою Франції та Великобританії прийняла резолюцію 1973, що передбачає створення «безполітньої зони» над територією, контролюваною повстанцями [6]. Офіційною метою було оголошено недопущення насильства щодо мирного населення; для цього передбачалося використовувати «будь-які засоби, крім наземної операції». Крім цього, були заморожені всі закордонні рахунки лівійської національної нафтової корпорації, що мала зв'язок з Каддафі, та Центробанку країни. За резолюцію голосували 10 країн-членів ООН, включаючи США, Францію і Великобританію; Індія, Бразилія і Німеччина утрималися, не скористалися своїм право вето Росія та Китай [7].

19 березня почалася операція коаліційних сил НАТО, що отримала назву «Одіссея. Світанок», у складі: США, Франції, Великобританії, Канади, Італії [8]. Надалі до неї приєдналися: Бельгія, Іспанія, Данія, Норвегія та Катар. Пентагон позначив етапи запланованої операції: на першому передбачається знешкодження лівійської протиповітряної оборони, далі мішнями повинні стати військово-повітряні сили Лівії та резиденція Каддафі в Тріполі, заключний етап передбачає нанесення ударів безпосередньо по лівійській армії. Президент США Барак Обама уточнив, що операція несе обмежений військовий характер з метою захисту мирного населення Лівії.

Повстанці вітали дії союзників. Офіційна влада Лівії звинуватила Захід у «варварських ударах» по військових і цивільних об'єктах, які спричинили «численні жертви», а ООН — в «розв'язанні агресії проти Лівії»: «Ми просили Об'єднані нації послати міжнародну місію для встановлення істини, однак вони прислали ракети», — резюмував голова Загального народного конгресу Лівії Мухаммед Абдель Касем аз-Зауі. Муаммар Каддафі у своєму телеверненні до населення заявив про початок озброєння громадян для «звільнення території від агресора», а Середземномор'я і Північну Африку оголосив «зону військових дій» [9].

Бомбардування силами НАТО лівійських міст викликало найширший міжнародний резонанс. МЗС РФ кваліфікувало операцію як «невибіркове застосування сили» і зажадало її припинення, а дії коаліції розцінило як такі, що істотно виходять за рамки повноважень, наданих мандатом ООН. Свій жаль через початок операції висловило і МЗС Китаю. Було скликано і екстрену нараду членів ЛАД, де про невідповідність дій союзників заявленим цілям також заявив генеральний секретар організації Амр Муса: «Ми просили закриття повітряного простору і захисту мирних жителів, але не ціною загибелі інших мирних жителів». З арабських країн про подальшу підтримку операції «Одіссея. Світанок» заявили тільки Катар і ОАЕ [10].

У цих умовах керівництвом США було прийнято рішення про офіційну передачу повноважень командування військовою кампанією силам НАТО. Раніше проти такого повороту розвитку подій виступала Туреччина, однак позиція країни змінилася, і Анкара оголосила про передачу силам альянсу підводного човна та чотирьох фрегатів. Держсекретар США Хілларі Кліnton заявила про «приєднання до операції всіх наших 28 союзників по НАТО». 31 березня під егідою Північноатлантичного альянсу

почалася операція «Об'єднаний захисник». Але спроба США по створенню видимості формальної зміни керівництва провалилася досить швидко. «Непряма» допомога, про яку представники Пентагону відзвітували офіційно, звелася до поставок країнам-учасникам операції боеприпасів, включаючи керовані «розумні бомби», запчастин і надання технічної підтримки в період з 1 квітня на суму 24,3 млн доларів [11].

Позиція Росії з лівійського питання була непослідовною та неоднозначною. Як відомо, ще на стадії прийняття резолюції РФ могла скористатися правом вето та заблокувати її, але не зробила цього. Як можливі причини прийняття такого рішення експерти називали небажання Росії йти проти світового (західного) співтовариства, а також ініціювання голосування з боку членів ЛАД, до чиєї позиції Росія прислухалася. Об'єктивна складність полягала в тому, що, з одного боку, Росія визнавала і засуджувала злочин Каддафі проти повстанців, а, з іншого, виступала проти втручання у внутрішньогромадянський конфлікт і порушення суверенітету [12]. Інформаційне поле було побудовано аналогічно — в дусі відображення двоїстого підходу: так, прем'єр-міністр РФ Володимир Путін засуджував дії коаліції, порівнюючи їх з «хрестовим походом», а президент Дмитро Медведев вказував на неприпустимість подібних висловлювань, звинувачував владу Тріполі в насильстві проти мирних громадян, підписував укази про введення санкцій проти Лівії та оголосував Каддафі та його оточення персонами «нон-грата» [13]. Деякі ЗМІугледіли в таких оцінках конфлікт тандему, але фахівці констатували всього лише спробу влади задовольнити різнопланові, в тому числі й зовнішньополітичні, запити російського електорату напередодні виборів 2012 р.

Слід зазначити, що повалення режиму Каддафі в Лівії призвело до надзвичайно небезпечних наслідків для всього регіону Північної Африки. По-перше, кампанія НАТО 2011 викликала фактичний розпад лівійської державності. Незважаючи на проведені влітку 2012 року парламентські вибори, контроль над різними регіонами Лівії здійснюють різні збройні формування. По-друге, відсутність единого керівництва та постійні зиткнення між різними озброєними загонами ведуть до хаосу і нестабільності, унеможливлюють нормальний соціально-економічний розвиток Лівії. По-третє, відсутність одної влади в Лівії вже привела до поширення релігійного екстремізму і тероризму по всьому регіону. Ця обставина посилюється безконтрольним розповзанням зброї зі складів лівійської армії Каддафі.

У зв'язку з наявністю в Лівії декількох центрів сили зараз не можна говорити про те, що столиця контролює регіони. Швидше навпаки: всі основні регіони країни тримають у Тріполі свої військові гарнізони, що використовуються для лобіювання власних інтересів на національному рівні. Фактично Лівія нині являє собою конгломерат із декількох квазідержав, що пов'язані необхідністю видобувати та продавати нафту. Столиця поки ще служить джерелом нафтових грошей, проте з початком власного експорту нафти регіонами роль Тріполі послабиться, що може розірвати слабкі зв'язки, які формально утримують цілісність Лівії.

Таким чином, можна відзначити, що війна в Лівії, в черговий раз показала, що абсолютизація військової сили не скасовує необхідність вирішення політичних проблем, а навпаки, відсуває їх за часом і загострює їх у нових протиріччях. Барак Обама, який декларував відхід від доктрини унілатералізму, однак проявив зацікавленість до подій в Лівії та доклав зусиль до проведення через РБ ООН резолюції про «безпольотну зону». Головним же агентом «неоінтервенціоністської» акції на цей раз з'явився Нікола Саркозі (підтриманий Девідом Кемероном), який за допомогою зовнішньополітичного активізму вирішував, зокрема, і внутрішньополітичні завдання. Найважливішим фактором, що зробив операцію можливою, була її легітимація Лігою арабських держав, в першу чергу групою арабських режимів на чолі з Катаром.

У ході конфлікту утворилася група впливових глобальних і регіональних акторів (держави БРІК, до яких потім приєдналася Південна Африка, члени НАТО — Німеччина, Туреччина та ін.), які не підтримали проект безпольотної зони, але й не стали їйому заважати, а коли дії коаліції стали виходити за рамки резолюції 1973, піддали їх критиці. З альтернативним проектом виступила і Організація африканських держав. А Тегеран, незважаючи на неприйняття всякого роду західного інтервенціонізму, фактично виступив проти Каддафі настільки ж рішуче, як і США.

Далі ситуація в Лівії може розвиватися за двома сценаріями: оптимістичним і пессимістичним. У разі оптимістичного сценарію — швидкого прийняття нової конституції Лівії, що закріплює вже реально існуючу федералізацію країни, компетенція центрального уряду буде обмежена виключно охороною кордонів і зовнішньою політикою, але формальна цілісність держави збережеться. Пессимістичним сценарієм є затягування з прийняттям нової конституції з чітким розподілом повноважень між федеральним центром і регіонами, що загрожує Лівії початком процесу швидкого розпаду. Адже за будь-яких обставин багатий нафтою схід уже не захоче ділитися прибутками зі столицею та іншими регіонами й обере шлях самостійного існування без жодної прив'язки до Тріполі, у разі невизначеності та появи ускладнень із вибором форми адміністративно-територіального устрою держави.

Список використаної літератури

1. Зинин Ю. Ливия: от Джамахирии к государству // HBO, 02.02.2013.
2. STRATFOR Special report: Libyan involvement in Africa. N. Y., 2011
3. Куделев В. В. О ливийско-суданских отношениях // http://www.iimes.ru/stat_html
4. Dale Scott, Peter. Who are the Libyan Freedom Fighters and Their Patrons?, The Asia-Pacific Journal Vol 9, Issue 13 No 3, (March 28, 2011)
5. Statement by the Secretary-General on Libya. New York, 17 March 2011 // <http://www.un.org/sg/statements/?nid=5145>
6. Резолюція Ради Безпеки ООН 1973. S/RES/1973 від 17.03.2011
7. Там само
8. Operation Odyssey Dawn (Libya): Background and Issues for Congress. Congressional Research Service. March 30, 2011
9. Gaddafi denounces foreign intervention // <http://www.aljazeera.com/news/africa/2011/03/201132094116102192.html>

10. Libya conflict: reactions around the world. The Guardian, Wednesday 30 March 2011 // <http://www.theguardian.com/world/2011/mar/30/libya-conflict-reactions-world>
11. Peter Dale Scott. La Guerra in Libia, potere degli Stati Uniti e il decline del sistema degli petrodollari. // www.eurasia-rivista.org. 13.05.2011
12. Libya conflict: reactions around the world. The Guardian, Wednesday 30 March 2011 // <http://www.theguardian.com/world/2011/mar/30/libya-conflict-reactions-world>
13. Медведев: Путин не прав, мы сознательно разрешили бомбардировки Ливии // <http://news.nswap.info/?p=60200>

Стаття надійшла до редакції 15.10.2014

А. Браїло

кафедра міжнародних стосунків

Одеського національного університета імені І. І. Мечникова
к. 32, Французький бул., 24/26, г. Одеса, 65058, Україна

РОЛЬ ГЛОБАЛЬНИХ И РЕГИОНАЛЬНЫХ УЧАСТНИКОВ В ОПРЕДЕЛЕНИИ ПОБЕДИТЕЛЯ В ЛИВИЙСКОМ КОНФЛИКТЕ

Резюме

В статье рассматривается участие глобальных и региональных акторов в конфликте в Ливии и их роль в определении победителя, а также сделан прогноз относительно дальнейшего развития ситуации в стране.

Ключевые слова: Ливия, конфликт, арабская весна, Северная Африка, международные отношения.

A. Brayilo

Department of International Relations

Odessa National I. I. Mechnikov University

Office 32 French bul., 24/26, Odessa -58, 65058, Ukraine

THE ROLE OF GLOBAL AND REGIONAL ACTORS ON THE RESULTS OF LIBIAN CONFLICT

Summary

The article is dedicated to the participation of global and regional actors in the Libyan conflict and their role in definition of the winner. Possible future scenarios for the situation in Libya are made.

Key words: Libya, conflict, Arab Spring, North Africa, international relations.

УДК 327(560)«2002/2014»

Е. С. Макарова

аспирантка

кафедра международных отношений ОНУ имени И. И. Мечникова

к. 32, Французский бул., 24/26, г. Одесса, 65058, Украина

тел.: (38)0676012237, e-mail: venera89@mail.ru

ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКАЯ ИДЕОЛОГИЯ ТУРЕЦКОЙ РЕСПУБЛИКИ С ПРИХОДОМ К ВЛАСТИ ПАРТИИ СПРАВЕДЛИВОСТИ И РАЗВИТИЯ (С 2002 г.)

В статье рассматривается эволюция внешнеполитического курса Турецкой Республики с приходом к власти партии справедливости и развития, анализируется становление новых приоритетов Турции во внешней политике, принимается во внимание тот факт, что Турецкая Республика — мусульманское государство, со своим историческим наследием и определенным геополитическим положением.

Ключевые слова: Турецкая Республика, партии справедливости и развития, внешнеполитическая идеология.

Актуальность темы исследования обусловлена тем, что внешняя политика Турецкой Республики заметно изменилась с приходом к власти в 2002 г. партии справедливости и развития.

Данная тема достаточно хорошо освещена в работах как украинских и российских авторов, так и зарубежных. Среди российских исследователей, специализирующихся на Турции, хотелось бы отметить И. А. Свистунову и А. А. Гурьева. Также хотелось бы отметить западных специалистов по Турции, в первую очередь, необходимо назвать Ф. С. Ларрабии, И. О. Лэссера, А. Рабасу. Работы этих авторов всегда актуальны и содержательны.

Документальной основой исследования являются публикации на сайте МИД Турции, а также на сайте партии справедливости и развития.

Каждое государство, осуществляя в соответствии со своими интересами тот или иной внешнеполитический курс, использует конкретный инструментарий. Выбор этого инструментария, алгоритмов и методологии его использования всегда зависит от множества факторов. Среди них следует, бесспорно, назвать собственный военно-политический потенциал государства, его цели в том или ином эпизоде внешней политики, его конкурентов и общее состояние международной или региональной конъюнктуры.

Несомненно, необходимо принимать во внимание и фактор актуальности региона исследования. Во внешнеполитической конъюнктуре современности особое место отводится Турецкой Республике. Турция на Малоазиатском полуострове занимает уникальное географическое и геополитическое положение. Она омывается Черным, Мраморным и Средиземным морями, контролирует проливы Босфор и Дарданеллы, южные подходы к Кавказ-

ским перевалам. Известная Турция благодаря этому была хозяйством положения — она могла решать вопрос о режиме проливов, пропускать те или иные корабли в зависимости от текущего мирного договора.

Турцию в том виде, который мы знаем, оставил миру Мустафа Кемаль Ататюрк. Это государство является правопреемником Османской империи.

Партия справедливости и развития пришла к власти в результате победы на выборах 3 ноября 2002 г. В соответствии с результатами выборов ПСР получила в меджлисе 366 мест из 550 и право на формирование однопартийного правительства. Успех партии справедливости и развития был достигнут в условиях судебного преследования и давления со стороны армии. Избиратели выбрали ПСР как альтернативу действующим партиям, успевшим дискредитировать себя. Действительно, абсолютная победа на всеобщих парламентских выборах молодой, малоизвестной, сформированной чуть более года до выборов партии, удивила и поразила многих, в том числе союзников Турции по НАТО [1].

Западные политологи сразу же определили место ПСР в политическом спектре: исламистская партия правого толка, партия умеренных исламистов [2].

В носящем название «Государство-лидер» внешнеполитическом разделе предвыборной программы партии справедливости и развития речь идет о намерении ПСР добиться того, чтобы в XXI веке Турция оказалась в числе ведущих стран мира. Свое внешнеполитическое видение ПСР строит с опорой на историческое наследие и geopolитическое положение Турции, а также с учетом реалий глобализирующегося мира.

В качестве достижений в период своего правления ПСР утверждает такие явления, как нормализация отношений с соседними странами, активная позиция Турции на международной арене, посредничество и миротворчество, усилия по поддержанию диалога цивилизаций, увеличение числа стран, с которыми отменен или упрощен визовый режим, успешную деятельность на посту непостоянного члена Совета Безопасности ООН, кандидатом в который Турция снова станет на период 2015–2016 гг. [3].

Следует отметить, что с приходом к власти в Турции Партии справедливости и развития турецкий МИД принял новую внешнеполитическую философию. Основатель этой философии — новый советник правительства по делам внешней политики Ахмет Давутоглу. Новая внешняя политика Турции во многом отражает его учение [4]. Сразу же после победы на парламентских выборах ПСР сделала ставку на разновекторную внешнюю политику с учетом евразийской сущности Турции. В ее центре — Евросоюз, при этом с соседними странами она строит дружеские отношения, с США продолжает стратегическое сотрудничество и желает поддерживать со странами СНГ и исламским миром именно экономические связи.

Все это доказывает то, что ПСР ставит приоритеты на возрастание роли Турции в международных отношениях. Исламская идентичность традиционно строилась на оппозиции Западу. Однако с момента своего образования партия справедливости и развития начала делать акцент на западных политических ценностях — демократии, уважении прав человека, господстве

права. В то же время партия стала рассматривать Запад, особенно ЕС, как важного союзника в борьбе против ограничений кемалистского государства. Хотя в прошлом исламисты в Турции рассматривали призывы к большим демократическим реформам как попытку навязать турецкому обществу чуждые ценности, ПСР уже не видела угрозы в западном влиянии. Для партии членство в ЕС стало средством уменьшения влияния военных, средством формирования политической структуры, которая расширит границы религиозной терпимости и обеспечит ей политическое выживание. ПСР отказалась не только от антизападной, но и от антиглобализационной риторики [5].

Немаловажным является тот факт, что с приходом к власти партии справедливости и развития турецкая идеология уже не имеет в своей основе принципа Ататюрка о необходимости проведения мирного внешнеполитического курса. Турецкая внешняя политика теперь носит экспансионистский характер. Турция всё более укрепляет свои позиции в регионе в качестве надрегионального лидера, а впоследствии и лидера мирового ранга [6]. Внешнеполитическая идеология Турции основана на рациональном сочетании идей «моста между Европой и Азией», пантюркизма, национализма, обновленного ислама, демократии, европейской идеи.

В предвыборной программе (декларации) партии 2007 г. есть раздел о внешней политике страны. Там описано геостратегическое положение страны, также подчеркивается необходимость перехода от оборонительной к наступательной внешней политике и использованию всех видов силы, прежде всего — «мягкой». Региональные приоритеты расставлены достаточно привычно для турецкой внешней политики — начинается все с ЕС и США, продолжается сопредельными с Турцией регионами и тюркским миром [7].

Что касается предвыборной декларации ПСР 2011 г., в ней уже говорится не о необходимости усиления региональной и мировой ролей Турции, а подчеркивается стремление превратить Республику в страну-лидера. При этом отмечается, что ПСР старается использовать глобализацию во благо Турции, проводя «проактивную» внешнюю политику и создавая новый баланс между национальными и глобальными интересами. В отличие от программы 2007 г., уже не декларируется намерение превратить Турцию из ведомой в ведущую страну. Констатируется реализация этой цели. Отдельно выделяется и посредническая роль Турции в урегулировании конфликтов.

Декларация также подчеркивает, что Турция стала центром «мягкой силы» благодаря активному развитию экономики, бизнеса, науки и технологий, высшего образования и дипломатии. Среди региональных приоритетов в документе указаны, прежде всего, ЕС, США, Ближний и Средний Восток, Балканы, Россия и Кавказ, Центральная Азия. В декларации подчеркивается стратегическая важность членства Турции в ЕС, причем, в первую очередь, с точки зрения будущего Европы [8].

Основной доктриной текущей внешнеполитической идеологии Турции является доктрина министра иностранных дел страны профессора Стам-

бульского университета А. Давутоглу «Ноль проблем с соседями», которая четко описана в его книге «Стратегическая глубина». Профессор Давутоглу обладает широкими знаниями в области международных отношений, опубликовал целый ряд работ на многих языках мира, владеет, помимо турецкого, английским, немецким и арабским.

Доктрина «Ноль проблем с соседями» [9] отражает переход от мирной внешнеполитической идеологии кемализма к экспансионистской модели внешней политики.

Сам А. Давутоглу считает, что в базе современной внешней политики Анкары лежат шесть принципов (здесь мы видим сходство с шестью «стрелами» Ататюрка): создание баланса между свободой и безопасностью, активное вовлечение региональных субъектов в мирный процесс, осуществление эффективной дипломатии в отношении соседних регионов, максимальная интенсификация сотрудничества, стремление к взаимодополняющей деятельности с основными игроками на мировой арене и эффективное использование международных групп и идей для решения различных вопросов. Давутоглу также делает акцент на необходимости формирования «нового образа Турции» [10].

Внешнеполитическая доктрина «Стратегическая глубина» предусматривает активную региональную роль Турции, в частности, на Кавказе, Балканах, Ближнем Востоке и в Средней Азии. На самом деле данная доктрина не гарантирует бесконфликтного распространения турецкого влияния [11].

В последние годы возросла роль Турции в региональных азиатских организациях. Страна активнее включилась в процессы, происходящие на Востоке, сталаовым сталым наблюдателем и участником. Представители страны присутствуют практически на всех заседаниях региональных или так или иначе связанных с регионом организаций и форумов.

Сегодня Турция активно закрепляет свои позиции в регионе, она борется за статус надрегиональной и даже мировой державы. Фактически можно сказать, что Турецкая Республика остается единственной державой на Ближнем Востоке, которая способна проводить внешнеполитическую линию консолидировано, на основе единой идеологии, относительно независимого курса, встроенного в рамки иерархии США. Сегодня высокий конфликтный потенциал Ближнего Востока неуклонно увеличивается. В регионе усиливается многоуровневое конфликтное взаимодействие мировых держав. В этом контексте позиция Турции остается чрезвычайно важной. Свои планы по укреплению регионального лидерства Турецкая Республика реализует за счет мягкой силы — посредством организации образовательных программ, развития туристических услуг, за счет инвестиций и т. д.

В заключение можно отметить, что турецкая внешнеполитическая идеология кардинально изменилась с приходом к власти партии справедливости и развития. Те принципы, которые были заложены великим Ататюрком, уходят в прошлое. На смену им приходят более экспансионистские методы. Для турецкого государства становится все более приемлемой модель гуманитарных интервенций, которые были ранее свойственны США. Тур-

ция желает показать себя в качестве регионального лидера, она хочет стать примером для тюркских регионов. В свою очередь, пантюркизм имеет всё большую связь с исламом. Таким образом, Турция проводит диверсификацию внешней политики, сохранив сотрудничество с Западом, Турция укрепляет восточный вектор и надежно закрепляет себя в регионе.

Также, подводя итоги, можно отметить, что внешнеполитическая идеология Турции основывается на принципах евроатлантизма и подразумевает следующие цели: при сохранении реального подчинения США произвести трансформацию образа страны в сторону более самостоятельной державы, способной диктовать свои условия на мировой арене, а также постепенно укреплять свои позиции в качестве державы надрегионального, а впоследствии и мирового ранга.

Список использованной литературы

1. Гурьев А. А. Партия справедливости и развития Турции: три года у власти / А. А. Гурьев [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2005/30-11-05b.htm>
2. Müftüler-Baç M., Keyman E. F. Turkey under the AKP: The era of Dominant — Party politics/ Müftüler-Baç M., Keyman E. F. // Journal of Democracy. — 2012. — Vol. 23, № 1.
3. Свищунова И. А. Предвыборная программа Партии справедливости и развития: внешняя политика Турции до 2023 года / И. А. Свищунова [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2011/22-04-11a.htm>
4. Davutoglu A. Stratejik Derinlik. Turkiyenin Uluslararası Konumu / A. Davutoglu. — Istanbul: Kure Yayınlari, 2001.
5. Rabasa A., Larabee F. S. The rise of Political Islam in Turkey / A. Rabasa, F. S. Larabee. — Santa Monica, 2008.
6. Larabee F. S., Lesser I. O. Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty / F. S. Larabee, I. O. Lesser. — Pittsburg: RAND, 2003. — P. 44.
7. AK Parti Programı. Adalet ve Kalkınma Partisi [Electronic resource]. — Available on the web at: <http://www.akparti.org.tr/site/akparti/parti-programi#bolum6>
8. AKP beyannamesi. Adalet ve Kalkınma Partisi, 2011 [Electronic resource]. — Available on the web at: <http://www.akparti.org.tr/beyanname2011.pdf>
9. Komşularla Sıfır Sorun Politikamız. Министерство иностранных дел Турецкой Республики [Electronic resource]. — Available on the web at: <http://www.mfa.gov.tr/komsularla-sifir-sorun-politikamiz.tr.mfa>
10. Давутоглу А. Внешняя политика Турции и Россия / А. Давутоглу // Россия в Глобальной политике. 28.02.2010 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.globalaffairs.ru/number/n_14562
11. Акопян В. Турция использует американскую стратегию «контролируемого хаоса» // ИА Регnum, 01.06.2010 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.regnum.ru/news/1289484.html>

Статья поступила в редакцию 15.10.2014

О. С. Макарова

кафедра міжнародних відносин ОНУ імені І. І. Мечникова
к. 32, Французький бул., 24/26, Одеса, 65058

**ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ІДЕОЛОГІЯ ТУРЕЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ
З ПРИХОДОМ ДО ВЛАДИ ПАРТІЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ
ТА РОЗВИТКУ (З 2002 р.)**

Резюме

У статті розглядається еволюція зовнішньополітичного курсу Турецької Республіки з приходом до влади партії справедливості та розвитку, аналізується становлення нових пріоритетів Туреччини в зовнішній політиці, береться до уваги той факт, що Турецька Республіка — мусульманська держава, зі своєю історичною спадщиною і певним геополітичним становищем.

Ключові слова: Турецька Республіка, партії справедливості та розвитку, зовнішньополітична ідеологія.

O. S. Makarova

Department of International Relations, Odessa National University
k.32, French Bul., 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

**TURKISH FOREIGN POLICY IDEOLOGY UNDER THE RULE
OF JUSTICE AND DEVELOPMENT PARTY (SINCE 2002)**

Summary

The article describes the evolution of the foreign policy of Turkish Republic soon after the Justice and Development party came to power, examines the emergence of new priorities of Turkish foreign policy, taking into account the fact that Turkish Republic is a Muslim state, with its historical heritage and specific geopolitical position.

Key words: Turkish Republic, Justice and Development Party, foreign policy ideology.

УДК 327:94(560:497.2)«1991/2014»

Я. А. Колесник

аспирант

кафедры международных отношений ОНУ имени И. И. Мечникова

к. 32, Французский бульвар, 24/26, г. Одесса, 65058, Украина

e-mail: kolesnikyana@mail.ru, тел.: +380632696557

**РОЛЬ ТУРЕЦКОЙ РЕСПУБЛИКИ В ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ
БОЛГАРИИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ: ПАРТИЙНО-
ПОЛИТИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ**

Целью данной статьи является раскрыть роль Турецкой Республики в политической жизни Болгарии на современном этапе, выяснить, как представлены интересы турецкого меньшинства в парламенте, проследить динамику популярности различных политических сил в болгарском обществе и их влияние на внешнюю политику Республики Болгария.

Ключевые слова: турецкое меньшинство, ДПС, Атака, Национальное собрание, выборы, политический кризис.

Актуальность данной темы связана с усилением турецкого политического присутствия в Республике Болгария, а также с такими тенденциями во внутренней политической жизни Болгарии, как рост влияния и количества сторонников как националистических партий, противостоящих протурецким силам, так и самой протурецкой партии ДПС.

При написании данного исследования были использованы такие первоисточники, как Договор о дружбе, добрососедстве, сотрудничестве и безопасности между Республикой Болгария и Республикой Турция, в котором определены основные принципы болгаро-турецких двусторонних отношений; Конституция Болгарии как основной закон страны; устав таких партий, как Атака и ДПС, где изложены ключевые цели партий; данные переписи населения Болгарии за 2011 год, где можно увидеть структуру населения Болгарии, в частности, долю турецкого меньшинства. Очень ценным оказался сборник материалов под редакцией Баскин Оран «Внешняя политика Турции со времен освободительной войны и по сей день: факты, документы, комментарии (том 3: 2001–2012)», в котором автор статьи «Отношения с Балканами» Ильхан Узгель анализирует политику Турции в отношении Балканских стран и конкретно болгаро-турецкие отношения в период 2001–2012 гг. Развитие болгаро-турецких отношений на современном этапе также раскрывает профессор политической истории Анкарского университета Орал Сандер в монографии «Внешняя политика Турции». В монографии «Турецкое влияние на Балканы в период после холодной войны» Фатих Айдогмуш характеризирует особенности связей Турции с турецким населением на Балканах.

Турция и Болгария объединены соседством в Черноморском регионе и длительными историческими связями, принимавшими различный характер на протяжении столетий, прошедших со времени появления турок-османов

на Балканах. Геополитическое положение Болгарии является ключевым в сообщении Турции с Европой, что особенно важно в контексте евроинтеграционных устремлений Турецкой Республики. В 2007 году Болгария вступила в ЕС. Турция же после подачи официальной заявки на членство в ЕС с 1987 года ожидает прогресса в этом направлении. Болгария и Турция вовлечены в военно-политическое сотрудничество в рамках НАТО и вынуждены вырабатывать единую линию поведения в условиях глобальной политической нестабильности, а также различных вызовов региональной безопасности. Проблемы безопасности Черноморского региона вышли на новый уровень в связи с революцией в Украине в феврале 2014 года и последующей аннексией Российской Федерации Крымского полуострова. Эти события буквально сотрясли регион, характеризующийся наличием целого узла противоречий и замороженных конфликтов. Министерство обороны Болгарии объявило о проведении с 4 по 13 июля международных военно-морских учений «Бриз-2014». Участие в них приняли корабли военно-морских сил Болгарии, Греции, Румынии, Турции, СПА, патрульный самолет США, четыре корабля второй постоянной противоминной группы НАТО¹. Параллельно в Черном море прошли военно-морские маневры сил российского Черноморского флота. Международные военные учения «Быстрый трезубец» прошли в Украине 16–26 сентября 2014 года с участием и солдат Болгарии².

Внешнеполитическая позиция по какому-либо вопросу той или иной страны во многом зависит от внутриполитической конъюнктуры. Для раскрытия данной темы необходимо остановиться на политической системе Болгарии и процессе принятия решений. Болгария является парламентской республикой. Законодательная власть принадлежит однопалатному парламенту Народному собранию, который состоит из 240 депутатов и избирается по системе пропорционального представительства на 4 года. Народным представителем может стать только гражданин Болгарии, не имеющий другого гражданства. Правом законодательной инициативы обладают каждый народный представитель и Совет министров. Законы и другие акты Народное собрание принимает, как правило, абсолютным большинством голосов присутствующих, но для принятия решений по другим вопросам (изменение Конституции, выражение недоверия правительству и др.) требуется квалифицированное большинство. По решению 2/3 членов Народного собрания может быть созвано Великое народное собрание в составе 400 депутатов, избранных в общем порядке. В его компетенцию входят принятие новой Конституции; изменение территории Болгарии и ратификация международных договоров, предусматривающих такие изменения; изменение формы государственного устройства и государственного управления, а также некоторых других основополагающих норм Конституции³.

¹ NATO Warships participate in Exercise Breeze 2014 // The official homepage of NATO, 9 Jul 2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.aco.nato.int/-nato-warships-participate-in-exercise-breeze-2014.aspx>

² Rapid Trident 2014 begins in Ukraine// The official homepage of US army, September 16, 2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.army.mil/article/133762/Rapid_Trident_2014_begins_in_Ukraine/

³ Конституция на Република България // Народно Събраниена Республика България [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://parliament.bg/bg/const>

В парламенте Болгарии интересы турецкого меньшинства представляется партия «Движение за права и свободы», созданная в 1990 году турецким лидером Ахмедом Доганом. Сегодня в Болгарии турками считает себя около 10 процентов населения, это вторая по численности этническая, языковая и религиозная группа страны, компактно проживающая на северо-востоке страны. ДПС является влиятельной политической силой, постоянно присутствует в парламенте Болгарии. Начиная с 1997 года влияние данной партии в Национальном собрании стремительно растет: 36-й созыв (1991–1994) — 24 депутата (10,00 % мест); 37-й созыв (1994–1997) — 15 депутатов (6,25 % мест); 38-й созыв (1997–2001) — 19 депутатов (7,92 % мест); 39-й созыв (2001–2005) — 21 депутат (8,75 % мест); 40-й созыв (2005–2009) — 34 депутата (14,17 % мест); 41-й созыв (2009–2013) — 38 депутатов (15,83 % мест)¹. Согласно последней переписи населения в Болгарии проживают 7 364 570 человек, среди которых 588 318 человека определили себя этническими турками, то есть 8,8 процента населения. Турецкое меньшинство наиболее компактно проживает в таких районах, как Кърджали, Разград, Търговище, Шумен, Силистра, Добрич, Русе, Бургас².

ДПС входила в коалиционное правительство страны. ДПС, в зависимости от результатов выборов, обладает в среднем 30–38 из 240 мандатов болгарского парламента. Т. е. в пропорциональном соотношении в законодательной палате турецкое присутствие больше, чем на территории страны. Этот беспрецедентный успех турецкой стороны обусловлен двумя важными обстоятельствами: во-первых, голоса турецкого населения страны отдаются одной-единственной партии, тогда как голоса болгар или других этнических групп делятся между десятками партий страны, в результате чего турецкая партия обеспечивает сравнительно высокий показатель. Второй причиной является закулисная протекция государства. В частности, в ходе парламентских выборов 2005 г. на автобусах из Турции в Болгарию были доставлены турки, имеющие двойное гражданство: они участвовали в выборах на своих избирательных участках, тем самым стремясь обеспечить победу кандидата от ДПС. Такую же попытку Анкара предприняла во время парламентских выборов 5 июля 2009 г., однако когда колонна автобусов, направлявшихся из Турции в Болгарию, подъехала к пограничной заставе «Капитан Андрено», их встретили около 200 демонстрантов-болгар. Участники митинга, организованного по инициативе болгарской националистической партии «Атака», протестовали против становящегося «традиционным» вмешательства Анкары в парламентские выборы Болгарии. Демонстранты скандировали лозунги «Турки, возвращайтесь в Анатолию», «Турки, вон», «Нам янычары не нужны» и пр. Когда активисты «Атаки» попытались закидать бутылками и иными предметами «турецкий десант», вмешались полицейские, произошло столкновение. Руководитель «Атаки»

¹ Народно Събрание на Республика България [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.parliament.bg/bg/electionassembly>

² Пребояване 2011// Национален Статистически Институт Республика България [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/Census2011final.pdf>

Волен Сидеров заявил, что «турецкое государство спонсирует отправку турок (граждан Болгарии) из Турции в Болгарию»¹. На примерах этих инцидентов можно сделать вывод: последние развязывались, связанные с турецкой общиной Болгарии, показывают, что пока имеет место общественно-политическая активность турецкой стороны, внутреннее противостояние постепенно становится все более очевидным. ДПС придерживается центристского либерального направления. Партия входит в Международную либеральную партию и Общеевропейскую либерально-демократическую реформистскую партию. Выбор либеральной идеологии был обусловлен тремя основными причинами. ДПС тем самым стремилось расширить свою социальную базу, дабы не выступать в качестве исключительно турецкой, этнической партии, а наряду с этим иметь и общенародную идеологию и значение. Курс Болгарии на евроатлантическую интеграцию вписывался в фон либеральной идеологии, а партия Догана выступала среди самых активных сторонников этого курса. Доган разделял мнение о том, что полноценное членство страны в ЕС и НАТО может необратимо гарантировать права и свободы нацменьшинств Болгарии. 1 января 2007 г. Болгария вступила в Евросоюз и процесс евроинтеграции стал ощутимым фактором, вынуждающим Софию уважать права турецкого нацменьшинства. Можно добавить еще одну важную побудительную причину: двигаясь к НАТО, Болгария двигалась к Турции, что соответствовало интересам и болгарских турок, и Анкары, вдобавок членство болгарских турок в европейских структурах, помимо гарантий соблюдения прав этнических меньшинств, позволило бы инициировать лоббирование турецких интересов в ЕС. После вступления Болгарии в ЕС 1 января 2007 г. депутаты ДПС появились также в парламенте Евросоюза — на данном этапе из 18 депутатов, представляющих Болгию, двое — этнотурки: Филиз Хюсманова и Метин Казак. Владко Понаетов, представленный в Европарламенте, тоже из партии ДПС. Так как Конституцией запрещена деятельность этнических партий, ДПС официально отвергает обвинения в том, что является исключительно турецкой, этнической партией за счет привлечения немногочисленных болгар. В марте 2004 г. в ходе визита в Кырджаали посол США в Болгарии Джеймс Пердьюн выразил озабоченность моноэтничностью партии, призвав болгарских этнотурок интегрироваться не только в ДПС, но и в другие политические структуры. В ответ Ахмед Доган заявил, что этнический принцип вовсе не заложен в основе партии.

Так, наряду с тем, что в парламенте Болгарии представлены интересы турецкого населения в лице ДПС, существуют также политические силы, которые проводят антитурецкую политику, и представлены они националистическими партиями, среди которых особое место занимает партия «Атака». Название партии, одинаковое на болгарском и русском языках, подчеркивает ее антитурецкую направленность и символизирует «атаку против турецкой экспансии». Созданная в 2005 году партия «Атака» осуществляет

¹ Наапетян Айкарам. Болгарские турки: последние развязывались / Научно-образовательный фонд «Нораванк», 01.03.2010 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.noravank.am/rus/articles/detail.php?ELEMENT_ID=4341

довольно жесткие акции в стране не только против Турции, но и против турецкого меньшинства в Болгарии, ведет борьбу за признание геноцида армян в парламенте Болгарии. В то время как Турция и Болгария являются партнерами по блоку НАТО, партия «Атака» выступает за неучастие в военных блоках, полный нейтралитет и полное отсутствие иностранных военных баз на территории Болгарии. «Атака» акцентирует внимание на недопустимости влияния Турции на внутриполитические процессы в Болгарии с использованием турецкого национального меньшинства в стране. «Атака» выступает против членства Турции в ЕС. Негативное отношение к политике США проецирует у «Атаки» своё неприятие к Турции, что, помимо прочего, проявляется в отрицательной позиции партии к процессу расширения Североатлантического Альянса. Распространённая аргументация болгарского экспертного сообщества, которую принимает и руководство «Атаки», заключается в том, что пребывание Болгарии и Турции в одном военно-политическом блоке не избавляет первую от угрозы прямого или скрытого экспансиионизма со стороны Турции. При этом часто приводится опыт захвата Турцией Северного Кипра в 1974 году. Руководство партии надеется на поддержку России в вопросе своих действий по внесению в общественно-политическое поле дискуссии Болгарии вопросов об отрицательном влиянии дислокации американских баз на территории страны, о неспособности болгарских вооружённых сил с имеющимися функциональными задачами после вступления Болгарии в НАТО эффективно противостоять потенциальной военной угрозе со стороны Турции. В лозунгах этой партии звучали требования о признании Турцией геноцидом 500-летней истории Болгарии в составе Османской империи. Сторонники партии утверждали, что лидер ДПС Ахмет Доган является агентом турецкой разведки, что Турция поощряет покупку земель на юге Болгарии турецким меньшинством, чтоб расширять свое влияние. Утверждая, что СМИ, финансируемые из государственного бюджета, не могут вещать на другом языке, «Атака» настаивала на референдуме по поводу прекращения вещания 10-минутных турецких новостей на болгарском национальном канале с 2000 года. Эта инициатива получила много критики со стороны Турции и ЕС и была остановлена.

Стремясь использовать прямые и косвенные средства сдерживания и нивелирования влияния турецкого национального меньшинства Болгарии, «Атака» выступила с инициативой по принятию в парламенте Болгарии резолюции, осуждающей геноцид армян в Османской Турции. Проект под названием «Признание геноцида армян Османской империей в 1915–1922 годах» 10 мая 2006 года был подписан 12 депутатами и министром Воленом Сидеровым и благодаря усилиям депутатов социалистической партии и партии ДПС не получил необходимой поддержки: 55 за, 79 против, 40 воздержались. Представленные в январе 2008 г. на голосование парламента оппозицией (националистическая партия «Атака», правоцентристская партия «Народный союз Болгарии» и партия «Союз демократических сил») три законопроекта, осуждающих геноцид армян в Османской Турции были снова отклонены социалистическим большинством коалиционного парламента, куда входила и представляющая турецкую общину партия. Болгария из-за

боязни испортить отношения с соседней Турцией во второй раз отказалась признать геноцид армян. Численность армянской общины Болгарии составляет 10832 человека. Когда 25 апреля 2007 г. прошедший в парламент от партии «Национальное движение Симеон Второй» Рубен Крикорян предложил минутой молчания в парламенте почтить память жертв геноцида армян, все представители турецкой партии демонстративно покинули зал заседаний.

ВМРО (Болгарское национальное движение) также является политической силой, выступающей за оказание сопротивления усилению турецкого фактора в общественно-политической и экономической жизни. Эти две партии опираются практически на один и тот же избирателей и объективно являются политическими конкурентами, хотя в сфере идеологии и по политическим целям мало отличаются друг от друга.

На выборах 2009 года победила партия ГЕРБ Бойко Борисова, бывшего мэра Софии. Пребывающая у власти уже 8 лет партия ДПС уходит в оппозицию. Мэр Софии Бойко Борисов, выступая в 2008 году, призвал всех, кто чувствует себя не болгарином, а турком, уезжать в Турцию, а всех, кто родился в Болгарии, носить болгарское имя. Победив на выборах 2008 и став Премьер-министром, Бойко Борисов объявил о геноциде болгар османами. Вслед за этим министр, занимающийся делами болгар, находящихся за границей, Боджар Димитров заявил о необходимости Турции выплатить компенсацию в размере 10–12 млрд у. е. болгарским беженцам, покинувшим Восточную Фракию после балканских войн в 1912–1913 гг. Обосновал он такое требование Дружеским Соглашением от 1925 года. В случае отказа платить компенсацию пригрозил, что Болгария будет препятствовать членству Турции в ЕС. Турция со своей стороны заявила, что согласно Дружескому Соглашению от 1925 года такая компенсация нужна также для турок-мусульман, которые бежали в Турцию. Для обсуждения спорных вопросов Турция и Болгария в 2008 году создали смешанную комиссию по нерешенным проблемам, работа которой должна способствовать достижению взаимопонимания и поиску взаимоприемлемых решений.

10–12 июля 2011 года президент Турецкой Республики Абдулла Гюль посетил Болгарию с официальным визитом, включавшим переговоры с высшим руководством Болгарии и посещение Болгарско-турецкого делового форума, в котором приняли участие около 100 болгарских и 50 турецких компаний. Программа визита турецкого президента по обыкновению включала в себя встречу с гражданами Болгарии турецкой национальности. Посетив место компактного проживания болгарских турок — г. Шумен, президент Гюль осмотрел архитектурные памятники османского периода и принял участие в церемонии открытия памятника легендарному турецкому борцу Коджа Юсуфу, родившемуся в данном городе во второй половине девятнадцатого столетия. Президент Гюль отметил, что этнические турки, проживающие в Болгарии, могут сыграть роль «моста дружбы», способствующего укреплению связей и углублению сотрудничества между Турцией и Болгарией, и выразил удовлетворенность тем, что этнические турки, обладая равными с этническими болгарами гражданскими правами, могут вносить свой вклад в процветание и развитие Болгарии.

В последние годы Болгария находится в состоянии перманентного политического кризиса, идет противостояние главных сил: наследницы Компартии Болгарской социалистической партии — на левом фланге и партии «Граждане за европейское развитие Болгарии» (ГЕРБ) — на правом. За последние годы не было такого, чтобы одна из партий была переизбрана: голосуя на выборах, болгары всегда отдают предпочтение оппозиции. Главная причина этого — тяжелое экономическое положение и череда сменяющих друг друга кризисов. Предпоследние парламентские выборы проводились 12 мая 2013 года. В 42-е Народное собрание вошли четыре политические силы, результаты которых распределяются так: больше всего мест заняла правоцентристская партия «Граждане за европейское развитие Болгарии» (ГЕРБ) — 97 мандатов; «Коалиция за Болгария» (БСП) — болгарская социалистическая партия — бывшая коммунистическая партия Болгарии — получила 84 мандата; протурецкая партия «Движение за права и свободы» — 36 мандатов и болгарская националистическая партия — 23 мандата. Контролируемый социалистами Кабинет министров во главе с Пламеном Орешарским зашатался по ряду причин, главной среди которых стал «Южный поток» — один из ключевых факторов сегодняшней политической ситуации в Болгарии. События в Украине февраля 2014 года раскололи болгарское общество на сторонников политики Российской Федерации в Украине и противников, а если смотреть глубже, то на тех, кто идентифицирует себя как часть европейского мира, и тех, кто считает себя частью славянского мира, где россияне выступают как братский народ. Безусловно, раскол общества еще больше усугубляет политический кризис в стране. Часть политических сил обвинило правительство в том, что София прогнулась перед Западом и отказывается от этого выгодного для страны проекта «Южный поток». Другая часть обвиняет власти в подкупе со стороны Газпрома¹. Еврокомиссия начала против Болгарии процедуру о нарушении законодательства ЕС, в связи с чем под давлением ЕС София приостановила работы на болгарском участке газопровода. 6 августа 2014 г. Президент Болгарии Росен Плевнелиев объявил о роспуске парламента, досрочные выборы прошли 5 октября. Всего в законодательный орган — Народное собрание — проходят восемь партий. За ГЕРБ, которую возглавляет бывший премьер-министр страны Бойко Борисов, проголосовали 33,6 процента избирателей. На втором месте с 16,1 процента голосов оказалась Болгарская социалистическая партия (БСП). Также в парламент проходят либеральное «Движение за права и свободы» (ДСП) (11,8 процента), Реформаторский блок (8,5 процента), Патриотический фронт (7,5 процента), «Болгария без цензуры» (6 процентов), националистическая «Атака» (5 процентов) и коалиция «Альтернатива за болгарское возрождение» (4,6 процента). Из-за отсутствия единства электо-

¹ Тасев Атанас. Падатбариерите пред «Южен поток» / Национален информационен портал Атака, 9.07.14 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.vestnikataka.bg/2014/07/%D0%BF%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D1%82-%D0%B1%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%B5%D0%B1%D0%85%D0%BD%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%BE%D0%BA/>

рата нынешними выборами политический кризис в Болгарии не закончился. Экономические трудности, перманентный политический кризис, высокий градус региональной и международной напряженности раскалывают болгарское общество и существенно затрудняют процесс принятия решений и выработку единой линии внешнеполитического поведения, хотя, безусловно, Североатлантический альянс и Европейский Союз будут и далее оставаться приоритетными структурами, на которые будет ориентироваться Республика Болгария в дальнейшем. В этом контексте справедливо предположить, что популярность партии, представляющей интересы турецкого меньшинства и мусульман, — ДПС, — которая также выступает в поддержку нынешнего политического курса руководства Болгарии, будет сохраняться.

Список использованной литературы

1. Народно Събрание на Республика България [Электронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.parliament.bg/bg/electionassembly>
2. Конституция на Република България / Народно Събрание на Республика България [Электронний ресурс]. — Режим доступу: <http://parliament.bg/bg/const>
3. NATO Warships participate in Exercise Breeze 2014, The official homepage of NATO [Электронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.aco.nato.int/-nato-warships-participate-in-exercise-breeze-2014.aspx>
4. Rapid Trident 2014 begins in Ukraine / The official homepage of US army [Электронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.army.mil/article/133762/Rapid_Trident_2014_begins_in_Ukraine/
5. Пребояване 2011 / Национален Статистически Институт Республика България [Электронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/Census2011final.pdf>
6. Наапетян Айкарам. Болгарские турки: последние развития / Научно-образовательный фонд «Нораванк» [Электронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.noravank.am/rus/articles/detail.php?ELEMENT_ID=4341
7. Тасев Атанас. Падатбариерите пред «Южен поток» / Национален информационен портал Атака [Электронний ресурс]. — Режим доступу: [http://www.vestnikataka.bg/2014/07/%D0%BF%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D1%82-%D0%B1%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%B5%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%B5-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B4-%D1%8E%D0%B6%D0%B6%D0%B5%D0%BD-%D0%BF%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%BA/](http://www.vestnikataka.bg/2014/07/%D0%BF%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D1%82-%D0%B1%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%B5%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%B5-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B4-%D1%8E%D0%B6%D0%B5%D0%BD-%D0%BF%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%BA/)
8. 20 точки на партия АТАКА / Атака [Электронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ataka.bg/index.php?option=com_content&task=view&id=13&Itemid=51
9. Устав за Движение за права и свободи [Электронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.dps.bg/media/cms_content/USTAV-DPS.pdf
10. Свишунова И. А. К вопросу об отношениях Турции с Болгарией / Институт Ближневосточного Востока [Электронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5061.html>
11. T. C. ileBulgaristanCumhuriyetiarasindadostluk, iyikomşuluk, işbirliğivegüvenlikantlaşması
12. Васильев А. Турция: внедрение на Балканы. Однако [Электронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.odnako.org/magazine/material/turciya-vnedrenie-na-balkani>
13. Türkiye ile Bulgaristan ticari ilişkiler, Ajans Bulgaristan [Электронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ajansbg.blogspot.com/2013/07/turkiye-ile-bulgaristan-arasndaki.html>
14. Relations between Turkey and Bulgaria / Ministry of foreign affairs of Republic of Turkey [Электронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkey-and-bulgaria.en.mfa>
15. Türkiye — Bulgaristan İlişkileri ve Bulgaristan Türklerinin Durumuna Etkisi, Kosukovak [Электронний ресурс]. — Режим доступу: <http://kosukavak.org/tarih/bulgaristan-tuerkleri/82->

- turkiye-bulgaristan-iliskilerinin-bulgaristandaki-turkler-acisindan-degerlendirilmesi.html?showall=&start=7
- 16. Balkanlarlailiskiler// Türkdişpolitikası. Kurtuluşsavaşındanbugüne: olgular, belgeler, yorumlar. (Cilt 3. 2001–2012) Editör: Baskın Oran, S. 690–708.
 - 17. Türk-Bulgarlışkileri// Oral Sander Türkiye'nindispolitikası. İmgekitabevi, Ankara 2013. — S. 179–197.
 - 18. Fatih Aydoğmuş Türkiye-Bulgaristan İlişkiler// Soğuksavaş sonrası Türkiye'nin Balkanlarüzerindekietkisi, T. C Yeditepe Üniversitesi, İstanbul 2009. — S. 78–81.
 - 19. Fatih Aydoğmuş Türkiye'nin Balkan Türkleriyle Olan İlişkileri// Soğuksavaş sonrası Türkiye'nin Balkanlarüzerindekietkisi, T. C Yeditepe Üniversitesi, İstanbul 2009. — S. 85–87.

Стаття поступила в редакцію 27.10.2014

Я. О. Колесник

кафедра міжнародних відносин ОНУ імені І. І. Мечникова
к. 32, Французький бул., 24/26, м. Одеса, 65058, Україна
тел.: +380632696557, e-mail: kolesnikyana@mail.ru

РОЛЬ ТУРЕЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ БОЛГАРІЇ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: ПАРТІЙНО-ПОЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТ

Резюме

Метою даної статті є розкрити роль Турецької Республіки в політичному житті Болгарії на сучасному етапі, з'ясувати, як представлені інтереси турецької меншини в парламенті, простежити динаміку популярності різних політичних сил в болгарському суспільстві та їх вплив на зовнішню політику Республіки Болгарія.

Ключові слова: турецьке меншинство, ДПС, Атака, Національні вибори, вибори, політична криза.

Y. Kolesnik

Department of International Relations, Odessa National University
k.32, French Bul., 24/26, Odessa, 65058, Ukraine
tel.: +380632696557, e-mail: kolesnikyana@mail.ru

THE ROLE OF TURKEY IN THE POLITICAL LIFE OF BULGARIA AT THE PRESENT STAGE: THE PARTY-POLITICAL CONTEXT

Summary

The purpose of this article is to reveal the role of Turkey in the political life of Bulgaria at the present stage, to find out how the interests of the Turkish minority are represented in the Parliament, follow the dynamics of the popularity of the various political forces in the Bulgarian society and their impact on the foreign policy of the Republic of Bulgaria.

Key words: Turkish minority, MRF, Ataka, National Assembly, elections, political crisis.

УДК 327(73:8)«2001/2013»

К. О. Чумак

аспірантка

кафедра міжнародних відносин ОНУ імені І. І. Мечникова

к. 32, Французький бул., 24/26, м. Одеса, 65058, Україна

тел.: (380482) 633259, e-mail: christina-chumak@rambler.ru

ВІДНОСИНИ США З КРАЇНАМИ ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ У 2001–2013 рр.

Стаття має на меті показати роль і місце країн Латинської Америки у зовнішній політиці адміністрацій Дж. Буша-молодшого та Барака Обами в контексті змін пріоритетів на початку ХХІ ст. Показано розробку нової доктрини зовнішньої політики США, основні завдання латиноамериканської політики США, прорахунки у діяльності американських адміністрацій.

Ключові слова: Латинська Америка, зовнішня політика США, доктрина Буша.

Тема взаємовідносин США з країнами Латинської Америки у 2001–2013 рр. є однією з важливих в контексті перегляду Сполученими Штатами своїх зовнішньополітичних інтересів на початку нового століття. Для України вона також представляє не тільки науковий — як мало досліджувана в політології, — а й політичний інтерес, тому що є прикладом взаємовідносин, сповнених проблем, які часто виникають у стосунках «асиметричних» партнерів.

Література по темі є різноманітною: вона представлена американською, англійською та латиноамериканською школами, кожна зі своїм поглядом на основні проблеми у взаємовідносинах, але цікавим є її загалом критичний тон щодо американських адміністрацій.

Метою статті є розкриття загальних та особливих рис у взаємовідносинах США та країн Латинської Америки при адміністраціях Джорджа Буша-молодшого та Барака Обами.

Визначаючи цілі латиноамериканської політики США, треба наголосити, що одним з ключових чинників завжди була особистість чинного президента, а також його взаємозв'язки з бізнес-сектором, представниками наукової думки, лобістами, Конгресом, що має істотний вплив на формування зовнішньої політики США.

Цілі політики США в Латинській Америці завжди полягали передусім в тому, щоб захистити американські «національні інтереси», але різниця полягала в інтерпретації певним президентом цих інтересів. Республіканські адміністрації асоціюються з використанням ембарго, вторгнень і фінансового фактору. Демократи вважають за краще спокушати інакомислячих «морквою» рівноправного діалогу і допомоги розвитку. На думку англійської дослідниці Джулії Бакстон, результат був значною мірою однаковим:

контрпродуктивні втручання і відмова поважати суверенітет латиноамериканських країн [1, р. 30].

За Буша-молодшого стосунки з країнами Латинської Америки помітно зіпсувалися, незважаючи на завернення зробити Латинську Америку «фундаментальною метою» його адміністрації [2, р. 260]. Буш намагався посилити політичні зміни в Латинській Америці, адже лівоцентристські партії перетворили політичний ландшафт регіону, знаходили все нові політичні і економічні альтернативи американському напрямку своєї зовнішньої політики. Ці альтернативи були обумовлені чинниками кожної країни, але насамперед включалося використання соціал-демократичної моделі розвитку та державне втручання в економіку. Президент Буш твердо виступав проти такої політики, тим самим ізоляючи адміністрацію США від динамічних процесів у Латинській Америці. За період президентства Буша підвищився антиамериканізм; Латинська Америка сприятливіше ставилась до ЄС і Китаю, аніж до США. 41 % аргентинців, 22 % венесуельців, 19 % болівійців мали «дуже несприятливі» думки щодо їх північного сусіда. Приблизно половина аргентинців вважали, що Сполучені Штати не взяли до уваги інтереси їх країни, приймаючи зовнішньополітичні рішення; 46,5 % відповідачів не мали «ніякої упевненості взагалі» в його президентстві й 25,5 % виразили «не так вже багато упевненості» [1, р. 32].

Різка зміна в глобальному економічному й енергетичному балансі між Сполученими Штатами і Китаєм, підвищення економік BRIC (Бразилія, Росія, Індія, Китай) змінили стосунки Латинської Америки з США. Цьому сприяли приватні і державні іноземні інвестиції з Росії, Ірану і особливо Китаю. Китай використовував торгівлю як інструмент ширших цілей зовнішньої політики [3]. Китай поглибував агресивну дипломатію і водночас підвищував обсяги торгівлі, допомогу і інвестиції. Китай, як очікується, перевершить Євросоюз і Сполучені Штати як головний експортер на латиноамериканські ринки до 2020 року.

Сполучені Штати не мали стратегічної відповіді щодо реконфігурації латиноамериканської торгівлі і інвестицій. Ідеологічно президентство Буша було погано підготовлене до просування регіональної торгівлі; Буш залишив працювати Конгрес над двосторонніми угодами щодо вільної торгівлі з ключовими союзниками, такими як Колумбія і Панама [4]. Регіон ковзнув вниз порядку денного президента, і економіка США стала замкнутою й менш життєздатною.

Засуджуючи соціальну політику і соціальні інвестиційні ініціативи, такі як Венесуельська програма місій і Banco del Sur, Сполучені Штати не запропонували ніяких значимих альтернатив розвитку. Адміністрація Буша зробила доступними невеликі суми для фінансування розвитку Латинської Америки через механізм Виклику Тисячоліття. Проте програма проектується виключно для дуже бідних країн, тому тільки декілька держав в регіоні є прийнятними. Замість залучення розвитку північно-південних зв'язків Буш просував ідею сек'юритизації, військовий захист з боку США [5, р. 340].

«Війна з наркотиками» забезпечила розвиток парадигми безпеки в таких країнах, як Колумбія, Перу і Болівія. Ця стратегія «призводила до зменшення поваги, прав людини, а військові ресурси сприяли внутрішнім незгодам». Пошук шляхів закриття центральноамериканського «наркоко-ридору» до США мав тільки ефект переорієнтації наркоторгівлі через Венесуелу і Бразилію [6]. Ініціативи Буша були не в змозі скоротити обсяг незаконного наркотичного виробництва, у тому числі гашишу, героїну, амфетамінів в Андах, Центральній Америці і Мексиці.

Рішення тимчасово усунути збут зброї до Венесуели у 2006 привело до того, що країна повернулась до російських і китайських постачань, диверсифікація придбання зброї відбулась також у Бразилії.

В Латинській Америці була сильна реакція проти «просування демократії» з боку США, особливо в Венесуелі, де грубе втручання призвело тільки до дискредитації опозиції проти Чавеса [5, р. 344]. Адміністрація Буша не досягла ніяких успіхів в просуванні Демократичної хартії Організації американських держав, оскільки її ототожнювали з американською ідеологією.

Барак Обама сприяв очікуванням, що він налагодить пошкоджені стосунки з Латинською Америкою. У його кампанії й програмі «Нова співпраця Америк» обіцяно п'ять ключових змін. Перша з цих змін була зобов'язанням поважати латиноамериканські країни як суверенні нації, розуміти їх виклики і турботи. Сильний акцент було зроблено на співпраці в галузі безпеки, енергетики, довкілля, імміграції. Другий акцент зроблено на незаконній наркоторгівлі. Третя зміна — розвиток замість військових вимірів зовнішньої політики подвоєної допомоги розвитку Латинської Америки. Четверте істотне зобов'язання було на реструктуризації регіональної торгівлі, частково через реформу Nafta. Нарешті, нова архітектура зв'язків включала призначення спеціального посланця США в Латинську Америку, що мало посилити роль Держдепартаменту; збільшити роль громадської дипломатії; розширити Корпус Миру [7].

Після того Латинська Америка знову опинилася внизу порядку денного США, оскільки президентство Обами було сконцентровано на інших регіонах і проблемах, у тому числі внутрішніх (реформа охорони здоров'я, фінансова криза, підвищення радикального руху «партії чаю»). Перспектива імміграційної реформи була втрачена в грудні 2010 р., коли навіть скромна МРІЯ не здолала республіканську опозицію в Сенаті [8].

Відсторонення у червні 2009 р. демократично вибраного президента Мануеля Зелая в Гондурасі задало тон для подальшої латиноамериканської політики США. Обама і Хіларі Кліnton підтримали президента Порфіріо Лобо Соса, чого не зробили ані Організація американських держав, ані Євросоюз [9]. Отже, Обама, на відміну від Буша, не відчував зобов'язання підтримувати права людини або законність виборів. Ще одним неприємним епізодом у 2011 р. стало вигнання з США венесуельського посла Бернардо Альвареса [1, р. 43]. Крім того, відмічається застій у торгівлі, з незначним прогресом у реформі Nafta, щоб об'єднати робочу силу і нові екологічні практики всередині регіону. США невпинно просували свої комерційні ін-

тереси до ресурсної бази, біологічного палива. Відносно безпекового виміру латиноамериканської політики подібна лінія була в адміністрації Буша і Обами: з акцентом на військову присутність США.

Перед виборами 2010 р. було очевидно, що Обама не має інтересу до розвитку зв'язків з Латинською Америкою. Багато спостерігачів дійшло висновку, подібного до Ево Моралеса, що «це тільки колір президента змінився». Демократичний кандидат зробив наголос на підтримці ембарго Куби, ізоляції уряду Чавеса у Венесуелі, воєнній відповіді на наркоторгівлю. Його зобов'язання «почати новий розділ в стосунках з Латинською Америкою, будувати новий альянс Америк і проводити пряму дипломатію з усіма націями, другом і ворогом» [10] не мали жодних результатів. Більше того, загострились проблеми нелегальної імміграції, наркоторгівлі і екології.

Протягом всього періоду, що досліджувався, США притримувалися контрпродуктивного архаїчного підходу до стосунків з Латинською Америкою і це навряд чи зміниться без зміни президента. Це пояснюється опікунським, якщо не імперіалістичним менталітетом США, який перешкоджає поважати суверенітет латиноамериканських країн та елітарною природою державного устрою США, в якому влада сконцентрована в сімейних мережах і особистих альянсах в сфері політики, економіки, енергетики, безпеки. На думку Дж. Бакстон, після холодної війни це елітарне угрупування еволюціонувало в транснаціональну сіть-супер клас [1, р. 44]. В той же час Латинська Америка заново відкрила упевненість в собі, прагнення прогресу, свободи, що працює проти стратегії стимулювання і переваги США. В результаті зовнішня політика США не в змозі відповісти на епохальні виклики сучасності.

Список використаної літератури

1. Buxton J. Forward into History: Understanding Obama's Latin American Policy / Julia Buxton // Latin American Perspectives. — 2011. — Vol. 38. — P. 29–45.
2. Dosal P. J. The Latinamericanization of American Foreign Policy / Paul J. Dosal // Journal of Developing Societies. — 2005. — Vol. 21. — P. 253–269.
3. Freund C., Caglar O. The effect of China's exports on Latin American trade with the world / Caroline Freund, Ozden Caglar // World Bank. — 2006 [Electronic resource]. — Available on the web at: <http://siteresources.worldbank.org/INTLACOFFICEOFCE/Resources/IndustryLevelTradeFlows.pdf>
4. Eland I. The empire strikes out: the 'new imperialism' and its fatal flaws / Ivan Eland // Policy Analysis. — 2002 [Electronic resource]. — Available on the web at: <http://www.cato.org/pubs/pas/pa459.pdf>
5. Buxton J. Venezuela's contemporary political crisis in historical perspective / Julia Buxton // Bulletin of Latin American Research. — 2005. — Vol. 24. — P. 328–347.
6. Drugs and democracy: toward a paradigm shift // Latin American Commission on Drugs and Democracy. — 2009 [Electronic resource]. — Available on the web at: http://www.drogasedemocracia.org/Arquivos/declaracao_ingles_site.pdf
7. Obama for America. A new partnership for the Americas. 2008 [Electronic resource]. — Available on the web at: http://obama.3cdn.net/ef480f743f9286aea9_k0tmvyt7h.pdf
8. Alvarez Herrera B. The tea party's vendetta / Bernardo Alvarez Herrera // Foreign Policy. — 2010 [Electronic resource]. — Available on the web at: http://www.foreignpolicy.com/articles/2010/12/07/the_tea_partys_vendetta

9. U. S. to promote Plan Colombia-like project in Honduras // Inside Costa Rica, 2011 [Electronic resource]. — Available on the web at: <http://www.insidecostarica.com/dailynews/2011/february/10/centralamerica11021002.htm>
10. Blueprint for change: Obama and Biden's plan for America. 2008 [Electronic resource]. — Available on the web at: <http://www.barackobama.com/pdf/ObamaBlueprintForChange.pdf>

Стаття надійшла до редакції 15.10.2014

К. О. Чумак

кафедра международных отношений ОНУ имени И. И. Мечникова
к. 32, Французский бул., 24/26, г. Одесса, 65058, Украина

ВЗАИМООТНОШЕНИЯ США СО СТРАНАМИ ЛАТИНСКОЙ АМЕРИКИ В 2001–2013 гг.

Резюме

Статья призвана показать роль и место стран Латинской Америки во внешней политике администраций Дж. Буша-младшего и Барака Обамы в контексте изменений приоритетов в начале XXI в. Показана разработка новой доктрины внешней политики США, основные задачи латиноамериканской политики США, проблемы в деятельности американских администраций.

Ключевые слова: Латинская Америка, внешняя политика США, доктрина Буша.

K. O. Chumak

Department of International Relations, Odessa National University
k. 32, French Bul., 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

RELATIONS OF THE USA AND LATIN AMERICAN STATES IN 2001–2013

Summary

This article aims to show the role and place of Latin American states in foreign policy of George W. Bush and Barak Obama administrations in the context of changes of priorities at the beginning of XXI c. There was showed the development of the new doctrine of foreign policy of the USA, the main aims of Latin American politics of the USA, and problems in activities of US administrations.

Key words: Latin America, US foreign policy, Bush Doctrine.

УДК 323.8:323.28

Т. А. Мельник

студентка 5 курса отделения международных отношений
Института социальных наук Одесского национального университета
имени И. И. Мечникова
24/26, Французский бульвар, Одесса, 65058, Украина
тел.: +38 0634200388, e-mail: tetianamelnyk@i.ua

ОСНОВНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ И ТЕНДЕНЦИИ МЕЖДУНАРОДНОГО ТЕРРОРИЗМА

Терроризм сегодня представляет собою глобальную проблему. За долгую историю этот вызов претерпел значительные изменения, что создает определенные трудности его идентификации. Описывая его характеристики, можно выделить определенную классификацию по конкретным аспектам. Особенностями современного терроризма являются глобальный характер, большая самостоятельность, способность приспособливаться, сетевая структура и использование экстремистского толкования ислама.

Ключевые слова: терроризм, международной терроризм, насилие, глобализация, радикализм, экстремизм, исламизм.

Международный терроризм сегодня представляет собой серьезную проблему и вызов всему мировому сообществу и каждому конкретному человеку вне зависимости от места его проживания, интересов и положения в обществе. На примере терроризма четко прослеживается отличие новых вызовов и угроз безопасности от традиционных, где одни затрагивают такие понятия как «национальные интересы», «внешняя политика», «баланс сил», а другие в большей степени имеют дело с «личной безопасностью», «частными интересами» и «правами человека» [1, с. 6].

Общество знакомо с проблемой террора и терроризма с давних времен. Терроризм как социально-политическое явление далеко не молод. Его история насчитывает минимум полтора века. Однако на протяжении своего развития терроризм претерпел значительные изменения, в частности, это касается методов достижения целей. На пути создания универсального определения стоит разное понимание того, какие именно действия следует относить к данной категории, а также вопрос о правомерности применения силы в том или ином случае.

Не следует смешивать данное понятие с понятием борьбы наций за самоопределение. Безусловно, разделить эти два понятия представляется достаточно сложным, ведь террорист для одних — борец за свободу для других [2, с. 136]. Позиция некоторых представителей стран третьего мира состоит в том, что акты, которые на Западе квалифицируются и осуждаются как терроризм, на самом деле являются лишь одним из методов вооруженной борьбы против колониализма и агрессии. В СССР по данному вопросу был принят однозначный подход, который заключался в том, что

методы национально-освободительной войны не должны носить террористического характера [3, с. 11], такого же мнения придерживается и современная Россия.

Принципиально важное значение приобретает разграничение международного терроризма и насилия, совершающегося во время вооруженного конфликта. Имеющие место в процессе вооруженных конфликтов захваты заложников и другие подобные акты противоправны и должны соответствующим образом наказываться, но в юридическом отношении они не являются актами международного терроризма, представляют собой нарушение законов и обычаяев войны [3, с. 13]. Терроризм же в свою очередь некоторые специалисты квалифицируют как эквивалент военных преступлений в мирное время. Нарушение законов и вооруженных конфликтов не является предметом международного права мира.

А прежнее понятие государственного террора против собственного населения сегодня рассматривается как геноцид и массовые нарушения прав человека.

Большинство исследователей сходятся на том, что существует ряд компонентов, которые определение терроризма должно включать. Это насильственный характер акций в мирное время, направленность против некомбатантов, спланированность акций и их осуществление «неправительственными» организациями. Изучив как принятые на государственном уровне определения, так и наработки целого ряда террологов, можно предложить следующий вариант определения.

Терроризм — это форма системной политической, религиозной, социальной или иной борьбы террористических организаций или отдельных лиц, путем предумышленного интенсивного применения противоправного неразборчивого насилия или угрозы насилия против мирных жителей или некомбатантов, а также пособничество таким действиям с целью вызвать панику, запугать население или заставить правительство или мировое сообщество совершить какое-либо действие или воздержаться от его совершения.

Интересной является позиция Р. Аrona, который предложил акт насилия такого рода рассматривать как террористический в том случае, когда его психологический эффект обратно пропорционален его истинным физическим результатам [4, с. 10]. Международный терроризм — это насильственные акты, имеющие целью вызвать политические изменения, которые подрывают международные отношения и которые международное сообщество рассматривает как несовместимые с желаемыми нормами поведения. Дж. Дугард обращает внимание на террористические акты, которые направлены на подрыв международной политической системы связей и противоречат нормам международной морали и права. Е. Г. Ляхов подчеркивает, что акт международного терроризма объективно направлен против определенных общечеловеческих ценностей, охраняемых уже не только национальным, но и международным правом [3, с. 7].

По целям и мотивам терроризм можно условно разделить на 3 группы:

1 группа включает в себя психический, идеологический и религиозный акты насилия, вызванные политическими убеждениями, мифами, представлениями, порожденными религиозным фанатизмом.

2 группа — социально-политический терроризм — стремится к утверждению или изменению того или иного социально-политического строя.

3 группа — национальный, этнический и сепаратистский терроризм — объединяет стремления от увеличения прав автономии до борьбы за полноценный суверенитет, при этом оспаривается право национально-освободительных движений на использование террора.

Криминальный терроризм является еще более спорным, отмечая направленность террористических актов на запугивание, а не на получение прибыли. Но при желании террористических организаций получить полную свободу действий сращивание криминала и терроризма становится одной из ведущих тенденций.

Все больше внимания с развитием всемирной паутины привлекает к себе кибертерроризм — как предумышленная, политически мотивированная атака на информацию, компьютерные системы, компьютерные программы и обработку, которая приобретает форму насилия против нейтральных объектов со стороны субнациональных групп или подпольно действующих лиц.

Однако в «чистом» виде та или иная разновидность террористической деятельности встречается крайне редко.

Можно говорить о разделенном объекте терроризма ввиду попытки воздействовать на одну группу лиц посредством другой. Итак, к первой группе относим международную и национальную безопасность страны, ее международные связи, позиции и интересы, основы общественного строя, политическую организацию общества, государственную власть и ее институты, а также общественную безопасность. Вторую группу составляют жизнь, здоровье, свобода и безопасность людей, материальные объекты жизнеобеспечения населения, а также предприятия по производству, использованию или хранению особо опасных материалов. По характеру объектов можно выделить «селективный» и «массовый» («слепой») терроризм. В настоящее время все большую популярность приобретает второй вид, ведь он наиболее полно отвечает желаниям террористов посеять панику и страх.

Следующим критерием классификации является территория. Дэннерер предложил следующую градацию [3, с. 26]:

1) международный — когда группы террористов, смешанные или единые по национальному составу, совершают террористические акты в третьей стране;

2) транснациональный — действия граждан одного государства против своих соотечественников, но на территории другого государства;

3) внутренний — действия граждан одного государства против своих соотечественников в рамках собственной территории.

К спорным положениям данной типологии было отнесено несколько искусственное разделение международного терроризма на собственно международный и транснациональный.

Разграничить международный и внутригосударственный терроризм можно по ряду признаков международности. Перечень этих признаков в прямой постановке пока еще не включен ни в один из антитеррористических международно-правовых актов, но используются на практике. Они содержатся в п. 4.1.2 разработанного Интерполом Руководства по борьбе с международным терроризмом. В нем рекомендуется рассматривать акцию терроризма как международную, если [3, с. 20–21]:

- цели, объявленные террористами, затрагивают несколько стран;
- преступление начинается в одной стране, а заканчивается в другой;
- средства преступной группы происходят из другой страны;
- жертвами преступления являются граждане различных стран или участники мероприятий, проводимых международными организациями;
- нанесенный ущерб затрагивает несколько стран или международных организаций.

Главным субъектом международного терроризма являются негосударственные террористические группы или организации. Формально такие структуры не находятся на службе у тех или иных государств. Однако на практике могут тесно сотрудничать, вплоть до выполнения заданий, напрямую поставленных и проспонсированных государством или группой государств.

По методам воздействия [5, с. 39–40]:

- терроризм с использованием физического насилия (лишение отдельных лиц или даже целых их групп жизни, нанесениеувечий и иных телесных повреждений, ограничение свободы);
- терроризм, сопряженный с уничтожением материальных объектов (поджог, подрыв, разрушение государственных объектов, общественного, коллективного или частного имущества);
- терроризм с применением методов морально-психологического насилия (угрозы, шантаж, демонстрация силы, ультимативные требования, распространение панических слухов и т. д.).

К методам организационного характера относятся: вербовка новых членов террористических структур, организация их обучения в тренировочных лагерях, на конспиративных квартирах, снабжение террористов средствами террористической деятельности и их финансирование, документами прикрытия, обеспечение конспиративных укрытий для них самих и скрытого содержания жертв [6, с. 348].

Необходимым условием существования террористических структур и эффективной деятельности является использование конспирации. Подобный фактор зачастую является решающим и действует в тесной связке с правилом «террорист становится террористом только в момент совершения им террористического акта». Важную роль в данном контексте играет и «реклама» в СМИ разрушительных последствий террористических атак, так как основной идеей террористической атаки является не убить как можно больше людей, а всего лишь создать ощущение массовости, паники и незащищенности всех и каждого.

Терроризм стал серьезным вызовом безопасности и сегодня воспринимается как глобальная проблема в условиях глобализации. Более того, цивилизованное сообщество имеет дело с относительно новой моделью терроризма — мировым терроризмом, который поддерживается и спонсируется некоторыми государствами и политическими режимами. До недавнего времени понятие «международный терроризм» больше подчеркивало международную опасность такого явления, чем обозначало реальный, очевидный факт в международных отношениях. Терроризм не замыкается уже сегодня в рамках одного региона как в контексте последствий, так и в плане субъектов. Террористы различных организаций поддерживают систематические контакты и оказывают друг другу разного рода услуги. В частности, они обмениваются опытом, предоставляют необходимую информацию, оружие, убежища, вместе тренируются, а иногда и осуществляют операции интернациональными, смешанными бригадами, в задачу которых входит причинение ущерба рассматриваемому как враждебное иностранному государству. Размытию границ между внутригосударственным и международным терроризмом способствует единая идеино-политическая платформа субъектов терроризма, общность задач, связываемых ими с внутренним и международным терроризмом. Кроме того, это очень часто обусловлено единством субъекта, участникующего в террористической деятельности обоих видов [4, с. 212–214].

Обострение данной проблемы непосредственно связано с окончанием холодной войны, при которой противоборствующие сверхдержавы не только тайно подпитывали ресурсами «своих» террористов, но и следили, чтобы их действия не нарушили негласные «правила игры». Став самостоятельными, террористические организации начали декларировать готовность использовать в своей деятельности любые возможности, вплоть до применения оружия массового поражения. При этом техническая и технологическая оснащенность террористов сегодня достаточно высока [7, с. 13].

Терроризм достаточно быстро и эффективно адаптировался к реалиям современного мира. Новая организационная структура строится по принципам, разработанным бен Ладеном для Аль-Каиды. Это, прежде всего, транснациональность или своеобразный «интернационализм» состава. Так, несмотря на то, что это преимущественно суннитская организация, она тесно взаимодействует с шиитскими террористическими организациями. Сохраняя за собой идейное и стратегическое лидерство, Аль-Каида создала движение транснационального терроризма по сетевому принципу самодостаточных ячеек, которые могут действовать автономно и инициативно. Это позволило организации быстро востановиться и даже расширить свои ряды после захвата в плен и смерти двух третей высших руководителей и ключевых членов Аль-Каиды в ответ на события 11 сентября.

В этой связи уместным будет упомянуть бескомпромиссный подход, который предполагает, что государство не ведет переговоров с террористами, дабы не легитимизировать их, и ввиду проблемы поиска ответа на вопрос «с кем говорить», например, с Аль-Каидой. С другой стороны, не следует забывать о таком препятствии на пути переговоров, как бескомпромис-

сность самих террористов. Противники данного подхода отмечают возможность поиска альтернативы террористическим действиям как раз путем придания легитимности подобным группам [8, с. 419–421].

В качестве идеологического обоснования приверженцы сегодняшнего транснационального терроризма используют экстремистское толкование ислама. Специфика подобного явления берет свое начало в неоднозначности фундаментальных идей ислама как религии. Коран проповедует мир среди «уверовавших», допускает мирное сосуществование с неверными, но оправдывает истребление последних, если они «являются врагами Аллаха и мусульман» [5, с. 137]. Принципиально важно то, что большая часть примерно 1 млрд мусульманского населения земного шара, людей, исповедующих ислам, даже придерживающихся его фундаментального толкования, не разделяют взгляды представителей транснационального терроризма, осуждают их и часто борются против них. Известна формула, согласно которой подавляющее число исповедующих ислам не террористы, но подавляющее большинство сторонников современного транснационального терроризма исповедуют ислам в его экстремистском, извращенном толковании. Для обозначения данного типа используются термины «исламский экстремизм», «исламский терроризм», «джихадистский терроризм» или «аль-каидовский терроризм» [9, с. 88].

Понятия «радикализм» и «экстремизм» тесно связаны с понятием «терроризм». Радикализм определяет социально-политические идеи и действия, направленные на наиболее кардинальное, решительное изменение существующих политических и социальных институтов, фиксируются на содер жательной стороне тех или иных идей, а уже затем на методах их реализации. Радикализм может быть исключительно идеальным, а экстремизм всегда бывает действенным, но не всегда идеальным. Экстремизм выводит на первый план методы и средства борьбы. Экстремизм — это приверженность к крайним взглядам, мерам, действиям, решениям, нежелание идти на компромиссы. Терроризм вырастает из экстремизма и представляет собою наиболее жесткие методы достижения политических целей, допускающие лишение жизни других граждан, уничтожение имущества и т. д. [5, с. 131].

Еще одним понятием, требующим пояснения в данном контексте, является «исламизм» как крайнее выражение мусульманского фундаментализма с абсолютным непринятием идей светского государства, принципов прав человека, демократического устройства общества. При этом, как любое идеологическое течение, оно состоит из различных направлений. Умеренное крыло воспринимает максималистские установки лишь как декларативные элементы программы, поддерживать терракты готово еще меньшее число исламистов, и менее 1 % мусульман вовлечены в террористическую деятельность. За такими, симпатизирующими и расположенными к личному участию в террористических акциях, закрепилось название «джихадисты», от «джихад», трактуемый радикалами исключительно как силовая борьба [10, с. 34].

Характеристики терроризма подтверждают многогранность в различных аспектах его проявления. В то же время основной целью терроризма

остается привлечение внимания и получение результата путем нагнетания страха и применения насилия в любой точке мира, любой стране и против любого объекта, любого человека, вне зависимости от его социально-политической роли.

Список использованной литературы

- Глебов С. В. Міжнародні загрози: специфіка сучасного етапу // Дослідження світової політики: Зб. наук. праць / Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України. — 2004. — Вип. 27. — С. 4–10.
- Кулагин В. М. Современная международная безопасность: учебное пособие / В. М. Кулагин. — М.: КНОРУС, 2012. — 432 с.
- Терроризм и контртерроризм в современном мире: аналитические материалы, документы, гlosсарий: Научно-справочное издание / Под общ. ред. акад. О. А. Колобова. — М.: Экс-лит, 2003. — 480 с.
- Грачев С. И. Терроризм и контртеррористическая деятельность: вопросы теории: (Учебное пособие) / Под общ. редакцией академика О. А. Колобова. — Нижний Новгород: ФМО/ ИСИ ННГУ им. Н. И. Лобачевского, 2010. — 242 с.
- Метелев С. Е. Современный терроризм и методы антитеррористической деятельности: Монография — Омск, 2008. — 332 с.
- Военная сила в МО: учебное пособие / под общ. ред. В. И. Анненкова. — М.: КНОРУС, 2011. — 496 с.
- Добаев И. Террористические исламистские организации на Северном Кавказе: влияние экзогенного фактора // Мировая экономика и международные отношения. — 2012. — № 10. — С. 13–20.
- Toros H. «We Don't Negotiate with Terrorists!»: Legitimacy and Complexity in Terrorist Conflicts //Security dialogue. — Oslo: International Peace Research Institute. — 2008. — Vol. 39, N 4. — P. 407–426.
- Кулагин В. М. Международная безопасность: учебное пособие для студентов вузов/ В. М. Кулагин. — М.: Аспект Пресс, 2006. — 319 с.
- Носенко В. Долгая война с терроризмом // Мировая экономика и международные отношения. — 2010. — № 4. — С. 31–41.

Статья поступила в редакцию 15.09.2014

Т. А. Мельник

Інститут соціальних наук
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
24/26, Французький бульвар, Одеса, 65058, Україна

ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ І ТЕНДЕНЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ТЕРОРІЗМУ

Резюме

Тероризм на сьогодні є справжньою глобальною проблемою. Маючи досить довгу історію, цей виклик зазнав значних трансформацій, що створює певні складності його ідентифікації. Описуючи його характеристики, можна виділити певну класифікацію за окремими аспектами. Особливостями сучасного тероризму є глобальний характер, більша самостійність, вміння пристосовуватись, мережева структура, використання екстремістського тлумачення ісламу.

Ключові слова: тероризм, міжнародний тероризм, насилия, глобалізація, радикалізм, екстремізм, ісламізм.

T. A. Melnyk

Institute of social sciences

Odessa I. I. Mechnikov national university

24/26, French Boulevard, Odessa, 65058, Ukraine

KEY CHARACTERISTICS AND TRENDS OF INTERNATIONAL TERRORISM

Summary

Terrorism today is a global problem. While having a long history this challenge has undergone significant transformation, which causes some difficulties in identifying it. Characteristics of the terrorism can be described through detailed classification. Here are some major features of the modern terrorism: global level, greater autonomy, flexibility, network structure, use of extremist interpretation of Islam.

Key words: terrorism, international terrorism, violence, globalization, radicalism, extremism, islamism.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

8 жовтня 2014 року у Національному університеті «Львівська політехніка» відбулася I Міжнародна науково-практична конференція «Brain Drain — Brain Gain: світовий контекст та українські реалії», в якому взяв участь доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри соціології Інституту соціальних наук Одеського національного університету імені І. І. Мечникова Віталій Михайлович Онищук. Він виступив з доповіддю «Соціальні механізми та мотивація інтелектуальної міграції». З приводу цієї події ректор Одеського національного університету імені І. І. Мечникова проф. І. М. Коваль отримав від Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка» Лист подяки, в якому зазначена важливість для нашої держави соціологічних та політичних досліджень в галузі міграції та високо оцінений внесок Одеського національного університету імені І. І. Мечникова у вирішення таких актуальних зараз для України питань, які стануть поштовхом до дій відповідних владних структур та працюватимуть на благо України.

Вчена рада Інституту соціальних наук на своєму засіданні від 17 жовтня виразила глибоку подяку доктору соціологічних наук, професору, завідувачу кафедри соціології ОНУ імені І. І. Мечникова В. М. Онищуку за вагомий внесок в наукове життя Інституту соціальних наук. Редакційна колегія Вісника ОНУ, Серія «Соціологія і політичні науки» на чолі з головним редактором, ректором ОНУ імені І. І. Мечникова, проф. І. М. Ковалем приєднується до цього привітання.

Матеріал підготовила к. соц. н., доц. кафедри соціології, заступник директора ІСН з наукової діяльності, Вчений секретар ради ІСН, відповідальний секретар Вісника ОНУ, серія «Соціологія і політичні науки» О. Р. Личковська.

С.Бандери, 32-Д
Львів, Україна, 79013
тел. 258-01-61
тел./факс (032) 258-01-51

Міністерство освіти і науки України
Національний університет "ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА"
Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою
Ukrainian Ministry of Education and Science
National University "LVIV POLYTECHNIC"
International Institute of Education, Culture and Relations with Diaspora

www.miok.lviv.ua
www.duda.org.ua
e-mail: iec@polynet.lviv.ua

S.Bandery, 32-D
Lviv, Ukraine, 79013
tel. 258-01-61
tel./fax (032) 258-01-51

07.10.2014 № 30 - 10 - 82

Ректорові
Одеського національного
університету ім. І. Мечникова
проф. Ковалю І. М.

Вельмишановий Ігоре Миколайович,

Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою висловлює відчіність професорові Онищукі Віталії Михайлівну, завідувачеві кафедри соціології Одеського національного університету ім. І. Мечникова, за виступ з доповіддю «Соціальні механізми та мотивація інтелектуальної міграції» та загалом за участь у I Міжнародній науково-практичній конференції «Brain Drain — Brain Gain: світовий контекст та українські реалії», яка відбулася 8 жовтня 2014 року у Національному університеті «Львівська політехніка».

Ми з власного досвіду знаємо, якими важливими для нашої держави є дослідження в галузі міграції, та високо цінуємо внесок Вашої установи у вирішення таких актуальних зараз для України питань. Переконані, що це багато важомих справ об'єднують наші зусилля, а результати досліджень стануть поштовхом до дій відповідних владних структур та працюватимуть на благо України.

З повагою та вдячністю,
Директор

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ІНСТИТУТ ОСВІТИ ДІАСПОРЫ МЕЧНИКОВА
КАНДЕЛЕВІЧ І.І.
44 70 44

Ірина Ключковська

Українською та російською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації:
серія КВ № 11464-337Р від 07.07.2006 р.

Вища атестаційна комісія України визнала журнал
фаховим виданням з соціологічних і політичних наук.
Постанова Президії ВАК України № 1-05/1 від 10 лютого 2010 р.

Затверджено до друку вченого радою
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Протокол № 3 від 25.11.2014 р.

Адреса редколегії:
65082, м. Одеса, вул. Дворянська, 2
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Тираж 100 прим. Зам. № 558 (128).

Видавництво і друкарня «Астропрінт»
65091, м. Одеса, вул. Разумовська, 21
Tel.: (0482) 37-07-95, 37-24-26, 33-07-17, 37-14-25
www.astroprint.odessa.ua; www.fotoalbom-odessa.com
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1373 від 28.05.2003 р.